Industrialiseringen

Kort beskrivelse

Industrialiseringen dækker perioden 1700-1914 i et globalt perspektiv. Udgivelsen henvender sig til historie på hf og stx, samtidshistorie på hhx og teknologihistorie på htx. Udgivelsens formål er at formidle historie, som sætter eleverne i stand til at arbejde selvstændigt med bogens kildemateriale og de elevaktiverende arbejdsopgaver. Indeholder opgaveforslag til den skriftlige dimension i historiefaget.
70 arbejdsspørgsmål
37 kildetekster
Interaktivt kort over etableringen af Danmarks jernbanenet
Se, hvad du får adgang til

Dette er en eBogs-pdf af iBogen industrialiseringen.systime.dk . Bokse og skemaer kan ombrydes uhensigtsmæssigt på siderne. eBogen indeholder kun tekster og billeder fra iBogen. Du finder derfor ikke videoer eller andet interaktivt materiale fra iBogen i denne eBog.

INDUSTRIALISERINGEN

ISBN 9788761685629

Indholdsfortegnelse

ISBN 9788761685629

ISBN 9788761685629

1. Den industrielle revolution

Begrebet *industrialisering* beskriver overgangen fra et traditionelt landbrugssamfund til et industrisamfund og de mange sociale, økonomiske og kulturelle forandringer, som var foranlediget heraf. Med begrebet *industrialisme* menes mere specifikt, at produktionen blev samlet i større enheder, i fabrikker, hvor man anvendte maskiner og mekanisk kraft. Industrialismens tidsalder er således den periode, hvor fabriksarbejdere overtog arbejdet på bekostning af håndværkere. Mens håndværksproduktionen var kendetegnet ved, at arbejdet blev udført af en faglært håndværker i hans eget værksted, blev fabriksarbejde udført primært af ufaglærte arbejdere. En anden forskel var, at mens håndværkeren selv stod for hele processen fra råvare til færdigt produkt og producerede til en specifik kunde efter bestilling, var industriproduktionen kendetegnet ved en arbejdsdeling, hvor hver arbejder kun stod for et enkelt element i den samlede produktion, og hvor man producerede til et anonymt massemarked.

Overgangen fra håndværk til industriproduktion var gradvis, og der fandtes mellemformer som manufakturproduktion og forlagssystemet, som overlevede længe efter industrialiseringens gennembrud. Det var heller ikke i alle industrier, at udviklingen af ny teknologi nødvendigvis førte til, at man samlede arbejdet i fabrikker. Men samlet set var de produktionsmæssige forandringer alligevel så dramatiske, at man sommetider har beskrevet det som en *industriel revolution*.

Mellemformer

- Som en mellemting mellem industri og håndværk fandtes *manufakturproduktionen*, hvor man også samlede arbejderne på en central enhed, men hvor produktionen ikke var baseret på anvendelsen af mekaniserede kraftkilder og maskiner.
- En anden mellemform var *forlagssystemet*, som var udbredt i den tidlige industrialisering. Her var arbejderen, som håndværkeren, beskæftiget i eget hjem eller værksted, men producerede på bestilling fra en såkaldt forlægger, som stod for uddelegering af arbejde og råvarer samt salg og distribuering af de færdige produkter

Man begyndte allerede i starten af 1800-tallet at anvende begrebet *den industrielle revolution* om de forandringer i produktionen, som indledtes i Storbritannien i sidste halvdel af 1700-tallet. Begrebet var inspireret af Den Franske Revolution i 1789, idet man opfattede den industrielle revolution som en pendant til den politiske revolution, eller med andre ord som den ene af to revolutioner, der var fundamentet for den moderne verden.

Terminologien er dog i nogen grad problematisk. Begrebet *revolution* forudsætter en pludselig udvikling og kan vildlede en til at tro, at på et tidspunkt i 1700-tallet forandrede England sig fra et idyllisk traditionelt landbrugssamfund til pludselig at være et smog-fyldt, industrielt massesamfund. I stedet for at beskrive perioden som en revolution har nyere historikere derfor argumenteret for, at industrialiseringen var en langt mere gradvis og lang-

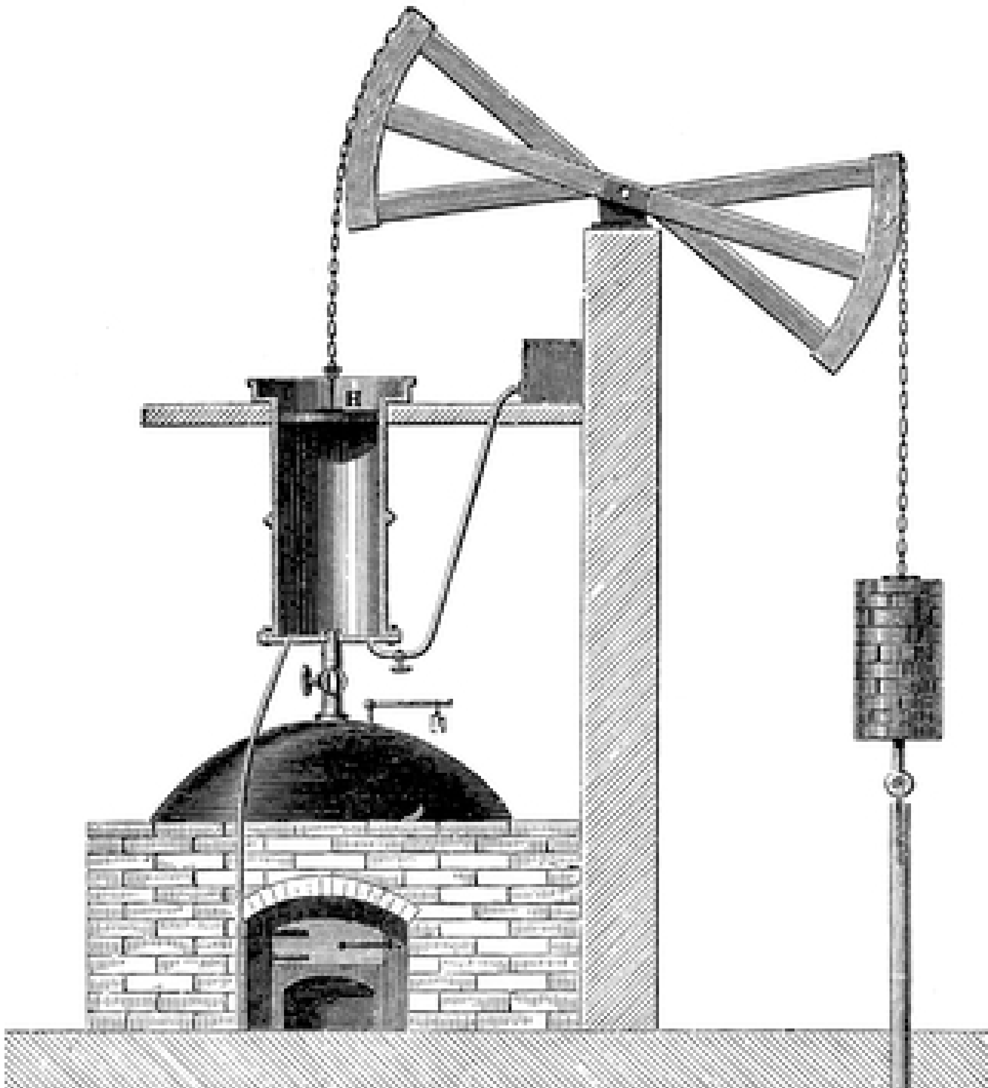
ISBN 9788761685629

strakt proces. Nogle så endda forudsætningerne for industrialiseringen så tidligt som i middelalderen. Andre har sat spørgsmålstegn ved, hvor hastigt den industrielle revolution egentligt forandrede det britiske samfund, for selv omkring 1850 – dvs. et århundrede efter den industrielle revolutions begyndelse – var halvdelen af den britiske befolkning stadig beskæftiget i ikke-industrielle erhverv.

Den teknologiske baggrund

Industrialiseringen og mekaniseringen af produktionen havde sin rod i en række teknologiske gennembrud i 1700-tallet. Det var særligt inden for nogle enkelte sektorer som minedrift, jernproduktion og tekstilfremstilling, at anvendelsen af ny teknologi først blev indført. Den vigtigste teknologi, som drev en række af de andre teknologier frem, var udviklingen af dampmaskinen. Før dampmaskinens udbredelse var de eneste energikilder vind- og vandkraft, hvilket lagde geografiske begrænsninger på etableringen af industrianlæg. Dampmaskinen blev den ledende energikilde under den industrielle revolution, indtil nye energikilder kom til i slutningen af 1800-tallet. De tidligste dampmaskiner blev udviklet i begyndelsen af 1700-tallet, men disse var langt fra effektive nok til at opnå større udbredelse. Newcomens tidlige stempeldampmaskine fra 1712 opnåede godt nok nogen udbredelse, men manglede effektivitet, da den tabte op mod 80% af energien i processen. Det egentlige gennembrud kom med den skotske opfinder James Watts videreudvikling af dampmaskinen i 1769. Watts maskine forbedrede energieffektiviteten i forhold til tidligere modeller, og desuden udviklede Watt en tandhjulskonstruktion, som gjorde det muligt at omsætte energien til roterende bevægelser, så dampmaskinen kunne trække andre maskiner.

ISBN 9788761685629

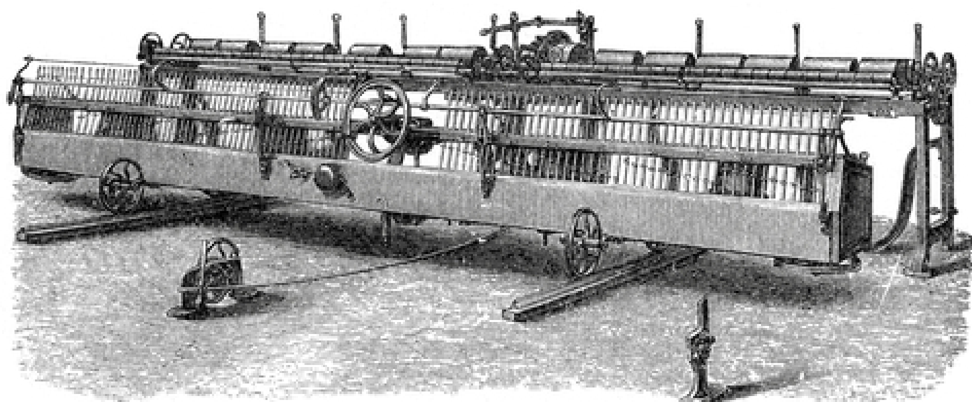

Den tidligste dampmaskine, som kom i anvendelse under den industrielle revolution, blev udviklet af Thomas Newcomen i 1712. I maskinen blev damp fra kedlen lukket ind i en cylinder, hvorefter dampen blev kondenseret ved hjælp af koldt vand. Det resulterende undertryk tillod det atmosfæriske tryk at trykke et stempel i cylinderen nedad. Med stemplet i bund blev der på ny sendt damp ind i cylinderen, stemplet gik op igen, og processen blev gentaget. Dampmaskinen var i stand til at drive en pumpe, og den blev primært brugt til at pumpe vand ud af mineskakter i England. Det var først med James Watts forbedringer af dampmaskinen i 1769, at teknologien blev effektiv nok til at anvendes i andre sektorer, fx i tekstilindustrien.
iStockphoto.com/Nastasic

ISBN 9788761685629

Et andet teknologisk gennembrud i begyndelsen af 1700-tallet var i jernfremstilling. Her forbedredes mulighederne for at udsmelte jern ved hjælp af stenkul (omdannet til koks) frem for trækul, som man tidligere havde anvendt med katastrofal afskovning til følge. Stenkul havde man derimod i rigelighed i Englands undergrund. De forbedrede muligheder for at fremstille ikke blot jern, men også stål, muliggjorde produktionen af værktøj, kedler og maskiner til industrien, og på længere sigt jernbroer og jernbaner.

Det er bemærkelsesværdigt, at det var inden for forholdvis få sektorer, at den industrielle revolution slog igennem. En af de sektorer, der især blev transformeret var tekstilproduktionen, hvor både øget tilgang af råvarer (bomuld) og en stor efterspørgsmål (englænderne eksporterede allerede før mekaniseringen uldklæde i stort omfang) betød, at der var et potentiale i at investere i ny teknologi. Tekstilproduktion havde traditionelt været udført som hjemmeindustri, hvor uld blev spundet og vævet ved håndkraft. Den første spindemaskine fra 1764 var hånddreven og også bedst egnet til hjemmeproduktion, men allerede i 1775 blev denne videreudviklet til den første industrielt anvendelige og dampdrevne maskine, som kunne operere med flere hundrede spindler og derfor førte til en stor stigning i produktiviteten. Det var ikke kun garnproduktion, der mekaniseredes. Den mekaniske væv fra 1784 samt teknologiske forbedringer i kartning og farvning af tekstiler gjorde produktionen af bomuldstekstiler til Englands største eksportvare i begyndelsen af 1800-tallet.

I 1764 opfandt væveren James Hargreaves fra Lancashire en spindemaskine, som han kaldte 'Spinning Jenny'. Denne tidlige hånddrevne maskine blev hurtigt videreudviklet, og i løbet af 1880'erne blev den såkaldte 'spinning mule' udviklet, som kunne spinde hundredvis af tråde og drevet af dampkraft for alvor muliggjorde masseproduktion af garn. iStockphoto.com/duncan1890

Men damp blev ikke kun anvendt i tekstilindustrien. Det næste store gennembrud i den industrielle teknologi var jernbanen og lokomotivet, som allerede i 1840 bandt hele England sammen. Opfindelsen af damplokomotivet gik tilbage til 1800-tallets begyndelse, da man havde brugt dampdrevne vogne til at transportere kul på kortere strækninger, og i 1825 åbnede den første strækning til persontransport. Jernbanen gjorde det ikke blot lettere at transportere gods og råvarer, og muliggjorde migration af arbejdskraft, men den skabte også i sig selv industriel aktivitet i form af fremstilling af sveller, togvogne og lokomotiver.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 1.1

Kan du:

- Definere begreberne industrialisering og industrialisme?
- Forklare, hvorfor begrebet *den industrielle revolution* er blevet problematiseret af historikere?
- Redegøre for de vigtigste teknologiske forandringer under den tidlige industrialisering?

Hvorfor var England først?

Selv om man kan stille spørgsmålstegn ved, om den industrielle revolution rent faktisk var en revolution, er der ingen tvivl om, at den udvikling, som begyndte i Storbritannien i anden del af 1700-tallet, var unik. I midten af 1800-tallet var briterne ansvarlige for knap en fjerdedel af verdens samlede industrielle produktion og havde en højere andel af beskæftigede i industrien end noget andet land. Men hvordan kan man forklare, at denne udvikling startede i Storbritannien? Historikere har lagt vægt på en række forskellige faktorer.

For det første har man peget på de politiske og samfundsmæssige forhold, som eksisterede i Storbritannien. Britiske regeringer førte en aktiv politik for at fremme investeringer. En centralbank blev fx etableret allerede i 1694 og gav større adgang til kapital og kredit. Man forsøgte også i 1700-tallet at beskytte britiske virksomheder ved at opretholde importforbud på konkurrerende varer for at give den hjemlige tekstilproduktion en fordel, ligesom man forbød eksport af industriel teknologi til andre lande for at undgå konkurrence.

For det andet gav de geografiske forhold gode vilkår for en industriel revolution. Storbritannien var rig på kul, jernmalm og andre metaller. Kul var en nødvendig energikilde for mekanisering af produktionen, og udvindingen af kul voksede fra 3 millioner tons i 1700 til 44 millioner tons i 1845.

For det tredje må men se på tilførslen af arbejdskraft til industrien. Her var det af stor betydning, at den britiske befolkning var i kraftig vækst efter 1750. I hele 1700-tallet voksede befolkningen fra 5 til 8 millioner mennesker, og i 1851 var der 20 millioner mennesker i Storbritannien. Væksten i den britiske befolkning skyldtes dels en øget fødselsrate og længere levetid som konsekvens af bedre kost, dels nye muligheder for at bekæmpe sygdomme som børnekopper.

Samtidig med at befolkningen voksede, faldt den andel, der var beskæftiget i landbruget. Når landbruget alligevel kunne brødføde en voksende befolkning, skyldtes det, at landbruget også gennemgik en række produktivitetsforbedrende forandringer, og her finder man en fjerde forklaringsmodel. Som en forudsætning for den industrielle revolution har man ligefrem talt om en decideret landbrugsrevolution i 1700-tallet med introduktionen af nye afgrøder og teknologiske nybrud som tærskemaskinen. Samtidig begyndte store jordejere at samle deres jord i større enheder, som kunne dyrkes mere effektivt og intensivt end i det

ISBN 9788761685629

traditionelle landsbyfællesskab. Taberne i denne landbrugsrevolution var fæstebønder, der mistede deres adgang til jord og ofte deres levebrød. Men det var også denne gruppe, der i stigende grad søgte fra landdistrikterne mod industricentrene, hvor de udgjorde den vigtige arbejdskraftreserve under den industrielle revolution.

En femte faktor, der kan forklare Storbritanniens førende rolle under den industrielle revolution, var det imperium, som briterne havde opbygget siden begyndelsen af 1600-tallet i primært Amerika og Asien, og som i 1700-tallet gjorde Storbritannien til en global stormagt. Imperiet understøttede den industrielle revolution på flere måder. Det betød bl.a., at man havde bedre adgang til råvarer som fx bomuld. Sukker og tobak blev ligeledes importeret fra kolonierne og forarbejdet på raffinaderier i Storbritannien, hvorefter det kunne eksporteres til resten af Europa. Imperiet betød også, at der var et større eksportmarked for forarbejdede produkter. Kolonierne i Amerika importerede således klæde, metalvarer, jernvarer og glas fra England, og handel med imperiet skabte øget kapital, som igen kunne investeres og dermed var medvirkende til at stimulere nye industrier.

Opbygningen af et oversøisk imperium, som startede i 1600-tallet, men for alvor tog fart i det efterfølgende århundrede, er blevet betragtet som en vigtig faktor i Englands tidlige industrialisering. Både adgang til råvarer og betydningen af et oversøisk eksportmarked var med til at fremme væksten i industrien. Det betød også, at den transatlantiske slavehandel var en vigtig brik i den industrielle vækst, fordi vigtige råvarer som bomuld, sukker og tobak hovedsageligt blev importeret fra slaveplantager. Ligeledes skabte slavehandelen i sig selv profit, som blev investeret i britiske industrier.
The Bridgeman Art Library/Scanpix

ISBN 9788761685629

Endelig er der også historikere, der har peget på de kulturelle forhold og fremsat teorier om, at der fandtes en særlig entreprenørånd i Storbritannien sammenlignet med andre lande, som fremmede innovation og kommercielle initiativer. Den industrielle revolution var jo afhængig af, at nogen så mulighederne i den nye teknologi, og var parate til at investere i den for at øge deres profit, og i England var det socialt acceptabelt for overklassen at investere i industri og handel fremfor pragt og store godser. Tesen er dog svær at bevise, ikke mindst fordi det er svært at undersøge, hvad der kom først: Industrialisering eller entreprenørånd.

Arbejdsspørgsmål 1.2

Kan du:

- Forklare forholdet mellem befolkningsvækst og industrialisering?
- Vurdere betydningen af Storbritanniens globale position i forhold til den industrielle revolution?

Den anden industrielle revolution: Tyskland og USA

Fra midten af 1800-tallet begyndte industrialiseringen at brede sig til det europæiske kontinent. Det engelske forbud mod eksport af industriel teknologi spillede sandsynligvis en rolle for, at industrialiseringen først blev udbredt senere her. På det europæiske kontinent var det især i Frankrig, Belgien og Tyskland, at man begyndte at opleve vækst i industrien fra midten af 1800-tallet. På længere sigt var det Tyskland og USA, som primært kom til at udfordre briternes rolle som den førende industrination, ikke mindst fordi disse to nationer var ledende i udviklingen af ny teknologi og nye produkter inden for bl.a. stålfremstilling, elektricitet og de kemiske industrier. Man bruger sommetider begrebet *den anden industrielle revolution* for at beskrive denne udvikling.

Udviklingen i Tyskland

I begyndelsen af 1800-tallet var der ikke noget, der tydede på, at Tyskland ville ende med at være en af de ledende industrinationer ved århundredets afslutning. Indtil 1871 var Tyskland ikke en samlet nation, og først med den tyske nationale samling dette år indledtes en hastig økonomisk udvikling. En vigtig faktor var, at den nye tyske regering førte en aktiv erhvervspolitik med statsstøtte til industrien og opretholdelse af høje toldmure overfor udenlandsk import. Man introducerede velfærdsreformer for at holde på arbejdskraften og sikre sig mod konflikter på arbejdsmarkedet, og man etablerede et uddannelsessystem med vægt på tekniske skoler og naturvidenskab. En faktor bag Tysklands hastige industrialisering efter 1870 skal desuden findes i det tætte samarbejde, som eksisterede mellem banksektoren og industrien. Bankerne spillede en rolle i oprettelsen af virksomheder, og banker var ofte repræsenteret i aktieselskabers bestyrelser, hvilket bidrog til øget tillid fra finanssektorens side og dermed større villighed til at yde lån til nye investeringer. Det tyske opsving var også båret frem af store virksomheder sluttet sammen i industrielle karteller, dvs. sammenslutnin-

ISBN 9788761685629

ger af virksomheder inden for det samme felt, der kunne samarbejde om produktion og prissætning. Sådanne karteller var forbudt i mange andre lande, fordi det hindrede den fri konkurrence. Resultatet var spektakulært: I perioden 1870-1890 steg den tyske kulproduktion fra 38 millioner tons til 89 millioner tons; og produktionen af stål voksede med 700%.

Udviklingen i USA

På den anden side af Atlanten gennemgik USA ligeledes store forandringer efter 1850. Man kunne forledes til at tro, at USA's industrialisering ville følge hurtigt i kølvandet på Storbritannien, da mange af de samme faktorer også var til stede her: En hastigt voksende befolkning; rig adgang til råstoffer og mange naturlige ressourcer som jernmalm, kul, skove og floder. Det var dog først i midten af 1800-tallet, at USA's industrialisering for alvor tog fart.

Da USA erklærede sig uafhængig af Storbritannien i 1776, var der kun få industrier. Briterne havde forsøgt at hindre konkurrence fra deres kolonier ved at opretholde en række handelsrestriktioner. For eksempel forbød man eksport af hatte fra USA. Men selv efter den amerikanske uafhængighed – og dermed større økonomisk frihed – forblev USA længe et overvejende landbrugsland. Politikeren Thomas Jefferson, som skrev den amerikanske forfatning, var ligefrem fortaler for, at man ikke skulle efterligne den industrielle revolution i England. I stedet skulle man leve i overensstemmelse med amerikanernes oprindelige livsform som landbrugere. Dette kritiske syn på industrialisering var udbredt, og det betød, at man ikke førte en aktiv politik for at stimulere udviklingen af industri. Ved 1800-tallets begyndelse var 3,7 millioner af USA's 4 millioner indbyggere beskæftiget med landbrug. Ekspansionen mod vest betød også, at der var jord nok til ledige hænder, som ikke behøvede at finde en alternativ levevej.

Endelig blev den industrielle udvikling hindret af nationens størrelse og geografi, der besværliggjorde transport af varer. Udvikling af transport og infrastruktur var derfor en forudsætning for, at industrialiseringen kunne slå igennem i USA, hvorfor jernbanens etablering i 1830'erne var af altafgørende betydning. I perioden 1830-1860 blev der etableret 24.800 km jernbanespor i USA, og i 1891 nåede man op på ca. 281.000 km. Jernbanenettets hastige udvikling gjorde, at omkostningerne ved varetransport blev reduceret, og samtidig var etableringen af jernbanenet og konstruktion af lokomotiver igangsættende for jern- og stålindustrien.

ISBN 9788761685629

Jernbanenettets udbredelse var altafgørende for den industrielle udvikling i USA. Jernbanen bidrog til at reducere transportomkostningerne og transportere nye produkter og varer til kommercielle markeder. I 1860'erne blev den første transnationale jernbane etableret, som bandt den unge nation sammen fra øst til vest.
iStockphoto.com/duncan1891

Trods en begyndende industrialisering efter 1820 var det dog stadig blot 15% af den amerikanske arbejdsstyrke, der arbejdede i industrien i 1850. Det var nemlig også en udfordring at skaffe tilstrækkelig arbejdskraft. Adgangen til billig jord blev af mange set som et mere attraktivt alternativ til fabriksarbejde. Den amerikanske drøm kunne jo kun udleves, når man fik foden under eget bord.

Men i 1840'erne blev denne efterspørgsel på arbejdskraft imødekommet af en vækst i antallet af immigranter fra Europa, som flygtede fra hungersnød og revolutioner. Ved udbruddet af Den Amerikanske Borgerkrig i 1861 var halvdelen af industriarbejderne således immigranter, og den konstante tilførsel af billig arbejdskraft var en forudsætning for den rivende udvikling, som de amerikanske industrier oplevede i sidste del af århundredet. Nyligt ankomne immigranter, som forsøgte at etablere en ny tilværelse, var generelt mere villige til at acceptere lav løn og ringere arbejdsforhold. Efter borgerkrigen indledtes den amerikanske industrialisering således for alvor, og en række nye opfindelser bidrog til at gøre USA til en af verdens førende industrinationer. Bl.a. så telegrafen, telefonen, den elektriske lyspære, symaskinen, cyklen, dieselmotoren og automobilen dagens lys.

Industrialiseringen fandt i starten primært sted i de nordøstlige stater, mens man i syden havde baseret sin økonomi på plantagedrift med slaver som arbejdskraft og derfor i højere grad havde investeret i menneskelig arbejdskraft frem for ny teknologi. Den store andel af

ISBN 9788761685629

slaver blandt befolkningen betød desuden, at købekraften og efterspørgslen på industriprodukter var ringe. Selv efter ophævelsen af slaveriet forblev sydstaterne generelt underudviklede økonomisk og industrielt.

Arbejdsspørgsmål 1.3

Kan du:

- Forklare, hvad der ligger i begrebet den anden industrielle revolution?
- Forklare, hvordan den tyske industrialisering adskilte sig fra den engelske?
- Redegøre for, hvilke faktorer, der var igangsættende for industrialiseringen i USA?

Danmark – et industriland?

Som vi har set, begyndte nationer som Tyskland og USA at udfordre Storbritanniens industrielle førerskab efter 1850, bl.a. ved at satse på ny teknologi og nye industrier. På sin vis var Storbritannien medansvarlig for denne udvikling. I og med at man havde satset på få industrier (jern, tekstil og dampkraft), havde man negligeret udvikling og investering i nye teknologier, mens man kan argumentere for, at de lande, som først senere begyndte en industrialiseringsproces, var mere åbne overfor ny teknik og innovation. I et dansk perspektiv må man dog sige, at selvom industrialiseringen her var tidsmæssigt sammenfaldende med den anden industrielle revolution, var det ikke nyudvikling og banebrydende teknologi, som var primus motor.

I Danmark begyndte man at anvende dampmaskiner i 1830'erne, men den første industri var beskeden af omfang. Et egentligt gennembrud for industrien kom først efter 1870, og med få undtagelser som jernstøberiet B&W grundlagt i 1865 opstod der først større industrianlæg i 1890'erne. Investeringer var længe hæmmet af, at Danmark var et lille land med et begrænset marked og en stor bondebefolkning, som i høj grad var selvforsynende. Samtidig havde man også en forholdsvis begrænset finansiel sektor med få banker, ligesom Danmark heller ikke rådede over kul og jern i undergrunden, men måtte importere disse råvarer. Samlet set var der i 1872 omkring 37.000 industriarbejdere i Danmark; et tal som var steget til 100.000 omkring år 1900. Så nok var der vækst, men det var trods alt ud af en samlet befolkning på 2,5 millioner.

Også i Danmark var befolkningsvækst en vigtig forudsætning for industrialiseringen. Befolkningen på landet voksede kraftigt efter 1850 som konsekvens af forbedrede leveforhold, samtidig med at landbruget gennemgik en effektiviseringsproces. Fødselsoverskuddet på landet resulterede i en befolkningstilvandring fra land til by. Københavns befolkning voksede således fra omkring 130.000 indbyggere i 1850 til 454.000 i 1901.

Det var de 'gamle' industrier som tekstil, jern og metal samt teglværker, der dominerede i denne fase af den danske industrialisering. Det smittede dog også af på industrien, at Danmark var et landbrugsland. Mange maskinværksteder skød op, som producerede landbrugs-

ISBN 9788761685629

redskaber, ligesom der skete en mekanisering inden for forarbejdningen af landbrugsprodukter. Det gjaldt for eksempel roesukkerfremstilling på Lolland, som blev produceret på fabrikker, samt en øget mekanisering inden for bryggerier og brænderier. Der skete også en mekanisering af smørproduktionen i det voksende antal andelsmejerier og en effektivisering af slagteribranchen med andelsslagteriernes etablering. Flæsk og mejeriprodukter blev således Danmarks væsentligste eksportvare med England som den primære aftager. Et andet vigtigt vækstområde var transportsektoren. Den første jernbanestrækning åbnede mellem Roskilde og København i 1847, og i 1874 var jernbanenettet stort set udbygget til hele landet. Fra 1840'erne transporterede dampskibe desuden passagerer rundt mellem forskellige dele af Danmark.

Den danske industrialisering var primært båret frem af private investeringer. Staten støttede en liberalistisk frihandelspolitik, som bl.a. kom til udtryk i Næringsfrihedsloven fra 1857, der ophævede handels- og håndværkslavenes særlige privilegier. Derefter stod alle erhverv i princippet åbent for alle, og faglig uddannelse var ikke længere forudsætning for at udføre et arbejde. Loven betød således, at industrier kunne etableres mere frit. Men den danske stat tog i denne periode ikke direkte initiativ til at investere i erhvervsudvikling. Industrialisering var derimod ofte fremmet af enkeltpersoner som C.F. Tietgen, der var en af Danmarks vigtigste erhvervspersoner i 1800-tallet. Han tog initiativ til grundlæggelsen af den første private investeringsbank, Privatbanken, i 1857, og han fremmede dannelsen af aktieselskaber som De Forenede Dampselskaber i 1866 og Store Nordiske Telegrafselskab i 1869.

ISBN 9788761685629

De første danske industrivirksomheder var beskedne af omfang, og et egentligt gennembrud for industrien kom først efter 1870. En undtagelse var dog jernstøberiet og maskinbyggeriet Burmeister & Wain, grundlagt i 1865, som blev en af de væsentligste danske industrivirksomheder. I 1872 etablerede B&W et skibsvært på Refshaleøen, som i mange år frem var Danmarks største industrivirksomhed.
Nationalmuseet, Danmark

Arbejdsspørgsmål 1.4

Kan du:

- Redegøre for, hvad der karakteriserede industrialiseringen i Danmark og hvilke industrier, der særligt var i vækst?
- Forklare samspillet mellem landbrugets udvikling og industrialiseringen?

Industrialisering i den ikke-vestlige verden: Japan

Med den anden industrielle revolution var der opstået en opdeling af den vestlige verden, hvor USA, Storbritannien og store dele af Nordvesteuropa (Frankrig, Belgien, Tyskland) var langt fremme i den industrielle udvikling, mens Sydeuropa, Balkan og Østeuropa stadig var traditionelle landbrugslande. Desuden var det primært i den vestlige verden og ikke fx i Asien, Sydamerika eller Mellemøsten, at man først gennemgik en industrialiseringsproces.

ISBN 9788761685629

Der er dog en spektakulær undtagelse, nemlig Japan. Japan gennemgik i de sidste tre årtier af 1800-tallet en rivende teknologisk, økonomisk og social forandring, som gjorde, at Japan kunne måle sig med de vestlige industrilande.

Oprindelsen til Japans industrialisering skal findes i de politiske og internationale forhold i midten af 1800-tallet. På det tidspunkt var Japan primært et landbrugssamfund, som havde forsøgt at føre en isolationspolitik overfor de vestlige imperiemagter, der konkurrerede om indflydelse og handelsmæssige privilegier i Sydøstasien. Denne isolationspolitik led et nederlag i 1853, da den amerikanske kaptajn Matthew Perry med militærmagt fik åbnet japanske havne, hvorefter amerikanerne påtvang Japan en række handelsaftaler (de såkaldte *unequal treaties*, altså ulige traktater). Den udenlandske indtrængen blev opfattet som et nederlag i det japanske samfund og førte til social uro. Klimakset i denne krise var et politisk kup i 1868 vendt mod den militære ledelse, *shogunatet*, med kravet om en genrejsning af det japanske kejserdømme, som i lang tid kun havde spillet en symbolsk rolle. Kuppet indledte den periode, som kaldes *Meiji*-perioden (*Meiji* = oplyst styre) i japansk historie. Der var tale om en periode, hvor man – på japanske vilkår – bestræbte sig på at omdanne Japan til en moderne stat, som kunne konkurrere med de vestlige imperiemagter. Det vil sige, man ville anvende Vestens teknologi til at holde vestlige imperiemagter ude af Japan og opretholde nationens uafhængighed.

Midlet hertil var en serie af politiske, militære og økonomiske reformer, som på få år fundamentalt forandrede det japanske samfund. For det første blev den feudale samfundsstruktur afskaffet, et moderne retssystem blev indført, og en moderne banksektor oprettet. Almen skolegang blev indført, og der blev investeret i videregående uddannelse efter vestligt mønster. Studerende blev sendt på studieophold i Vesten for at bringe industriel teknologi og knowhow tilbage til Japan. Militæret blev omorganiseret med opløsningen af den særlige krigerklasse, samuraierne, og indførelsen af almindelig værnepligt. Man investerede desuden i en moderne hær og flåde, ligesom man opbyggede et jernbanenet og et telegrafnet, som bandt landet sammen.

ISBN 9788761685629

Iwakura-missionen var udsendt af den japanske regering i årene 1871-73 med det mål at genforhandle de såkaldt "ulige traktater", som var indgået i kølvandet på Japans nederlag til den amerikanske kaptajn Matthew Perry i 1853. Missionens diplomatiske mål var desuden at skabe international anerkendelse af det nye Meijistyre i Japan. Men derudover var missionen også motiveret af et ønske om at studere USA og Vestens samfund med henblik på at overføre de elementer til Japan, som kunne fremme landets økonomiske og industrielle udvikling. Alt fra politiske forhold til uddannelse og teknologi blev observeret af studerende og særligt nedsatte underkommissioner. I alt bestod missionen af ca. 100 udsendinge, som bl.a. besøgte USA, England, Frankrig, Tyskland, Rusland, Danmark, Sverige og Italien under dens to år lange virke.
ART Collection/Alamy

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 1.5

Kan du:

- Forklare de politiske motiver for Japans industrialisering "fra oven"?
- Redegøre for forholdet mellem staten og private industrier under den japanske industrielle revolution?
- Redegøre for de væsentligste forskelle på den måde, Japans industrialisering forløb sammenlignet med de vestlige lande?

Kilder til kapitel 1

Til arbejdet med kapitel 1 er udvalgt følgende kilder:

1. Arnold Toynbee: Lectures on the Industrial Revolution in England (1884)
2. John U. Nef: The Industrial Revolution Reconsidered (1943)
3. Eric Hobsbawm: The Age of Revolution (1977)
4. Statistik over Danmarks erhvervsfordeling
5. Statistik over Storbritanniens erhvervsfordeling
6. Statistik over USA's erhvervsfordeling
7. Statistik over Japans erhvervsfordeling

Kilde 1.1: Arnold Toynbee (1884)

Arnold Toynbee (1852-1883) var en britisk historiker og en af de første, som anvendte begrebet "den industrielle revolution" i sine populære Lectures on the Industrial Revolution in England *(publiceret efter hans død i 1884). Ud over at være historiker var Toynbee også engageret i sin samtid i forhold til at fremme sociale reformer blandt arbejderklassen. Toynbee arbejdede bl.a. aktivt for at fremme oplysning og uddannelse blandt de laverestillede grupper i London.*

Arnold Toynbee: Lectures on the Industrial Revolution in England (1884)

(...) *Nationernes Velfærd* og dampmotoren (efterfulgt af store opfindelser som spindemaskinen og den mekaniske væv) ødelagde den gamle verden og byggede en ny. Spindehjulet og håndvæven blev stille, og produktionen blev flyttet fra spredte landsbyer og fredelige gårde til fabrikker og byer fyldt med støj. Landsbyer blev til byer, byer blev til storbyer, og fabrikker blev bygget på tomme heder og overdrev. (...) Selvom denne revolution opstod hurtigt, skete det hele ikke på én gang. I bomuldsproduktionen blev spinderokken først overflødiggjort, og fabrikker med vanddrevne spindemaskiner blev bygget langs floder; så blev spindemulen opfundet, som forsynede væveren med ubegrænsede mængder af garn og forøgede hans indtægt og efterspørgslen efter væverier, så selv gamle lader og vognhuse hastigt fik vinduer og blev ombygget til formålet; til sidst kom introduktionen af den mekaniske væv, den almindelige anvendelse af dampkraft og opførelsen af gigantiske fabrikker, som vi ser i dag. Ved disse store forandringer ramtes den lille mester, halvt håndværker halvt bonde, af det sidste slag, og i stedet stormede storkapitalisten frem, som ejede hundredvis af maskiner, havde hundredvis af ansatte, købte og solgte på alle verdens markeder. (...)

Jeg vil fortsætte ... med en kort undersøgelse af det emne, som måske er det mest vigtige; nemlig betydningen af revolutionen i industriens ydre form på det indre liv. Disse virkninger var forfærdelige. I de nye byer – fordømt som huler, hvor mennesker samledes ikke med henblik på det sociale liv, men for at producere lærred, maskiner eller klæde – i disse nye byer forsvandt de gamle varme relationer, født af ældre lokalt kendskab og personlige forhold, i den hårde kamp for rigdom blandt tusinder, som aldrig havde set hinandens ansigter før. Der åbnede sig en kløft mellem den enkelte arbejder og kapitalisten, som havde ansat hundredvis af hænder; arbejdsmanden ophørte med at være værdsat; han blev et levende redskab, som arbejdsgiveren havde mindre kendskab til end til sin dampmaskine. (...)

Arnold Toynbee: "Lectures on the Industrial Revolution in England", Cambridge University Press, 1884. Oversættelse: Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 1.1

1. Hvad var årsagerne til den industrielle revolution ifølge Toynbee?
2. Hvordan beskriver Toynbee livet i det gamle førindustrielle samfund sammenlignet med livet efter den industrielle revolution?
3. Hvordan vil du vurdere hans beskrivelse?

Kilde 1.2: John U. Nef (1943)

John U. Nef var en amerikansk økonomisk historiker, der var kritisk overfor ideen om en epokegørende industriel revolution i 1700-tallet. Hans studier af økonomisk udvikling siden 1500-tallet havde således fået ham til at konkludere, at også andre perioder af historien havde været kendetegnet ved hastig økonomisk eller teknologisk udvikling, og at udviklingen i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet derfor ikke var unik. Ligeledes kritiserede han forestillingen om den britiske udvikling som noget helt særligt i historien.

ISBN 9788761685629

John U. Nef: The Industrial Revolution Reconsidered (1943)

De udbredte misforståelser, som forhindrer en sandfærdig forståelse af den industrielle revolution, angår ikke blot spørgsmålet om datering. Opfattelsen af denne historiske proces har medvirket til at skabe en generel misforståelse af forholdet mellem det vestlige menneske i vor tid, sammenlignet med tidligere tidsaldre (…) Den udbredte opfattelse af den industrielle revolution er langt mere dramatisk end blot en simpel fremskyndelse af en udvikling. Den populære opfattelse er, at der skete en forandring af levevilkårene, som bragte mennesket ind i en helt ny verden uden sidestykke i forhold til forfædrenes verden. Selv blandt eksperter inden for samfundsvidenskaberne antages det, at der ikke tidligere havde eksisteret perioder, der kunne måle sig med disse økonomiske forandringer, skønt forskere nu er ved at erkende, at i England under Elizabeth og James I's regeringstid skete der en tidlig industriel revolution. Dette var således en periode, hvor vækstraten i kulproduktion og visse andre råvarer var sammenlignelige med udviklingen i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede. Forskere er ved at opdage, at slutningen af det 12. århundrede samt det 13. århundrede også var en tid med hastig økonomisk udvikling. De har lært, at tidligere civilisationer havde adskillige perioder med økonomisk forandring, der på mange måder kan sammenlignes med den udvikling, som den vestlige civilisation gennemgik, selvom der naturligvis også var vigtige forskelle. Hurtig forandring er ikke et nyt fænomen. Dynamiske samfund eksisterede før det 19. århundrede.

(...)

Store mekaniske opfindelser havde epokegørende effekt i det 19. århundrede på industriel teknologi, på virksomhedernes størrelse og på organiseringen af arbejdskraften i hele verden. Historikere har haft grund til at betragte disse opfindelser (…) som en væsentlig del af den proces, der har industrialiseret størstedelen af verden, fyldt den med mennesker og gjort næsten hele verden økonomisk og politisk indbyrdes afhængig for første gang nogensinde. Men opfindelserne var produkt af en udvikling inden for naturvidenskab og teknologi, der var i gang længe før midten af det 18. århundrede. Året 1760 er en for tidlig dato at sætte for den industrielle revolutions begyndelse, men det er for sent at datere starten på den intellektuelle udvikling, der gjorde revolutionen mulig, hvis ikke uundgåelig. Denne kan mindst spores tilbage til renæssancen, til det sene 15. og det tidlige 16. århundrede, hvor bemærkelsesværdige økonomiske fremskridt blev skabt, især i Syd- og Centraleuropa. (...)

John U. Nef: 'The Industrial Revolution Reconsidered', The Economic History Association, 1943. Oversættelse: Helle Folkersen.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 1.2

1. Hvordan argumenterede John U. Nef imod forestillingen om én epokegørende industriel revolution?
2. Hvorfor var der mon en større tendens til at beskrive industrialiseringen som en revolution på Toynbees tid end senere hen?
3. I hvor grad er du enig med John U. Nef i, at den såkaldt industrielle revolution ikke bør betragtes som noget særligt i forhold til andre perioder i historien?

Kilde 1.3: Eric Hobsbawm (1977)

Eric Hobsbawm var en britisk historiker, der skrev flere store værker om både den politiske og økonomiske udvikling siden Den Franske Revolution. Han var præget af marxismen og var medlem af det kommunistiske parti. I teksten diskuterer han begrebet den industrielle revolution og betydningen af denne proces for verdenshistorien.

ISBN 9788761685629

Eric Hobsbawm: The Age of Revolution (1977)

Hvad vil det nu sige, at "Den Industrielle Revolution" brød frem? Det vil sige, at engang i 1780erne blev for første gang i menneskehedens historie lænkerne fjernet fra samfundets produktivkræfter, som derefter blev i stand til fortsat, kraftig, og op til nutiden uhæmmet mangfoldiggørelse af folk, varer og serviceydelser. Dette betegnes af økonomerne som "the take-off" til selvforstærkende vækst. Intet tidligere samfund havde været i stand til at bryde gennem det loft, som en før-industriel social struktur, mangelfuld videnskab og teknik, og deraf følgende periodiske sammenbrud, hunger og død, havde pålagt produktionen. "Take-off" var selvfølgelig ikke et fænomen, der som jordskælv og store meteorfald lamslog den ikke-tekniske verden. Dens forhistorie kan i Europa spores tilbage, afhængig af historikerens smag og særlige interesseområde, til ca. år 1000 om ikke før, og også tidligere tilløb til at lette fra jorden, så klodsede som ællingers, er blevet smigret med betegnelsen "Industriel revolution" – i det 13. årh., i det 16., i de sidste årtier af det 17. Fra midten af det 18. årh. er tegnene på acceleration mod "take-off" så tydelige at ældre historikere har været tilbøjelige til at datere Den Industrielle Revolution til 1760. Men omhyggelig forskning har efterhånden fået de fleste sagkyndige til at vælge 1780'erne frem for 1760'erne som det afgørende årti, for da var det, så vidt vi nu er i stand til at skelne det, at alle de relevante statistiske indikatorer tog den pludselige, bratte, næsten lodrette drejning opefter som markerer "take-off". Økonomien blev, om man så må sige, luftbåren.

At kalde denne proces for Den Industrielle Revolution er både logisk og i overensstemmelse med en veletableret tradition, selv om det en overgang var på mode blandt konservative historikere – måske som følge af en vis skyhed ved at omgås så sprængfarlige begreber – at benægte dens eksistens, og erstatte den med intetsigende betegnelser som "accelereret evolution". Hvis den pludselige, kvalitative, og fundamentale ændring, der fandt sted i eller omkring 1780'erne, ikke var en revolution, så er ordet uden mening. Den Industrielle Revolution var imidlertid ikke en begivenhed med en begyndelse og en slutning. At spørge, når den er "fuldført", er meningsløst, for dens væsen var, at revolutionær ændring herefter blev normen. Den fortsætter endnu; vi kan højst spørge om, hvornår de økonomiske ændringer førte til etableringen af en i alt væsentlighed industrialiseret økonomi, der stort set er i stand til at producere, hvad den måtte ønske, inden for rammerne af den tilgængelige teknik, en "moden" industriel økonomi", for nu at bruge det tekniske udtryk. I England, og dermed også i hele verden, begyndte denne periode af oprindelig industrialisering engang i 1780'erne med "take-off", for at afrundes i 1840'erne med anlægget af jernbanerne og konstruktionen af en massiv sværindustri. Men selve revolutionen, "take-off", kan med så stor præcision det nu er muligt i sådanne sager dateres til et tidspunkt inden for de tyve år fra 1780 til 1800, samtidig med – eller kun lidt forud for – Den Franske Revolution.

Udfra enhver betragtning er dette sandsynligvis den vigtigste begivenhed i verdenshistorien, i det mindste siden opfindelsen af landbruget og af byen. (…)

Peter Ditlevsen: "Den første industrielle revolution", Gyldendal 1982, (1977).

Spørgsmål til kilde 1.3

1. Hvornår daterede Hobsbawm den industrielle revolution til og ud fra hvilke faktorer?
2. I hvor høj grad er det sandsynligt, at den industrielle revolution kan dateres indenfor en så præcist afgrænset tidsperiode?
3. Hvad kan der menes med, at "revolutionær ændring herefter blev normen"?

ISBN 9788761685629

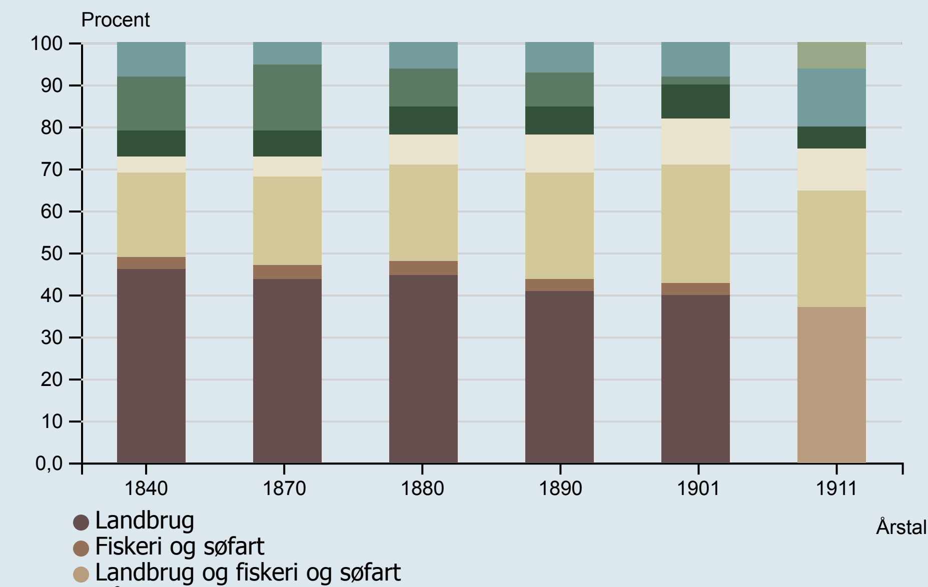
Kilde 1.4-7: Erhvervsfordelinger

Kilde 1.4: Danmarks erhvervsfordeling

Den danske befolknings erhvervsfordeling 1840-1911

	1840	1870	1880	1890	1901	1911
Landbrug	46	44	45	41	40	37
Fiskeri og søfart	3	3	3	3	3	
Håndværk og industri	20	21	23	25	28	28
Handel og omsætning	4	5	7	9	11	10
Immateriel virksomhed	6	6	7	7	8	5
Daglejere, arbejdsmænd m.v.	13	16	9	8	2	-
Øvrige erhverv m.v.	8	5	6	7	8	14
Transport						6

Procentvis fordeling af befolkningen (forsørgere og forsørgede).
Fra manuskript af Hans Chr. Johansen, kap. 1. Befolkningsudvikling.

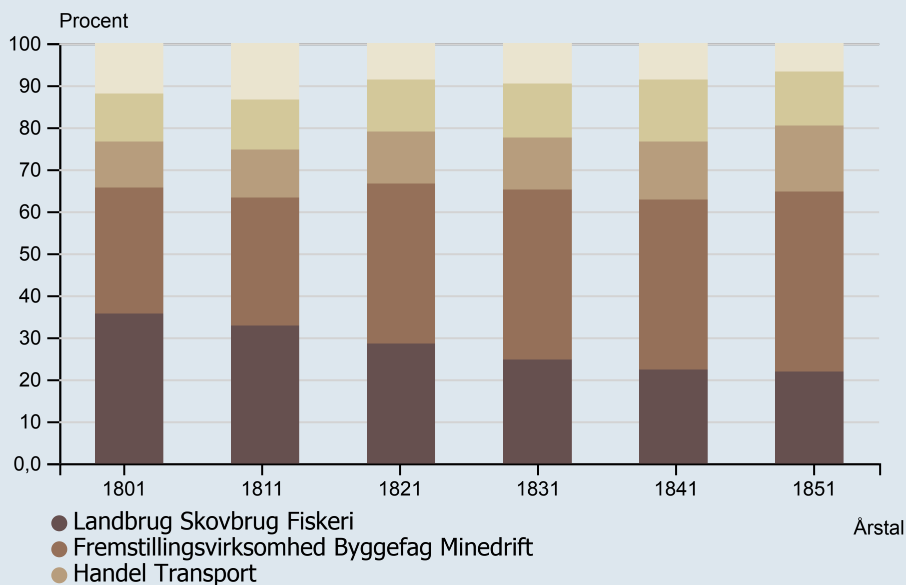
ISBN 9788761685629

Kilde 1.5: Storbritanniens erhvervsfordeling

Anslået procentvis fordeling af den britiske arbejdsstyrke på hovederhverv, 1801-51.

	Landbrug, Skovbrug, Fiskeri	Fremstillingsvirksomhed, Byggefag, Minedrift	Handel, Transport	Tjeneste-folk	Andre, incl. offentlige og liberale erhverv
1801	35,9	29,7	11,2	11,5	11,8
1811	33,0	30,2	11,6	11,8	13,3
1821	28,4	38,4	12,1	12,7	8,5
1831	24,6	40,8	12,4	12,6	9,5
1841	22,2	40,5	14,2	14,5	8,5
1851	21,7	42,9	15,8	13,0	6,7

I procent af samlet antal beskæftigede.
Kilde: Deane & Cole: British Economic Growth, s. 142

ISBN 9788761685629

Kilde 1.6: USA's erhvervsfordeling

ISBN 9788761685629

Tabel over den procentvise fordeling af arbejdsstyrken i USA 1800-1960

	A1	A2	B1	B2	C1	C2	C3	C4	C5	C6
1800	72,1	27,9	73,7	26,3	74,5				2,1	2,1
1810	68,2	31,8	80,9	19,1	81,6		2,8		2,6	3,0
1820	69,7	30,3	78,8	21,2	79,6				1,6	3,5
1830	71,9	28,1	68,8	31,2	69,7				1,7	3,8
1840	73,8	26,2	63,1	36,9	64,1	5,1	8,8	6,2	1,8	4,2
1850	76,1	23,9	54,8	45,2	56,4	5,0	14,5	6,4	1,9	4,2
1860	78,9	21,1	52,9	47,1	54,9	4,7	13,8	8,0	2,0	5,4
1870			52,5	47,5	54,1	6,0	19,1	10,1	2,3	7,7
1880			51,3	48,7	53,1	5,2	18,9	11,1	3,1	6,5
1890			42,7	57,3	44,8	6,5	18,8	12,7	3,7	6,8
1900			40,2	59,8	42,6	5,7	20,3	13,7	3,9	6,2
1910			31,4	68,6	34,3	5,2	22,2	14,2	5,4	5,6
1920			25,9	74,1	28,9	3,0	26,9	14,0	5,9	4,0
1930			21,6	78,4	23,8	4,1	20,2	16,6	3,7	4,6
1940			17,0	83,0	18,8	3,3	20,1	16,6	2,3	4,1
1950			12,0	88,0	13,5	4,6	23,9	18,6	2,3	3,0
1960			8,1	91,9	9,1	4,9	23,2	19,0	1,4	3,4

ISBN 9788761685629

A1: Frie mænd

A2: Slaver

B1: Landbrug

B2: Ikke landbrug

C1: Primær sektor (landbrug, fiskeri, minedrift)

C2: Byggeri

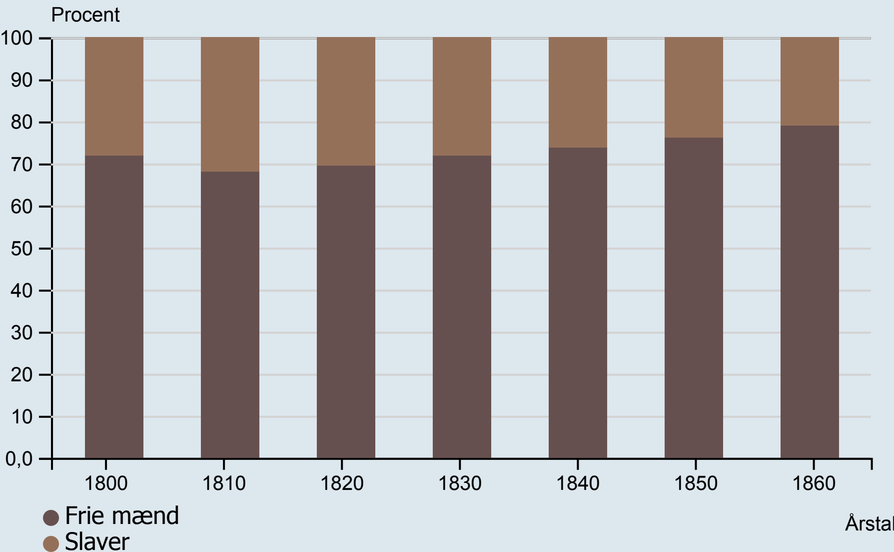
C3: Industri

C4: Handelsvirksomhed

C5: Transport

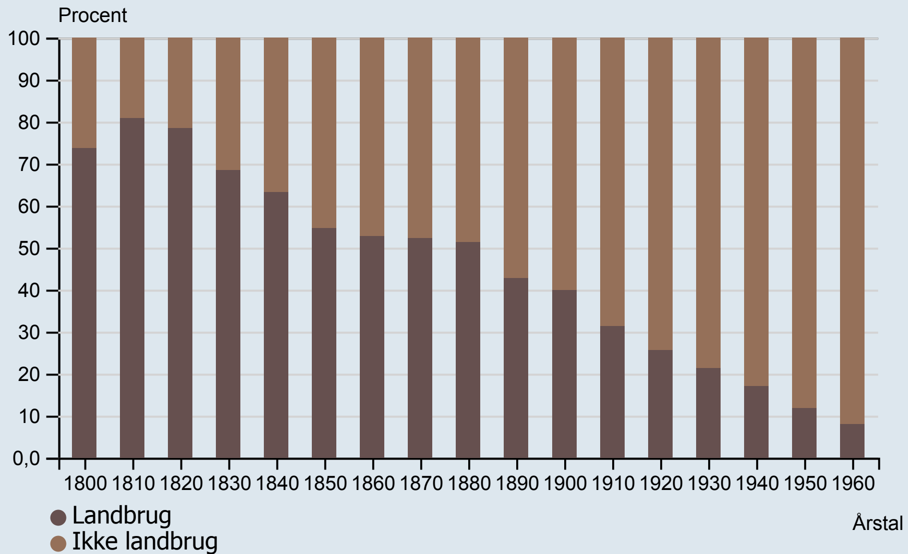
C6: Tjenestefolk

A. Fordeling af arbejdsstyrken i USA 1800-1860 (Frie mænd/slaver)

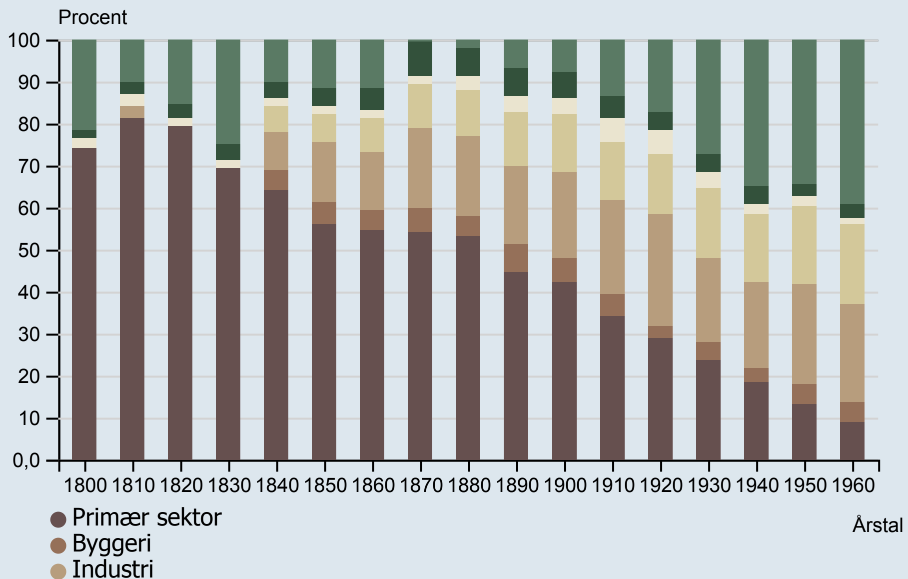

ISBN 9788761685629

B. Fordeling af arbejdsstyrken i USA 1800-1960 (Landbrug/ikke landbrug)

C. Fordeling af arbejdsstyrken i USA 1800-1960 (Sektorer)

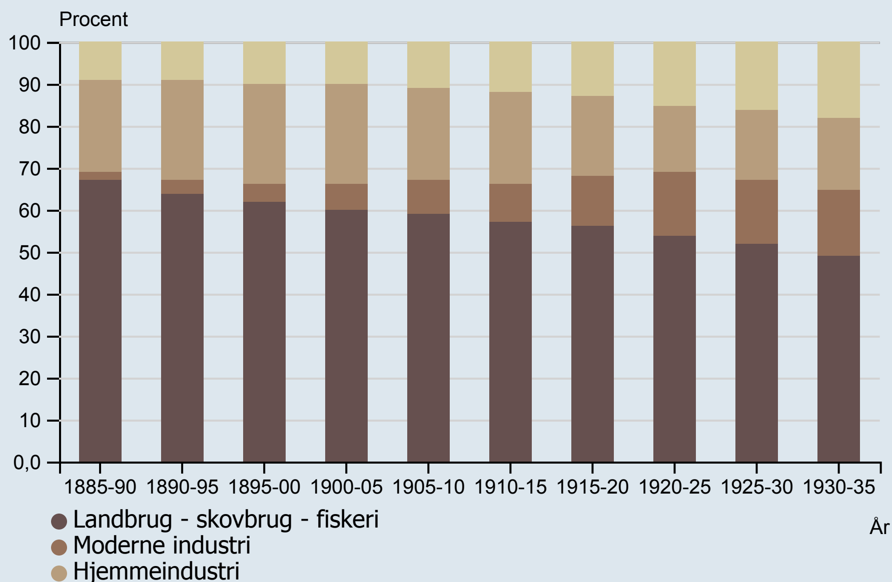

Primær sektor: Landbrug, fiskeri, minedrift.

ISBN 9788761685629

Kilde 1.7: Japans erhvervsfordeling

Procentvis fordeling af arbejdsstyrken i Japan 1885-1935

Kilde: Matsumoto og Okuda, 1997.

Spørgsmål til kilde 1.4-7

1. Hvad kan du udlede af tabellerne angående ændringer i erhvervsfordelingen under industrialiseringen i henholdsvis Danmark, Storbritannien, USA og Japan?
2. Var udviklingen fra traditionelle sektorer som landbrug og hjemmeindustri til moderne industrivirksomhed gradvis eller pludselig?
3. Hvilke forskelle og ligheder er der mellem de fire lande?

ISBN 9788761685629

2. Fra håndværk til industri

En af de vigtigste forandringer, som industrialiseringen medførte, var en ny måde at organisere arbejdet på i større enheder. Kernen i denne nye organisationsform var, at den fysiske forbindelse mellem arbejde og husholdning blev brudt. Førhen arbejdede man hjemme – på landbrug eller i håndværk – men i fabriksproduktionen var arbejde og husholdning adskilt. Fabrikssystemets opståen havde således omfattende konsekvenser for den måde, mennesker levede deres liv på. Man betragter de engelske tekstilindustrier, der opstod i 1700-tallet, som de første egentlige fabrikker, hvor både størrelsen, arbejdets organisering og anvendelsen af maskiner skilte dem ud fra tidligere produktionsmåder.

Bomuldsspinderiet Cromford Mill i Midtengland, åbnet i 1771, regnes for en af de første fabrikker, hvor der både var udbredt automatisering og arbejdsdeling. Sådanne bomuldsspinderier kunne have helt op til 1500 ansatte i begyndelsen af 1800-tallet. iStockphoto.com/GrahamWhite1956

Hvor opstod fabrikkerne?

Den geografiske placering af fabrikkerne afhang under den tidlige industrielle revolution af tilgængeligheden af energikilder, særligt vandkraft. I England blev de tidlige tekstilindustrier for eksempel først etableret i Midtengland langs floden Derwent, som var kraftig nok til at drive maskiner. Men med dampmaskinens udbredelse blev man mindre afhængig af vandkraft, og placeringen af fabrikkerne blev i stedet bestemt ud fra adgangen til kul og til mar-

ISBN 9788761685629

keder. Havnebyen Liverpool i Nordvestengland dominerede i importen af råbomuld, som anvendtes i tekstilindustrien, og Manchester blev et center for tekstilhandelen. Industrien rykkede derfor til Lancashire i Nordvestengland, hvor der også var store forekomster af kul, og hvor det fugtige klima passede godt til bomuldsspinding. I 1838 var godt 1200 af Englands i alt 1600 tekstilfabrikker placeret i Lancashire.

USA's første bomuldspinderi blev også etableret i slutningen af 1700-tallet, da Samuel Slater startede en fabrik i Rhode Island med teknologi smuglet ud fra England, men det var først i begyndelsen af 1800-tallet, at fabrikssystemet blev mere almindeligt i USA. Mellem 1805 og 1815 blev 94 nye bomuldsfabrikker bygget, hvor man introducerede de nyeste spinde- og vævemaskiner fra Europa. Et eksempel er den berømte *Lowell Mill* nær Boston, som af mange regnes for den første egentlige fabrik i USA, hvor man både opererede med stordrift, arbejdsdeling og automatisering. Fabrikken voksede sig hurtigt til den største i USA med omkring 8000 ansatte i 1840'erne. Som i England var den tidlige industrielle produktion baseret på vandkraft, hvorfor de første fabrikker blev etableret primært i New England i det nordøstlige USA, hvor store floder med kraftig strøm fandtes. Da industrialiseringen tog fart fra midten af århundredet, var det derfor allerede nordstaterne, der dominerede, med industricentre omkring byer som New York, Philadelphia, Pittsburgh og Chicago.

Arbejdsspørgsmål 2.1

Kan du:

- Beskrive, hvordan fabrikssystemet adskilte sig fra tidligere produktionsformer?
- Forklare, hvad der afgjorde fabrikkernes geografiske placering?

ISBN 9788761685629

Under den tidlige industrielle revolution i England blev fabrikker placeret, hvor man bedst kunne sikre en konstant adgang til vandkraft. Mange fabrikker opstod derfor i Midtengland omkring byen Derby tæt på Nottingham, hvor man kunne anvende floden Derwent som energikilde. Med dampmaskinens udbredelse fra ca. 1790 blev man mindre afhængig af vandkraft og begyndte at anlægge fabrikker, hvor der var adgang til kul og til markeder. Nordvestengland blev således dominerende inden for tekstilindustrien, fordi fabrikker kunne etableres i de kulrige områder omkring Manchester og Leeds.

ISBN 9788761685629

Fabrikssystemets fortalere og kritikere

Der var mange fordele ved at samle produktionen i større fabriksanlæg. Den første var teknologisk, nemlig at erstatte hårdt fysisk arbejde med maskiner for at øge produktiviteten. De fleste fabrikker tilstræbte en høj grad af automatisering, og de store investeringer, som indførelsen af ny teknologi krævede, kunne kun betale sig, hvis man samlede produktionen ét sted og udnyttede maskinerne maksimalt i så mange af døgnets timer som muligt.

En anden fordel var, at man i fabrikssystemet kunne indføre specialiseret arbejdsdeling, hvor hver arbejder udførte én enkelt del af den samlede produktion. Den skotske økonom Adam Smith havde allerede i 1776 i sit økonomiske hovedværk *Nationernes Velstand* forsøgt at vise, hvordan en øget arbejdsdeling og specialisering af de enkelte arbejdsopgaver kunne medføre en produktivitetsforøgelse. I et nu klassisk eksempel med produktion af knappenåle viste han, hvor stor en produktivitetsforøgelse, der var at vinde, fordi den enkelte arbejder ville være bedre til at udføre sin særlige funktion. Samtidig var der tid sparet, når arbejderen ikke længere skulle bevæge sig fra en arbejdsopgave til den næste. Hvor håndværkeren tidligere blot kunne fremstille en enkelt nål om dagen, så ville man med ny teknologi og øget arbejdsdeling mangedoble produktionen til knap 4800 nåle dagligt per arbejder ifølge Adam Smith.

Adam Smith: Om fabrikssystemets fordele, 1776

En arbejder, som ikke er udlært inden for denne branche … og som ikke er bekendt med det maskineri, man her gør brug af, … kunne måske knap fremstille en enkelt nål om dagen … Men med den måde, som hvervet udføres på i dag, er dette arbejde ikke blot selv en særskilt branche, men også branchen selv er opdelt i et antal mindre grene, hvoraf størstedelen ligeledes er opdelt i særskilte brancher. En mand trækker tråden ud; en anden retter den til; en tredje klipper den over; en fjerde spidser den til; en femte sliber spidsen til hovedet ... På denne måde bliver det vigtige ved fremstillingen af nåle opdelt i omtrent atten distinkte operationer, der i nogle manufakturer alle udføres af et tilsvarende antal arbejdere ... Jeg har personligt besøgt en mindre manufaktur af denne type, der ikke beskæftigede mere end ti mand, og hvor nogle derfor varetog to eller tre særskilte operationer. Men selv om de var overmåde fattige og derfor kun til dels havde det nødvendige maskineri, kunne de, hvis de anstrengte sig, til sammen fremstille omtrent tolv pund nåle om dagen ... De ti personer kunne altså tilsammen fremstille op mod otteogfyrre tusind nåle om dagen.

ISBN 9788761685629

Porcelænsfabrikken Etruria i midtengland, som blev åbnet i 1769, var en pioner inden for specialiseret arbejdsdeling i keramikindustrien. I fabrikken fandtes en detaljeret adskillelse af de håndværksmæssige processer i enkeltdele, så forskellige værksteder og ansatte kun tog sig af et enkelt element i produktionen, som modellering, maling, ornamentering eller pakning.
Mary Evans Picture Library/Ritzau Scanpix

Mørke sataniske fabrikker

Det var dog ikke alle i samtiden, der var ligeså begejstrede over fabrikssystemet som Adam Smith. Blandt de mest dystre kritikere var en række engelske romanforfattere som Charles Dickens og Elisabeth Gaskell, der begge skrev om de negative konsekvenser af industrialiseringen. I Charles Dickens' roman *Strenge Tider* fra 1854 beskrev han bl.a. de elendige livs- og arbejdsforhold, som eksisterede i en fiktiv industriby, Coketown; en by med mange ligheder til Manchester. Det, som især kendetegnede Dickens' beskrivelse, var tabet af den individuelle frihed, hvor den enkelte arbejder blev reduceret til en del af en maskine.

ISBN 9788761685629

Charles Dickens: Strenge Tider, 1854

Coketown var en By af røde Mursten eller af Mursten, der vilde have været røde, hvis Røgen og Asken havde tilladt det; men som Sagerne stod, var det en By af unaturligt Rødt og Sort, ligesom en Vildmands malede Ansigt. Det var en By af Maskiner og høje Skorstene, fra hvilke uendelige Slanger af Røg uafladelig snoede sig i Vejret uden at blive helt udfoldede. Der var en sort Kanal i den og en Flod, der var purpurrød af ildelugtende Farvestof, og uhyre Masser af Bygninger, fulde af Vinduer, inden for hvilke det raslede og dirrede, saa lang som Dagen var, og hvor Dampmaskinens Stempel ensformigt gik op og ned, ligesom Hovedet paa en Elefant i en Tilstand af tungsindigt Vanvid. Coketown indeholdt flere store Gader, der alle i høj Grad lignede hverandre, og mange smaa Gader, der lignede hverandre endnu mere, og hvor der boede Mennesker, som ogsaa lignede hverandre og alle sammen gik ind og ud til de samme Tider med den samme Lyd paa de samme Brostene for at udføre det samme Arbejde, og for hvem hver Dag var ligesom i Gaar og i Morgen, og hvert Aar et Spejlbillede af det forrige og det næste.

Det var ikke kun romanforfattere, som udtrykte bekymring. Vender man sig mod den politiske kritik, er Friedrich Engels værk fra 1845 *Den arbejdende klasses stilling i England* et forsøg på ud fra et socialistisk udgangspunkt at kritisere industrialiseringens konsekvenser for arbejderklassen. Et af kritikpunkterne handlede netop om arbejdernes slavelignende forhold på fabrikkerne, hvor alting var reguleret, og arbejderne fuldstændigt underlagt fabrikantens regler og forordninger.

Friedrich Engels: Den arbejdende klasses stilling i England, 1845

Det slaveri, som bourgeoisiet holder proletariatet fastlænket i, er ingen steder mere iøjnefaldende end i fabrikssystemet. Her findes ingen frihed, hverken formelt eller reelt. Arbejderen skal være på fabrikken klokken halv seks om morgenen; hvis han kommer et par minutter for sent, får han en bøde; hvis han kommer ti minutter for sent, lukkes han ikke ind før efter morgenmad, og så tilbageholdes en fjerdedel af dagens løn... Han skal spise, drikke og sove på kommando ... Og hvordan han har det på fabrikken! Her er arbejdsgiveren den absolutte lovgiver; han laver reglerne efter sin egen vilje og ændrer dem, når det passer ham.

Fabrikssystemet affødte således kritiske røster i samtiden. Kritikken var både politisk og moralsk og havde ofte karakter af, at livet i det førindustrielle samfund var at foretrække, mens industrisamfundet repræsenterede et menneskeligt, socialt og kulturelt forfald. Man skal være varsom med at tro, at livet på landet før industrialiseringen havde budt på bedre leveforhold, for der var en grund til, at folk søgte mod industricentrene. Men det er også klart, at fabriksarbejdet havde sine omkostninger, sociale og økonomiske såvel som fysiske og mentale.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 2.2

Kan du:

- Redegøre for, hvordan arbejdets organisering i fabrikkerne adskilte sig fra den håndværksmæssige fremstilling?
- Forklare, hvorfor specialisering af arbejdet var en produktivitetsmæssig fordel?
- Redegøre for de væsentligste kritikpunkter mod fabrikkerne i samtiden?

Regulering af arbejdstiden

Et af de forhold, som ofte var genstand for arbejdskampe, var arbejdsdagens længde. I fabrikkerne var arbejdsdagene lange, og det var ikke unormalt at arbejde 12-13 timer om dagen; i tekstilindustrien endda helt op til 14 timer. Indtil 1833 fandtes der ingen lovmæssig regulering af arbejdstiden i England, men da blev en daglig arbejdsdag på maksimalt 12 timer fastlagt ved lov, dog kun gældende for kvinder og børn i tekstilindustrien. I Danmark var arbejdstiden for en industriarbejder i 1840'erne ca. 14 timer, inkl. to timers pause. I tekstilfabrikkerne i Japan i slutningen af 1800-tallet var en arbejdsdag for kvindelige arbejdere på 12-14 timer ligeledes normen. Her kom en regulering af arbejdstiden først i 1911, da 12-timers maksimal arbejdsdag blev indført.

Fabriksarbejdet medførte dog ikke blot lange arbejdsdage, hvilket man også kendte til i det førindustrielle samfund, men som noget nyt en strammere regulering af arbejdstiden. I fabrikkerne skulle arbejderne møde på faste klokkeslet og begrænse deres pauser til nøje fastlagte tidspunkter. Arbejdets rytme var ikke længere afhængigt af årstidernes skiften, men nøje afmålt af fabriksuret. Den nye forståelse af arbejdstid blev ikke indført uden modstand. I England kæmpede fabrikanter fx en indædt kamp mod en tidligere tradition for at holde mandag fri, den såkaldte *Saint Monday*, som havde været udbredt inden for de fleste håndværksfag. Den øgede disciplinering af arbejdstiden betød også, at man blev straffet for at udeblive fra arbejde eller komme for sent. På Rubens dampvæveri i Danmark stod det for eksempel i reglementet at:

Uddrag af ordensreglementet fra Rubens damvæveri

Arbejderne skal møde præcist. Fem minutter efter at maskinen er sat i gang til de ovenanførte tider, må enhver arbejder være på sin plads og i færd med at arbejde. I tilfælde af udeblivelse betales en bøde på 4 sk. for hver fem minutter i den første time, og for resten af dagen 4 sk. pr. time, dog er sygdom eller anden anmeldt lovligt forfald undtaget herfra.

I fabrikkerne mistede arbejderne desuden muligheden for at bestemme deres eget arbejdstempo, fordi man var tvunget til at følge maskinens tempo. Arbejdet var ofte ensformigt, og

ISBN 9788761685629

den enkelte arbejder havde ikke selv mulighed for variation ved at skifte mellem forskellige opgaver.

Disciplineringen gik videre end til blot arbejdstid og arbejdstempo. Fabriksreglementer dikterede også omgangen med maskiner og de sociale relationer på fabrikken. Man kan i sådanne regelsæt for eksempel finde eksempler på, at en arbejder kunne få bøde for at møde beskidt på arbejde, at fløjte eller placere værktøj forkert.

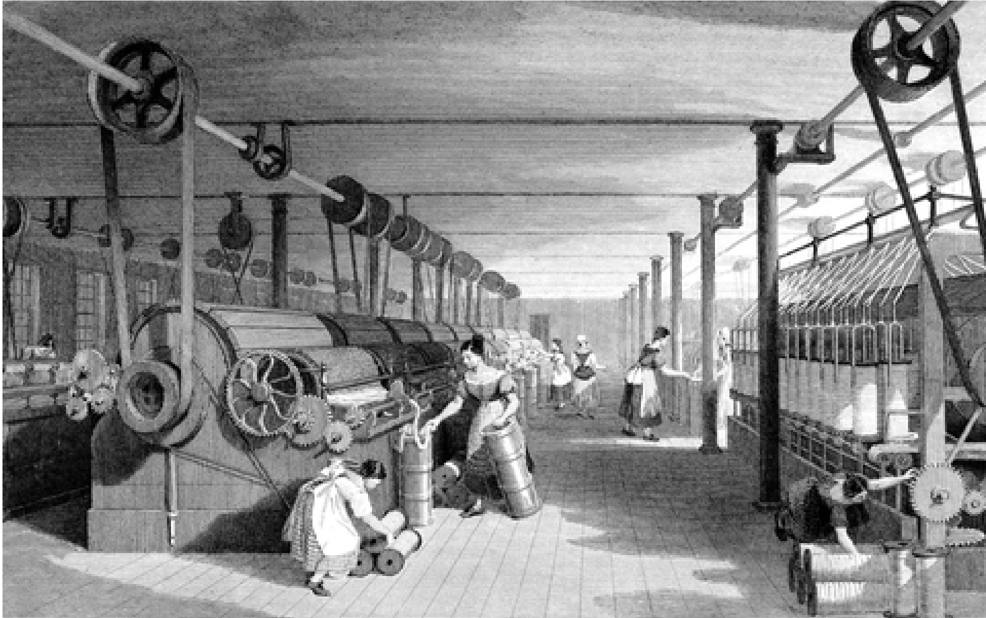
De fysiske arbejdsforhold

De fysiske arbejdsforhold i industrien udsatte arbejderne for fare pga. manglen på basale sikkerhedsforanstaltninger. I tekstilindustrien var børn ansat til at hente bomuldsrester under spindemaskinerne, og både tøj, hår eller lemmer kunne nemt komme i klemme i de ubeskyttede maskiner.

Et andet problem på bomuldsfabrikkerne var det dårlige indeklima. Bomuldsspinding krævede høj luftfugtighed, når fibrene skulle spindes til garn, og derfor var udluftningen ringe. Luften var tæt af støv og fnug, som satte sig på lungerne. Lydniveauet var højt, og det var ikke unormalt at pådrage sig høreskader, ligesom fysiske mén blev pådraget pga. ensformige arbejdsstillinger og tunge løft.

I jernindustrien led arbejderne under ulemper med høje temperaturer og risiko for forbrændinger.

ISBN 9788761685629

Arbejderne på tekstilfabrikkerne led under dårligt indeklima, højt lydniveau og farlige ubeskyttede maskiner, hvor lemmer og hår kunne komme i klemme. I hvor høj grad skinner dette igennem på denne illustration fra en engelsk fabrik fra 1834?
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

Nogle af de hårdeste arbejdsvilkår fandtes dog i minerne. Minedrift havde man udført i århundreder, men med den industrielle revolution steg efterspørgslen på kul, og mange steder begyndte man at lave mineskakterne dybere og hente kul op fra 2 kilometers dybde. I minerne arbejdede man i 12 timers drift i absolut mørke pånær stearinlys. I skakterne var der risiko for både oversvømmelse og sammenstyrtning, ligesom forekomsten af giftige gasser udgjorde en risiko for kvælning og eksplosionsfare. Miner myldrede ofte med rotter, og dårlig eller manglende ventilation betød, at kulminearbejderne indåndede store mængder kulstøv. Gangene, som minearbejderne bevægede sig rundt i, var meget lave, ofte ikke mere end en meter, hvorfor man ansatte børn til at trække vogne med kul op gennem gangene.

Løn- og ansættelsesforhold

Selvom man i et nutidigt perspektiv ikke vil kalde lønnen høj, så var det oftest det økonomiske aspekt, der tiltrak arbejdere til fabrikker og miner. Især for mænd var det de relativt højere lønninger end i andre traditionelle sektorer, som kompenserede for de øvrige negative vilkår. Ligeledes var der mange, der kunne drage fordel af, at det forholdsvis regulerede system med mestre og lærlinge, som kendetegnede traditionelle håndværk, blev løsnet op. Dermed blev det muligt at søge beskæftigelse i forskellige sektorer, uden at man nødvendigvis havde gennemgået en mangeårig mesterlære. Højere løn var dog ikke nødvendigvis gæl-

ISBN 9788761685629

dende for det store antal kvinder og børn, som også arbejdede i industrien, og som oftest blev betalt langt mindre end mænd.

På trods af de relativt bedre lønninger, som fandtes i industrien, levede mange arbejdere dog stadig på et eksistensminimum. Hertil kom den manglende sikkerhed i ansættelsen og perioder med høj arbejdsløshed. Konjunkturnedgang pressede i perioder arbejdsløsheden op, og arbejderne havde hverken ret til opsigelsesvarsel eller understøttelse. Derudover var industriarbejderen fuldstændig afhængig af sit lønarbejde, da han ikke som ved landbrug eller forlagsarbejde kunne falde tilbage på andre indtjeningsmuligheder, som en køkkenhave, husdyrhold etc.

I Japan var den manglende sikkerhed i ansættelsen endnu hårdere for kvindelige ansatte på silkefabrikkerne. Kvinder fra fattige landarbejderfamilier blev ofte ansat på tidsbestemte kontrakter. Kvindens familie modtog et forudbetalt beløb for ansættelsen, mens den kvindelige ansatte ikke havde lov til at søge andet arbejde i hele perioden eller opsige sin kontrakt. Hvis den ansatte brød kontrakten, skulle beløbet tilbagebetales med kompensation til fabrikken. Med andre ord kunne kvinder ansættes i slavelignenede kontrakter, som de ikke havde mulighed for at bryde ud ad. Deres mulighed for at flygte var desuden begrænset, fordi de oftest blev installeret i boliger med fælles sovesale og holdt under opsyn, også uden for arbejdstiden.

Arbejdsspørgsmål 2.3

Kan du:

- Beskrive arbejdsforholdene i tekstilfabrikker og i miner?
- Redegøre for, hvorfor en øget disciplinering af arbejderne blev betragtet som en nødvendighed med fabrikssystemets etablering?
- Vurdere, hvorfor arbejderne alligevel foretrak fabriks- eller minarbejde frem for andre erhverv?

Reaktioner på fabrikssystemet

Den effektivisering af produktionen, som fulgte med fabrikssystemet, udgjorde en trussel for mange faglærte håndværkere, og den ny teknologi blev derfor mødt med protester fra de grupper, som havde mest at miste. I England protesterede håndvævere for eksempel mod de nye tekstilmaskiner, som undergravede deres levebrød og ifølge håndvæverne tillige producerede dårligt klæde.

I en avisartikel i 1786 opfordrede en gruppe vævere ligefrem til, at de nye tekstilmaskiner skulle forbydes.

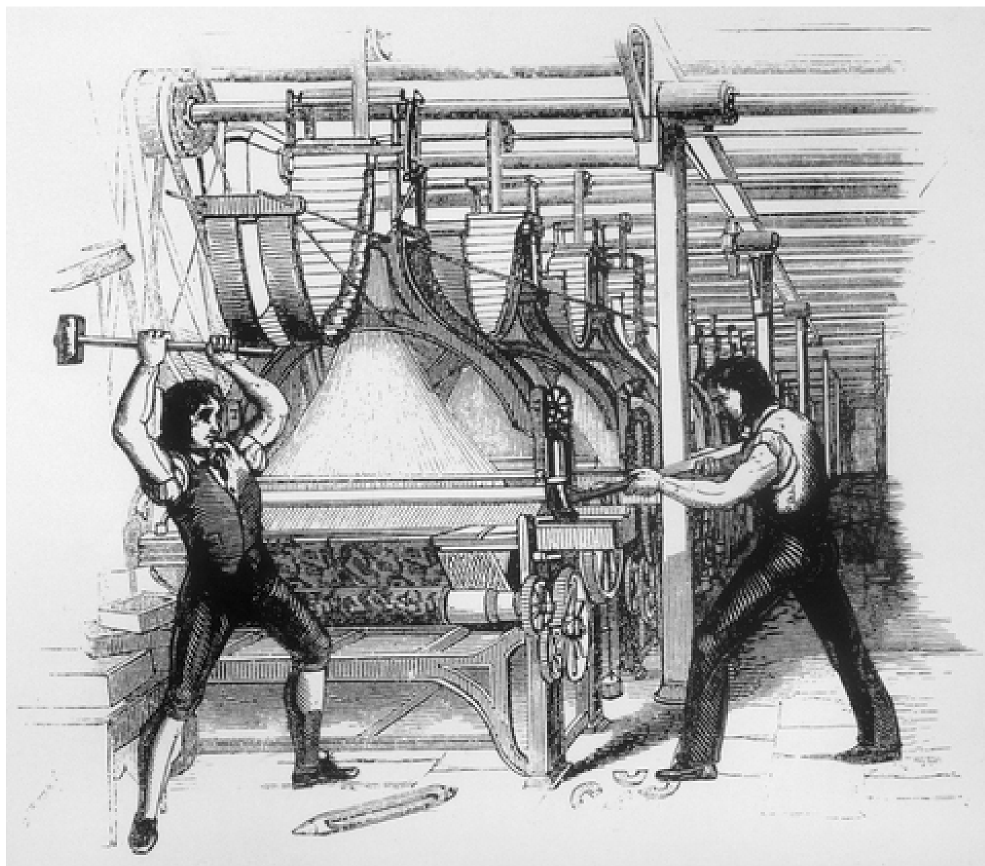
ISBN 9788761685629

Uddrag fra avisartikel, 1776

... Antallet af kartemaskiner i et område på sytten mils syd-vest for Leeds overskrider ikke mindre end 170! Og da hver maskine kan udføre ligeså meget arbejde på tolv timer, som ti mænd kan udføre i hånden, hvis de arbejder nat og dag, vil en maskine udføre så meget arbejde på én dag, som ellers ville give arbejde til tyve mænd ... Vi håber derfor, at medmenneskelig respekt vil føre dem, som har magt dertil, til at forhindre brugen af disse maskiner *...*

I England var der også eksempler på, at såkaldte maskinstormere tog sagen i egen hånd og forsøgte at destruere netop den teknologi, som de mente ødelagde deres levefod. Mest kendt er det såkaldte *Ludditeroprør*, som startede i Nottinghamshire i 1811 og var opkaldt efter en mytisk figur, Ned Ludd, som efter sigende førte an i bevægelsen. Ludditerne vendte deres vrede mod den nye industrielle teknologi ikke mindst i tekstilfabrikkerne, som overflødiggjorde den håndværksmæssige produktion og trykkede lønnen. De såkaldte ludditter mødtes om natten og gik samlet til angreb på fabrikker og industrier, herunder brandattentater, indbrud og sabotage. Myndighederne satte vagter på fabrikkerne, og i flere tilfælde blev det engelske militær indsat mod oprørsbevægelsen. I alt 35.000 mand måtte indsættes for at knuse et maskinstormeroprør i 1812. De tilfangetagne ludditter blev straffet hårdt med dødsstraf eller deportation til Australien.

ISBN 9788761685629

Traditionelle håndværkere som håndvæverne var truet på deres levebrød af fabrikssystemets indførelse. Voldelige oprør under den industrielle revolution i England, de såkaldte maskinstormeroprør, var primært rettet mod den industrielle teknologi, som maskinstormerne forsøgte at destruere gennem sabotage, hærværk og brandstiftelse.
Mary Evans/Mary Evans Picture Library/Ritzau Scanpix

Mønsterfabrikker

Kritikken af fabrikssystemet udmøntede sig dog ikke kun i protestskrivelser eller oprør mod selve teknologien. Enkelte fabriksejere forsøgte også at etablere mønsterfabrikker, hvor de ansatte arbejdede under mere anstændige forhold. I Skotland organiserede Robert Owen, der var direktør for et bomuldsspinderi i New Lanark, sin fabrik, så den tog hensyn til arbejdernes velfærd bl.a. med en arbejdsdag begrænset til 10 timer, et forbud mod fysisk afstraffelse af arbejderne samt forbud mod børnearbejdere under 10 år og skolegang for fabrikkens børn. Samtidig med at Owen arbejdede på at føre sine principper ud i livet i New Lanark, forsøgte han også aktivt at påvirke det britiske parlament til at indføre fabrikslovgivning.

ISBN 9788761685629

Robert Owen var drevet af en socialistisk overbevisning, men andre industriejere tog lignende tiltag inspireret af en kristen filantropisk moral. I Yorkshire i England etablerede fabrikanten Titus Salt et bomuldsspinderi, *Salt's Mill*, hvor der i tilknytning til fabrikken blev bygget både boliger til arbejderne, hospital, kirke og fattighus. Man kan i sådanne mønsterfabrikker tale om en form for paternalistisk organisering af hele samfundet, hvor omsorg for alle aspekter af arbejdernes liv, både fysisk og åndeligt, blev varetaget af fabriksejeren. En lignende tankegang kendetegnede også den klædefabrik, der i 1831 blev gundlagt i Brede i Danmark, og som i midten af 1800-tallet var blandt de største og mest moderne i landet. To hundrede boliger var tilknyttet fabrikken, og med etablering af både børnehave, skole og gratis lægehjælp tilstræbte man også her at skabe et samfund i tilknytning til fabrikken, hvor omsorg for arbejdernes liv på mange fronter sikrede en stabil og duelig arbejdsstyrke.

Sådanne mønsterfabrikker var dog ikke den typiske organisationsform under den tidlige industrialisering, og på længere sigt var det ikke industriejernes filantropiske omsorg for arbejderne, men en række benhårde arbejdskampe, som på sigt førte til mere grundlæggende ændringer i arbejdsforholdene på fabrikkerne.

Enkelte fabriksejere forsøgte at skabe et produktionssystem, som inkluderede omsorg for arbejdernes liv på mange niveauer. I Danmark blev der i 1831 anlagt en klædefabrik i Brede ved København, hvor der i tilknytning til fabrikken blev etableret et helt samfund med boliger, skole og spisehus for arbejderne. På klædefabrikken i Brede fandtes ca. 200 boliger til fabrikkens arbejdere, samt børneasyl, skole, spisehus og kirkegård til de ansatte.
Anker Tiedemann/Nationalmuseet, Danmark. CC-BY-SA

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 2.4

Kan du:

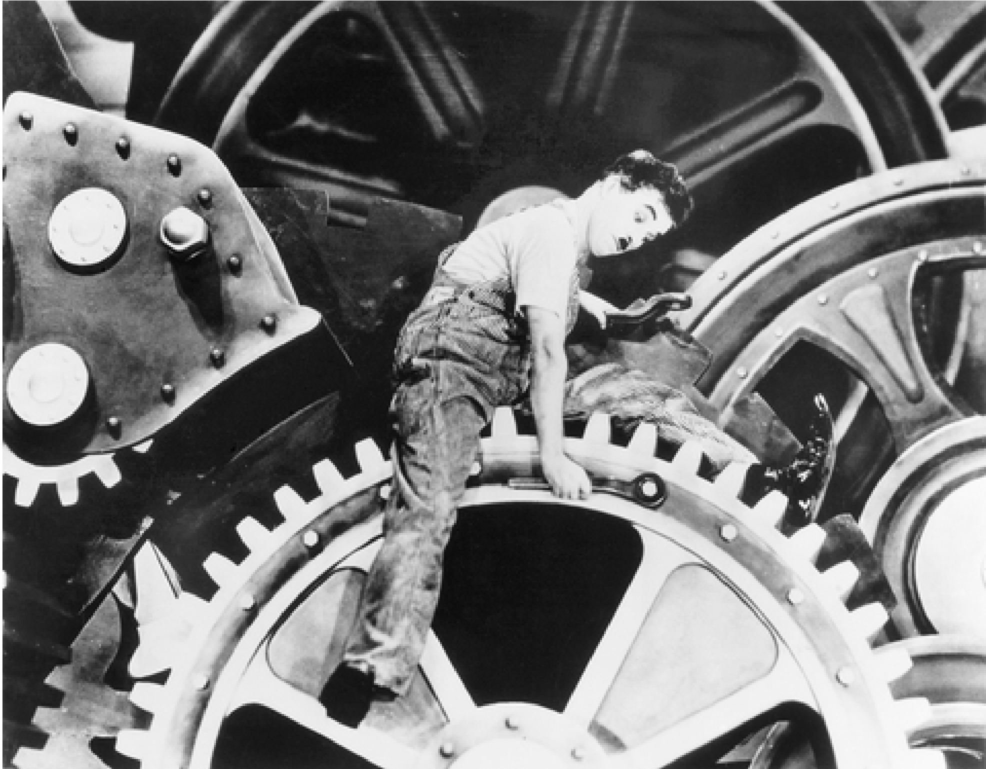
- Beskrive, hvem der især stod bag angrebene på fabrikker og maskiner?
- Forklare, hvorfor maskinstormerbevægelsen ikke effektivt kunne hindre indførelsen af ny teknologi?

Optimering af fabrikssystemet under den anden industrielle revolution

Under den første industrielle revolution, som var båret frem af et ønske om at rationalisere produktionen gennem øget mekanisering, blev arbejderen betragtet som en i princippet konstant størrelse, der primært skulle tilpasse sig maskinens rytme. Men i løbet af den anden industrielle revolution fra ca. 1870-1914 opstod tanken om, at man også kunne optimere og effektivisere den enkelte arbejder. Med udgangspunkt i amerikaneren F. W. Taylors teorier om *scientific management* opstod der således fra 1890'erne et ønske om at rationalisere den menneskelige faktor i fabriksproduktionen. For at opnå de mest rationelle arbejdsprocesser begyndte man at foretage detaljerede tids- og bevægelsesstudier af den enkelte arbejder. Når disse systematiske iagttagelser blev kædet sammen, fik man ifølge teorien en videnskabeligt baseret norm for, hvor effektiv en arbejder skulle være, og man kunne identificere, hvor i produktionen tempoet kunne øges og effektiviteten forbedres. Men det betød også, at hvis en arbejder viste sig at være langsommere end normen, var der basis for enten at afskedige pågældende eller flytte ham til andre steder i produktionen.

Taylors principper blev implementeret på mange fabrikker i begyndelsen af 1900-tallet, men ikke altid – og i modsætning til Taylors forventning – med arbejdernes opbakning. Mange oplevede systemet som en form for umenneskeliggørelse, hvor øget kontrol og overvågning sammen med indførelsen af akkordløn, som Taylor også var talsmand for, gjorde det legitimt at presse arbejdstempoet i vejret. At indføre mere effektive arbejdsrutiner var dog ifølge Taylor også til arbejdernes fordel, da det ville føre til højere løn og kortere arbejdsdage.

ISBN 9788761685629

I den berømte stumfilm Modern Times fra 1936 lavede Charles Chaplin en parodi over Taylorismens tankegang med dens fokus på effektivisering og rationalisering af den enkelte arbejder.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

Tankegangen i *scientific management* blev desuden koblet sammen med Fordisme – opkaldt efter Henry Fords bilfabrikker fra 1890'erne – fordi man her introducerede samlebåndet i den standardiserede masseproduktion af biler. Med samlebåndets indførelse blev det enkelte led i produktionen brudt ned i helt enkelte og detaljerede processer, som kunne udføres af arbejdere uden nogen særlig træning. Den enkelte arbejder skulle jo kun udføre en simpel og gentagen opgave. Det tilstræbtes på den måde, at arbejderen så vidt muligt blev gjort til en del af selve maskinen, og at mekaniseringsgraden var så høj som mulig. Med samlebåndets indførelse, tidsstudier og en detaljeret arbejdsdeling forsøgte man dermed at fjerne al overfødig spildtid på fabriksgulvet. Disse nye rationaliseringsprincipper blev integreret i industrier også uden for USA i perioden frem til Første Verdenskrig og kendes i Danmark bl.a. fra Nordiske Kabel og Traadfabrik i Middelfart i begyndelsen af 1900-tallet.

ISBN 9788761685629

Med Taylorismens udbredelse fulgte også samlebåndet, som gjorde den enkelte fabriksarbejders opgave endnu mere specialiseret. I 1919 etablerede Ford en samlefabrik på Nørrebro i København, hvor man producerede Ford T til bl.a. Danmark og Tyskland. På fabrikken var installeret et samlebånd, som var det første i Danmark. Fabrikken blev derfor betragtet som indbegrebet af moderne, rationelle produktionsmetoder.
NPacht & Crones Eftf./Nationalmuseet, Danmark

Arbejdsspørgsmål 2.5

Kan du:

- Forklare hovedprincipperne i Taylors tanker om *scientific management*?
- Vurdere fordele og ulemper ved *scientific management*?

ISBN 9788761685629

Kilder til kapitel 2

Til arbejdet med kapitel 2 er udvalgt følgende fire kilder:

1. Charles Babbage: On the Economy of Machinery and Manufacture (1832)
2. Reglement for Rubens Dampvæveri (1869)
3. Robert Owen: A new View of Society (1813)
4. F.W. Taylor: The Principles of Scientific Management (1910)

Kilde 2.1: Charles Babbage (1832)

Med indførelsen af ny teknologi stod mange traditionelle håndværkere i fare for at miste deres levebrød, hvilket førte til protester og endda voldelige optøjer. I 1832 skrev den berømte engelske professor i matematik og opfinder Charles Babbage bogen On the Economy of Machinery and Manufacture*, hvor han med udgangspunkt i liberalismen forsvarede de nye maskiner i industrien og den specialiserede arbejdsdeling. Bl.a. fremførte han den påstand, at teknologi i sig selv ikke ville mindske behovet for arbejdskraft.*

ISBN 9788761685629

Charles Babbage: On the Economy of Machinery and Manufacture (1832)

En af de indsigelser, der oftest rejses mod maskiner, er, at de har en tendens til at overflødiggøre meget af det håndarbejde, som tidligere fandtes; og medmindre en maskine rent faktisk reducerede det arbejde, der var nødvendigt for at producere en vare, ville den aldrig komme i brug. Men hvis det har den virkning, vil dens ejer, for at øge salget af sine produkter, være nødt til at underbyde sine konkurrenter; dette vil få dem til også at indføre den nye maskine, og effekten af denne konkurrence vil snart medføre, at varen bliver billigere, indtil profitten på investeringen i det nye system er reduceret til det samme som i det gamle. Selvom brugen af maskiner derfor i første omgang har en tendens til at formindske beskæftigelsen, vil den øgede efterspørgsel, som følger af den reducerede pris, opsuge en betydelig del af denne arbejdskraft, og måske i nogle tilfælde alle dem, som ellers ville være blevet fordrevne.

(...)

I lande, hvor erhverv er opdelt, og hvor arbejdsdeling bliver praktiseret, er den ultimative konsekvens af nye maskiner næsten uundgåeligt at skabe en større efterspørgsel efter arbejdskraft. Ofte kræver det nye arbejde i begyndelsen større færdigheder end det gamle; og desværre er de personer, der mister deres arbejde, ikke altid kvalificeret til det nye; så en vis tid må gå, før alle arbejdere er ønskede. Dette skaber i et stykke tid betydelige lidelser blandt arbejderne; og det er meget vigtigt for deres lykketilstand, at de skal være opmærksomme på disse virkninger og være i stand til at forudse dem tidligt, for at mindske så meget som muligt den skade, det foranlediger (...)

Det må erkendes, at maskiner, selv når de først introduceres, ikke nødvendigvis overflødiggør menneskelig arbejdskraft.

Charles Babbage: "On the Economy of Machinery and Manufacture", Cambridge University Press, 2010, (1832). Oversættelse: Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 2.1

1. Hvordan forklarede Charles Babbage, at den nye industrielle teknologi ikke i det lange løb ville medføre et fald i behovet for arbejdskraft?
2. Hvem skulle ifølge Babbage tage ansvar for de negative følger, som den ny teknologi på kort sigt kunne have for nogle grupper af arbejdere?
3. Hvordan vil du vurdere arbejdernes mulighed for selv at forudse, hvilken betydning introduktionen af ny teknologi ville have for deres erhverv, og handle på det?

ISBN 9788761685629

Kilde 2.2: Reglement for Rubens dampvæveri (1869)

Arbejdsgiverne søgte at sikre disciplinen på fabrikkerne ved at udforme arbejdsreglementer. Nedenstående stammer fra et regelsæt for arbejderne på L.H. Rubens dampvæveri på Frederiksberg fra 1869.

ISBN 9788761685629

Reglement for arbejderne på Rubens dampvæveri, 1869

Til opretholdelse af den for fabriksdriften absolut nødvendige orden, er enhver arbejder i fabrikken forpligtet til nøje at overholde efterstående forholdsregler. De, som handler herimod, bliver efter undertegnedes bestemmelse idømt en pengebøde, som fordobles i tilfælde af gentagelse og til sidst har afsked til følge.

Det er enhvers pligt at holde øje med de andre, og angivelser af overtrædelser af efterstående artikler vil ikke alene blive hemmeligholdt, men endog efter omstændighederne passende belønnet.

§ 1.

Arbejdstiden er fra kl. 6 morgen til 7 aften, med ophold fra kl. 8-8½, fra kl. 12 til 1 og fra kl. 4-4½. (...)

§ 2.

Arbejderne skal møde præcist. Fem minutter efter at maskinen er sat i gang til de ovenanførte tider, må enhver arbejder være på sin plads og i færd med at arbejde. I tilfælde af udeblivelse betales en bøde på 4 sk. for hver fem minutter i den første time, og for resten af dagen 4 sk. per.time, dog er sygdom eller anden udmeldt lovligt forfald undtaget herfra.

(...)

§ 5.

I arbejdslokalerne må ikke medtages bøger, schawler, eller tørklæder etc. (...)

§ 6.

Ved hver to væve vil der altid til betjening af arbejderne være følgende hjælperedskaber [*liste over redskaber som spoler til vævene m.m.*]

(...) Beskadigelser som følge af efterladenhed eller modvillighed straffes strengt, foruden at de ødelagte eller beskadigede genstande skal erstattes af arbejderen til de anførte priser.

§ 7.

Skudgarnet bliver tilvejet arbejderne og tilbagevejet i forarbejdet stand. Når undervægten da overstiger, hvad man i almindelighed regner med går tabt ved forarbejdningen, må dette godtgøres.

I så henseende påligger det arbejderne at føre indbyrdes kontrol. Hvis den pågældende ikke findes eller bliver udpeget, kommer de i den kreds stående arbejdere til at deltage i den eventuelle godtgørelse.

§ 8.

ISBN 9788761685629

For fejlvævning, pletter, uorden, opsætsighed, uefterrettelighed i den ene eller anden henseende, skade på driften, maskinerne, eller af hvad navn nævnes kan, betales bøde eller godtgørelse efter nærmere bestemmelse og i forhold til sammes betydning.

§ 9.

Arbejderne skal holde sig de forskrifter efterrettelig, som bliver dem pålagt af værkmesteren eller andre ansatte.

§ 10.

Særdeles strengt vil den blive straffet, som nogensinde henkaster spild på gulvet. Enhver er forpligtet til at komme alt spild i den på enhver væv anbragte pose og aflevere den på loftet, hvor skudsgarnet bliver hentet. (...)

§ 11.

Ved frokost, middags og aftens ophold skal det støv og affald, som har samlet sig på og ved vævene, af arbejderne fjernes til hovedgangen.

De arbejdere, der står ved vinduerne, skal desuden rengøre pladsen bag varmerørene. Den største omhyggelighed med renholdelse af maskinerne og den dertil hørende plads vil i det hele taget være en streng pligt, og de, som handler derimod, bliver straffede.

§ 12.

Når en arbejder af hvilken som helst grund forlader fabrikken, skal dennes maskiner altid først rengøres (...) Den, der holder sin maskine og den dertil hørende plads i en meget prober stand, vil blive belønnet herfor ved præmieuddelingen, som finder sted den første lørdag efter hver 1. februar og 1. august. (...)

§ 13.

Kasser til at sidde på vil kun blive tilladt for syge eller kun med speciel tilladelse af undertegnede.

Det er aldeles forbudt arbejderne at sidde på vævene såvel under arbejds- som opholdstiderne. Det er en selvfølge, at unødig løberi i gården og fabrikken, såvel som indbyrdes sladren ikke er tilladt. Desmere bør enhver arbejder stadig passe sine maskiner uden at forstyrre andre.

(...)

Hyldtoft, Askgaard og Christiansen: Det industrielle Danmark, Systime, 1981, (1869).

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 2.2

1. På hvilke områder forsøgte arbejdsgiverne at sikre disciplinen på fabrikken?
2. Hvilke former for straf kunne anvendes?
3. Hvordan kunne regelsættet skabe splid mellem arbejderne indbyrdes?

Kilde 2.3: Robert Owen (1813)

Robert Owen var atypisk for sin tid. Han var både direktør på en stor tekstilfabrik i New Lanark i Skotland og overbevist socialist. På fabrikken i New Lanark arbejdede han for at forbedre forholdene for de 2000 arbejdere, bl.a. med indførelsen af en otte timers arbejdsdag. Fabrikken blev med tiden en form for mønsterfabrik, hvor Owen forsøgte at bevise, at profit og omsorg for arbejderne kunne gå hånd i hånd. Samtidig arbejdede Owen også aktivt for indførelsen af den første nationale fabrikslovgivning i 1819. I uddraget fra hans essay A new View of Society *fra 1813, appellerede han til fabriks-ejerne om at tænke over forholdene for deres ansatte.*

ISBN 9788761685629

Robert Owen: A New View of Society (1813)

Mange af jer har i jeres virksomheder længe erfaret fordelene ved store, godt planlagte og veludførte maskiner. Erfaringen har også vist jer forskellen i resultater mellem maskiner, som er ordentlige, rene, velfungerende og altid godt repareret; og dem, som får lov at være snavsede, i uorden, uden at man forhindrer unødvendig gnidning, og som derfor ofte er ude af drift.

(...)

Hvis man således ved at bekymre sig om sine livløse maskiner kan frembringe så gode resultater, hvad kan man så ikke forvente sig, hvis man lægger lige så stor vægt på de levende maskiner, som er langt mere vidunderligt konstrueret?

Når du erhverver et rigtigt kendskab til disse – til deres mærkværdige mekanismer, til deres selvjusterende kræfter; når den rigtige fjeder anvendes ved deres varierede bevægelser, bliver du opmærksom på deres virkelige værdi, og du vil oftere vende dine tanker fra dine livløse til dine levende maskiner; du vil opdage, at sidstnævnte let kan trænes og instrueres, så en økonomisk vinding kan opnås, mens du også kan opnå stor og betydelig glæde hos dem.

(...)

Jeg har brugt megen tid og penge på forbedringer af de levende maskiner; og selvom sådanne forbedringer kun er i gang, og kun halvdelen af deres gavnlige virkninger er opnået, viser det sig, at tiden og pengene anvendt således i Lanark nu producerer et afkast på mere end halvtreds procent og snart vil skabe et overskud på hundred procent af den oprindelige kapital brugt på dem.

Efter at have erfaret de gavnlige virkninger af omhu og opmærksomhed på de mekaniske redskaber blev det nemt at konkludere, at mindst de samme fordele ville opstå, hvis man anvendte samme omhu og opmærksomhed på de levende redskaber. Og når det erkendtes, at de ikke-levende maskiner blev meget forbedret af at blive gjort stabile og robuste, at der var god økonomi i at holde dem pæne, rene, godt forsynet med det bedste materiale for at forhindre unødvendig gnidning og holde dem i en god tilstand; var det naturligt at konkludere, at en mere delikat, kompleks, levende mekanisme også ville blive forbedret ved at blive trænet til styrke og aktivitet; og at der også ville være god økonomi i at holde den ren; at behandle den med venlighed, så dens mentale tilstand ikke ville opleve for megen irriterende gnidning; at bestræbe sig på alle måder på at gøre den mere perfekt; at forsyne den regelmæssigt med en tilstrækkelig mængde sunde fødevarer og andre livsnødvendigheder, så kroppen kan bevares i god tilstand og forhindres i at gå i stykker eller forfalde for tidligt.

Robert Owen: "A New View of Society, New York", International Publishers, 1962, (1813). Oversættelse: Helle Folkersen.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 2.3

1. Hvilke argumenter anvendte Robert Owen for at overbevise andre fabrikanter om, at det kunne betale sig rent økonomisk at forbedre forholdene for arbejderne?
2. Hvor sandsynligt er det, at de ville blive overbevist af hans argumenter?

Kilde 2.4: Frederic Winslow Taylor (1910)

Frederick Winslow Taylor var en amerikansk ingeniør, som blev kendt for at promovere rationelle principper i virksomhedsledelse, såkaldt 'scientific management'. Taylors ideer var indflydelsesrige under den anden industrielle revolution, der begyndte omkring år 1870, hvor man forsøgte at modernisere organiseringen af fabrikkerne fx med indførelsen af samlebåndet og akkordløn. I Taylors bog 'The Principles of Scientific Management' fra 1910 var der både fokus på at højne den enkelte arbejders produktivitet og på effektiv virksomhedsledelse.

ISBN 9788761685629

F.W. Taylor: The Principles of Scientific Management (1910)

Under den gamle form for ledelse afhænger succes næsten udelukkende af det "initiativ", som kommer fra arbejderne, og det er sjældent, at dette initiativ rent faktisk bliver opnået. Under *scientific management* opnås arbejdernes initiativ (det vil sige deres hårde arbejde, deres vilje og deres opfindsomhed) med absolut ensartethed og i større grad, end det er muligt under det gamle system; og ud over denne forbedring hos arbejderne tager lederne nye byrder på sig, nye opgaver og ansvar, som man aldrig forestillede sig førhen. Lederne påtager sig for eksempel den opgave at indsamle den traditionelle viden, som arbejderne tidligere besad, og derefter at klassificere, opstille tabeller og reducere denne viden til regler, love og formler, som er yderst hjælpsomme for arbejderne i deres daglige arbejde. Ud over at udvikle en videnskab på denne måde tager ledelsen tre andre typer opgaver på sig, som indebærer nye og store byrder.

Disse nye opgaver kan inddeles i fire grupper:

Første. De udvikler en videnskab for alle dele af en mands arbejde, som erstatter den gamle tommelfingerregel-metode.

Anden. De udvælger arbejderen videnskabeligt, og dernæst træner, uddanner og udvikler de ham, hvor han tidligere selv valgte sit arbejde og trænede sig selv, så godt han kunne.

Tredje. De samarbejder fuldt ud med arbejderne for at sikre, at alt arbejde udføres i overensstemmelse med de videnskabelige principper, der er udviklet.

Fjerde. Der er en næsten ligelig fordeling af arbejde og ansvar mellem ledelsen og arbejderne. Ledelsen overtager det arbejde, som de er bedre egnet til end arbejderne, hvor næsten alt arbejde og størstedelen af ansvaret førhen lå hos arbejderne.

Det er denne kombination af arbejdernes initiativ kombineret med de nye typer arbejde udført af ledelsen, som gør *scientific management* så meget mere effektivt end det gamle system (…)

Måske er det allervigtigste element i moderne *scientific management* selve opgaven. Enhver arbejders opgaver er fuldt ud planlagt af ledelsen mindst en dag i forvejen, og hver mand modtager som regel fuldstændige skriftlige instruktioner, der detaljeret beskriver den opgave, han skal udføre, samt de midler, der skal bruges til at udføre arbejdet. Og det arbejde, der på forhånd er planlagt på denne måde, udgør en opgave, der skal løses, som forklaret ovenfor, ikke alene af arbejderen, men i næsten alle tilfælde ved arbejderens og ledelsens fælles indsats. Denne opgave angiver ikke kun, hvad der skal gøres, men hvordan det skal gøres, og den nøjagtige tid, som man har til at gøre det. Og når det lykkes arbejderen at udføre opgaven korrekt og inden for den fastsatte tidsfrist, modtager han et tillæg på mellem 30 procent og 100 procent i forhold til sin almindelige løn. Disse opgaver er omhyggeligt planlagt, så både godt og omhyggeligt arbejde kræves af hans præstationer, men det er vigtigt at forstå, at arbejderen ikke på noget tidspunkt skal arbejde i et tempo, som er skadeligt for hans helbred. Opgaven er altid planlagt således, at den mand, der er velegnet til sit arbejde, vil trives,

ISBN 9788761685629

når han arbejder på denne måde over en årrække og blive lykkeligere og rigere i stedet for at blive udmattet. (…)

F.W. Taylor: "The Principles of Scientific Management", Harper & Brothers, 1919, (1910). Oversættelse: Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 2.4

1. Hvordan skulle ansvarsfordelingen mellem arbejdere og ledere være ifølge Taylor?
2. Hvilke principper skulle lægges til grund for planlægningen af arbejdet?
3. Hvorfor var *scientific management* ifølge Taylor også en fordel for arbejderne?
4. Vurder fordele og ulemper ved *scientific management* set fra arbejdernes perspektiv.

ISBN 9788761685629

3. Arbejderne organiserer sig

I takt med industrialiseringen opstod en arbejderbevægelse, hvis forskellige institutioner fik stor indflydelse på samfundsudviklingen. Arbejderbevægelsen, der rummede både de faglige organisationer (fagforeninger) og en politisk fløj (de socialistiske og socialdemokratiske arbejderpartier), afspejlede de nye relationer mellem arbejdere og arbejdsgivere, som kendetegnede industrisamfundet. Igennem de politiske partier arbejdede man for at fremme arbejderklassens indflydelse ad demokratisk vej, eller man talte ligefrem om at omstyrte det bestående samfund i revolutionær kamp. Fagforeningerne havde som mål at organisere arbejderne i en fælles kamp for bedre løn- og arbejdsvilkår, primært ved brug af strejkevåbnet. I flere lande var denne kamp præget af konflikter mellem stat og fagbevægelse, hvor statsmagten via forbud, voldsanvendelse og retsforfølgelse forsøgte at hindre den faglige organisering eller begrænse dens virke. Men på længere sigt gik udviklingen mange steder mod en anerkendelse af fagforeningerne til gengæld for en højere grad af regulering af de faglige konflikter. Udviklingen på arbejdsmarkedet var dog langt fra ens i alle lande, ligesom de reaktioner, som arbejderbevægelsen blev mødt med fra arbejdsgivernes og statsmagtens side, også var forskellige.

Fra lav til fagforeninger

Tanken om, at arbejdere beskæftiget inden for samme fag organiserede sig i faglige fællesskaber, går langt tilbage i tiden. Allerede i middelalderen opstod håndværkslavene i byerne, hvor både mestre og svende inden for samme fag kunne optages som medlemmer. Sådanne lav havde flere forskellige funktioner, men først og fremmest varetog de medlemmernes interesser ved at regulere antallet af selvstændige næringsdrivende, så antallet af beskæftigede ikke oversteg behovet for arbejdskraft. Lavene kunne således selv regulere antallet af mestre i en by. På den måde opretholdt lavene et monopol på udbuddet af arbejdskraft inden for de enkelte fag og sikrede samtidig den håndværksmæssige kvalitet i arbejdet. En anden væsentlig funktion var, at lavene kunne regulere lønninger og priser, og endelig fungerede lavene som sociale fællesskaber, hvor man for eksempel kunne have en række ritualer og sociale forpligtelser som begravelseshjælp og støtte til efterladtes enker og børn.

I løbet af 1700- og 1800-tallet begyndte lavenes status gradvist at blive undermineret. Byernes hastige vækst betød, at mestrene kunne ansætte flere svende end tidligere, men med den konsekvens, at svendenes udsigt til nogensinde selv at blive selvstændige mestre fortonede sig. Traditionelt havde man som svend ventet med at gifte sig og etablere egen husholdning, indtil man fik næringsbrev som mester, men dette ændrede sig nu, og dermed øgedes svendenes interesse i at sikre sig bedre lønforhold. Det betød, at deres rolle i højere grad blev lønarbejderens, og svendene begyndte derfor at se sig som en særlig gruppe med interesser på tværs af fag. I takt med industrialiseringen fik mange svende efterhånden også ansættelse i de fremvoksende industrivirksomheder, og modsætningerne inden for håndværksfagene mellem mestre og svende blev dermed også større.

Lavenes underminering var også båret frem af de politiske strømninger i tiden. I 1700-tallet blev lavene kritiseret af tilhængere af en liberalistisk frihandelspolitik, som betragtede

ISBN 9788761685629

sådanne organisationer som konkurrenceforvridende hindringer både for det fri markeds udvikling og for indførelsen af ny teknologi. Den økonomiske liberalismes grundlægger, Adam Smith, var fx stærkt kritisk overfor sammenslutninger og lav. I sit værk *Nationernes velstand* fra 1776 kritiserede han dem for at forhindre den frie cirkulation af arbejde og kapital. Under indflydelse af liberalismen udvandedes lavenes magt derfor i de fleste europæiske lande i 1800-tallet. I Danmark ophævedes lavstvangen bl.a. i 1857. Men tanken om, at arbejderne skulle slutte sig sammen, forsvandt ikke. Fagbevægelsen, som begyndte at erstatte lavene, kæmpede ligeledes for medlemmernes ret til rimelige løn- og arbejdsforhold, og det var en kamp, som især i starten var båret frem af faglærte svende, der frygtede industrialiseringens konsekvenser for deres arbejdsvilkår.

I den ældre lavstradition var mestre og svende organiseret sammen efter fag, mens fagforeningerne, som opstod under industrialiseringen, skabte et modsætningsforhold mellem disse grupper. På billedet fra 1882 ses en gruppe københavnske trædrejere side om side med mesteren i midten omgivet af både svende og unge lærlinge.
Nationalmuseet, Danmark

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 3.1

Kan du:

- Redegøre for årsagerne til, at de gamle håndværkslav forsvandt?
- Beskrive forskelle og ligheder mellem håndværkslav og fagforeninger?

Fagbevægelsens etablering i England

De tidligste tiltag mod dannelsen af arbejdersammenslutninger skete ikke overraskende i England i 1700-tallet, hvor industrialiseringen også først slog igennem. Selv om de fleste organisationsdannelser i denne periode stadig var svage og kortvarige, er det ikke desto mindre blevet anslået, at der i perioden 1715-1800 var 386 arbejdskampe i Storbritannien. Bag sådanne kampe stod oftest faglærte håndværkersvende, som jo både havde den gamle lavstradition at se tilbage på som en model for at organisere sig fagligt, men ligeledes med industrialiseringen stod i fare for at miste økonomisk tryghed og social prestige. Den britiske stat slog hårdt ned på konflikter på arbejdsmarkedet i denne periode. I 1799 forbød parlamentet med den såkaldte *Combination Act* alle faglige sammenslutninger og strejker. Arbejderforeninger var i forvejen ulovlige, men med denne lov ønskede man at ramme alle forsøg på kollektiv organisering. Forbuddet førte dog kun til, at faglærte arbejdere tog mere drastiske midler i brug som fx sabotage og brandstiftelse.

På trods af loven mod fagforeningsdannelse og strejker fortsatte arbejderforeninger med at blive etableret i de første årtier af 1800-tallet, og efter politisk pres blev forbuddet mod sådanne organisationer ophævet igen i 1824, selvom strejker fortsat var forbudt. Men selv herefter opererede arbejdersammenslutninger i en lovmæssig gråzone, hvor lokale myndigheder ikke veg tilbage fra at anvende magtmidler. En yderst hårdhændet fremfærd mod seks mænd i landsbyen Tolpuddle i England i 1834 blev en milepæl i den tidlige arbejderbevægelses historie. De seks mænd tilhørte en gruppe af landarbejdere, der havde sluttet sig sammen for at protestere mod forringelse af deres løn. En ældre lov, der forbød folk at sværge ed overfor hinanden, blev taget i anvendelse mod medlemmerne af foreningen, og de seks medlemmer blev straffet med tvangsdeportation til Australien. Straffen skulle tjene som et afskrækkende eksempel, og mange fagforeninger kollapsede i tiden, der fulgte. Samtidig skabte sagen dog også stor opmærksomhed. De tvangsdeporterede landarbejdere blev kendt som Tollpuddle-martyrerne, og sagen gav anledning til massive protester mod dommen. 800.000 mennesker skrev under på, at de dømte skulle benådes, hvilket endeligt skete i 1836.

ISBN 9788761685629

De engelske myndigheders tvangsdeportationen til Australien af seks landarbejdere fra landsbyen Tollpuddle, som straf for, at de havde forsøgt at organisere sig fagligt i 1834, skabte store demonstrationer mod dommene samt indsamling af protestunderskrifter, som på billedet overbringes til kongen. Sagen blev en milepæl i den britiske fagbevægelses historie og gav bevægelsen sine første martyrere.
Mary Evans Picture Library/Ritzau Scanpix

Fagforeningerne konsolideres

I midten af 1800-tallet begyndte den anden fase i den britiske industrialisering, som især blev båret frem af etableringen af jernbanen. Faglærte arbejdere i jern-, stål- og maskinindustrien nød godt af den økonomiske vækst, og dette blev rygraden i en opblomstring af fagforeningerne efter 1850, hvor antallet af fagligt organiserede arbejdere voksede fra ca. 100.000 i midten af århundredet til en million i 1874. I modsætning til de tidligere arbejdersammenslutninger var de faglige foreninger, som opstod i denne periode, etableret på nationalt niveau og var i det hele taget stærkere rent organisatorisk. Disse nye fagforeninger var primært for faglærte arbejdere, mens ufaglærte arbejdere i industrien endnu var udelukket. Man forsøgte i denne periode at føre faglig kamp med ikke-voldelige midler og søgte derfor forhandling frem for konfrontation bl.a. ved at begrænse brugen af strejker og blokader.

I 1868 dannede disse nye fagforeninger en fællesorganisation, *The Trade Unions Congress* (TUC) med det formål at koordinere fagforeningernes krav og forsøge at påvirke det politiske system. Denne proces blev understøttet af, at arbejderklassen havde opnået valgret

ved en reform af valgsystemet i 1867, og at de etablerede politiske partier derfor ikke længere kunne sidde arbejderbevægelsens krav overhørig. Som en konsekvens heraf kom en række love, der regulerede vilkårene på arbejdsmarkedet. I 1871 blev fagforeningers ret til at eksistere slået fast med *The Trade Union Act*. I 1874 gennemførtes en ti-timers arbejdsdag for fabriksarbejdere, og i 1875 blev det gjort lovligt at gennemføre strejker og blokade. Ved årtiets udgang var en stærk fagbevægelse bestående af faglærte arbejdere således dannet i England.

Nye grupper organiserer sig

Der var dog mange industriarbejdere, ikke mindst kvinder og ufaglærte, som fortsat var udelukket fra fagforeningerne, og først i løbet af 1880'erne begyndte fagforeninger for disse grupper at opstå. En igangsættende begivenhed for kvindernes organisering i England var, da der i 1888 udbrød strejke blandt de kvindelige arbejdere på tændstikfabrikken *Bryant & May* i London. Strejken, der involverede over 3000 arbejdere, skabte stor debat i offentligheden pga. de ekstremt usunde og skadelige arbejdsforhold på tændstikfabrikken. Med til at skabe opmærksomhed var desuden, at en højtprofileret socialistisk debattør, Annie Besant, forsvarede de strejkende kvinder i medierne. I en avisartikel fra 1888 beskrev hun kvindernes forhold som værre end slavers.

Annie Besant: Om de kvindelige tændstikarbejderes vilkår i London, 1888

Med købte slaver kunne Hr. Bryant ikke have tjent sin store formue, for han kunne ikke have bespist, beklædt, og huset disse for 4 shillings om ugen, og de ville have haft en konkret pengeværdi, som ville have tjent dem som beskyttelse. Men hvem bekymrer sig for disse hvide lønslavers skæbne? Født i slumkvarterer, tvunget til at arbejde mens de stadig var børn, små i størrelsen pga. underernæring, undertrykte fordi de er hjælpeløse, slynget til side, så snart de ikke kan arbejde mere, hvem bekymrer sig om de dør eller sættes på gaden, sålænge Bryant and Mays aktionærer får deres 23 procent.

Strejken var den første konflikt blandt uorganiserede arbejdere, som fik hele nationens opmærksomhed. De kvindelige tændstikarbejdere vandt strejken og dannede efterfølgende deres egen fagforening.

Året efter indledte de ufaglærte havnearbejdere i London ligeledes en strejke, der varede 5 uger og berørte 100.000 arbejdere. Strejken tiltrak sig også stor opmærksomhed i offentligheden og var med til at sætte fokus på vilkårene for ufaglærte løstansatte arbejdere, ligesom den gav øget tilskyndelse til at organisere sig blandt disse grupper af arbejdere. I kølvandet på disse to konflikter skete der derfor en eksplosiv vækst i antallet af fagligt organiserede arbejdere. Medlemstallet i den engelske fagbevægelse fordobledes alene i perioden 1889-1891, og i 1914 var den engelske fagbevægelse blevet en massebevægelse med seks millioner medlemmer.

ISBN 9788761685629

Denne nye bredere fagbevægelse omtales på engelsk som *new unionism* for at fremhæve modsætningen til de gamle *craft unions*, altså fagforeninger organiseret efter fag. Et andet aspekt af *new unionism* var fagforeningernes tætte forhold til den socialistiske bevægelse. De store strejker i slutningen af 1880'erne var således støttet af socialistiske agitatorer, og de nye fagforeninger sluttede sig til den socialistiske bevægelse *Internationalen*

Internationalen

Karl Marx var en af hovedkræfterne bag etableringen af den socialistiske bevægelse *Den Internationale Arbejdersammenslutning*, eller i almindelig tale blot kaldet *Internationalen*, i London i 1864. Karl Marx mente, at arbejdernes kamp nødvendigvis måtte overskride nationale grænser, på samme måde som kapitalen var international. Ligeledes var det vigtigt for at undgå, at virksomheder importerede strejkebrydere fra andre lande under arbejdskonflikter. Organisationen søgte derfor at forene arbejderbevægelser fra mange lande. Dens betydning var tillige, at den kæmpede for en række fælles mål for arbejderne, bl.a. en begrænsning af arbejdsdagens længde, ligesom bevægelsen også fremmede etableringen af nationale sektioner af den socialistiske arbejderbevægelse. Den første Internationale gik i opløsning som konsekvens af bl.a. interne stridigheder i 1870'erne, men bevægelsen blev genskabt som Den Anden Internationale i 1889, der eksisterede indtil 1. Verdenskrig.

ISBN 9788761685629

De første fagforeninger inkluderede ikke kvinder og ufaglærte, men var udelukkende for de stærkere grupper af faglærte mænd. Men der kom fokus på kvindernes organisering i forbindelse med en strejke på den store tændstikfabrik Bryant and May i London i 1888. Polfoto/TOPFOTO/Ritzau Scanpix

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 3.2

Kan du:

- Redegøre for de forskellige faser i den engelske fagbevægelses dannelse?
- Forklare, hvorfor de faglige foreninger havde en interesse i at udelukke kvinder og ufaglærte fra deres organisationer?

Arbejderbevægelsens etablering i Danmark

Som i England gik udviklingen i Danmark ligeledes fra hårdhændet konfrontation mellem arbejderbevægelsen på den ene side og myndighederne på den anden til gradvis accept af fagforeningernes rolle. På grund af den senere industrialisering blev arbejderbevægelsen også først tilsvarende senere etableret i Danmark. Fra ca. 1850 opstod arbejderforeninger med det formål at forbedre arbejdernes vilkår gennem oplysning, men også ved oprettelse af sygekasser, brugsforeninger og selvhjælpsforeninger. Initiativet kom fra liberale kræfter, som ønskede at tage brodden af den sociale nød og skabe et homogent samfund med harmoni mellem de forskellige klasser. Med deres fokus på selvhjælp fik disse tidlige arbejderforeninger dog ikke indflydelse på løn- og arbejdsforhold i industrien, og det lykkedes derfor heller ikke at lægge låg på de klassekonflikter, som industrialiseringen skabte.

En fagbevægelse med et mere decideret fokus på arbejdsvilkårene opstod i 1870'erne. Inspireret af udviklingen i andre lande havde denne bevægelse et socialistisk udgangspunkt, og i spidsen for bevægelsen stod den unge funktionær ved postvæsenet Louis Pio. Han begyndte i 1871 at udgive ugeavisen *Socialistiske Blade* (senere *Socialisten*), og i dette introducerede han Karl Marx' tanker til de danske arbejdere. Pios udgivelser chokerede middelklassen med en aggressiv kritik af det kapitalistiske samfund. Målet for Pio var dog ikke middelklassen, men arbejderne, som han ønskede skulle bryde med de eksisterende arbejderorganisationer og tilslutte sig det nye socialistparti, som han etablerede som en dansk afdeling af Den Internationale Arbejderforening. I *Socialisten* skrev Pio bl.a. en artikel med titlen *Hvad vi forlanger*, hvor han beskrev de negative følger af industrialiseringen og opstillede et krav om statslig indgriben for at forbedre arbejdsvilkårene på fabrikkerne.

ISBN 9788761685629

Louis Pio: Hvad vi forlanger, 1871

Hos os er Fabriksvæsnet ubetydeligt", siger Folk. Ja, vi er ikke et Fabriksfolk i den Forstand som Englænderne, Franskmændene og Belgierne, men Fabriker har vi, og Arbejdernes Tilstand der er slet ikke bedre end i andre Lande. Skal vi da vente med at forlange Forandringer til Ondet er vokset os over Hovedet? Det vil sandelig ikke vare længe. Vor Haandværkerstand gaar med stærke Skridt sin Undergang imøde. Med hvert Aar tilegner Fabrikerne sig en stor Del Arbejde, som tidligere var Haandværk ... Med hvert Aar forøges Fabrikarbejdernes Tal medens Haandværkernes aftager: kan det maaske gaa an at oppebie den Tid, da Landets Befolkning vil være delt i to Klasser: Fabrikarbejdere og Fabrikherrer? Men skal de ulykkelige Følger af Fabrikvirksomheden fjernes, da kan det ikke nytte at ty til privat Godgørenhed, den er planløs og utilstrækkelig; det kan heller ikke nytte at skraale paa "Selvhjælp", ti vi kan ikke som salig Münchhausen gribe os selv i Haartoppen og trække os op af Sumpen; nej, den eneste Magt, der baade kan og skal gøre Noget er Staten, og det vi forlanger er foreløbigt ikke Kapitaler, men blot Love, der kan beskytte os mod at ødelægges fysisk og aandeligt af Fabrikherrerne.

Fagforeningernes gennembrudstid

I april 1872 udbrød der strejke blandt de københavnske murere, som ønskede en kortere arbejdsdag, og de fik støtte af Pio og hans socialistiske parti, som for at opildne til solidaritet med de strejkende indkaldte til en demonstration på Nørre Fælled. Demonstrationen blev dog forbudt af myndighederne dagen inden, den var planlagt at løbe af staben, og dermed var der lagt op til konfrontation. Demonstrationen blev afholdt trods forbuddet med det resultat, at politiet arresterede Pio og to andre ledere af bevægelsen, Geleff og Brix. Lederne af den danske Internationale blev idømt hårde straffe, og selve bevægelsen blev efterfølgende forbudt af højesteret.

ISBN 9788761685629

Slaget på Fælleden den 5. maj 1872 var en konfrontation mellem arbejderbevægelsen og myndighederne på Nørre Fælled i København. Baggrunden for konfrontationen var myndighedernes aflysning af et folkemøde indkaldt af Louis Pio for at støtte en igangværende murerstrejke. Mødet blev afholdt trods forbuddet og førte til sammenstød mellem arbejdere og politimyndigheder. Slaget på Fælleden er i eftertiden blevet et symbol på arbejderbevægelsens tidlige kamp for bedre arbejdsforhold.
Gyldendals Billedarkiv

ISBN 9788761685629

Stik imod myndighedernes hensigt betød fængslingen af de tre ledere ikke dødsstødet for arbejderbevægelsen. Tværtimod forsatte den med at vokse i 1870'erne, da en række selvstændige fagforeninger blev etableret. Der skete dog samtidig en nedprioritering af det politiske arbejde. Mens Socialdemokratiet blev oprettet som selvstændigt parti adskilt fra fagbevægelsen i 1878, koncentrerede fagbevægelsen sig om forbedringer af løn og arbejdsvilkår. I 1880'erne indledtes den egentlige gennembrudsperiode for den danske arbejderbevægelse, og omkring år 1900 var godt og vel halvdelen af de faglærte arbejdere organiserede i fagforeninger, hvilket var en høj andel i forhold til andre lande på samme tid. Lokale fagforeninger begyndte også at slutte sig sammen i landsdækkende fagforbund, og disse dannede i 1898 fællesorganisationen *De Samvirkende Fagforbund* (DSF) på tværs af fag. Også arbejdsgiverne organiserede sig i denne periode og dannede *Dansk Arbejdsgiverforening* i 1898.

Kendetegnende for de fleste af de fagforeninger, som blev dannet efter 1870, var, at de som de engelske fagforeninger var organiseret på baggrund af fag. Det betød, at man ikke inkluderede de ufaglærte arbejdere, hverken mænd eller kvinder, som oftest arbejdede i industrien. For arbejderbevægelsen blev det dog vigtigt i løbet af 1890'erne også at forsøge at organisere disse grupper, ikke mindst for at undgå at de fungerede som skruebrækkere i arbejdskampe. Et problem for fagbevægelsen var nemlig, at nyligt ankomne migranter fra landet var parate til at overtage de strejkende arbejderes plads. I 1891 blev Arbejdsmændenes Centralforbund i Danmark, som organiserede ufaglærte arbejdere, således stiftet. Ligeledes blev Kvindeligt Arbejderforbund dannet i 1890 som en fagforening for kvindelige arbejdere i København og fra 1901 som en landsdækkende organisation.

Septemberforliget

I 1899 kom det til en regulær styrkeprøve mellem arbejdere og arbejdsgivere i en konflikt, som skulle vise sig at blive principiel for etableringen af spilleregler for det danske arbejdsmarked fremover. Konflikten startede, da en gruppe jyske snedkere forkastede en fælles overenskomst indgået af deres fagforbund. Arbejdsgiverne reagerede med at lockoute alle snedkere på landsplan og krævede, at Det Samvirkende Fagforbund fik styr på deres medlemmer og gennemtvunget overenskomsten; et krav, som DSF afviste. Dernæst lockoutedes 40.000 arbejdere eller godt og vel halvdelen af alle de organiserede arbejdere i Danmark. Der var tale om en konflikt med store økonomiske omkostninger for de ramte arbejdere, for først efter knap 3½ måneds lockout mødtes parterne til forhandlingsbordet og indgik det berømte Septemberforlig, der blev et kompromis med anerkendelse af krav fra begge sider i konflikten: Fagbevægelsen måtte acceptere arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet, men samtidig anerkendtes også arbejdernes ret til at organisere sig i fagforeninger. Desuden enedes man om varsling af strejker og lockouter, dvs. en række principper for, hvordan konflikter på arbejdsmarkedet skulle varsles og forløbe.

Som i England kan man altså betragte udviklingen i Danmark som en gradvis accept af arbejderbevægelsens organisationer som legitime institutioner i samfundet. Dette betød ikke, at arbejdsmarkedet var en fredelig og konfliktfri zone, men de grundlæggende tanker om arbejdernes ret til at organisere sig var grundlagt omkring år 1900. Sådan var det dog langt fra alle steder, og både i USA og Japan stod udviklingen på arbejdsmarkedet i skarp kontrast hertil.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 3.3

Kan du:

- Redegøre for de forskellige faser i etableringen af en arbejderbevægelse i Danmark?
- Forklare betydningen af Septemberforliget for det danske arbejdsmarked?

Fagbevægelsen i USA

Et aspekt, som ofte har slået historikere, er det, man har kaldt *The American Exceptionalism*, dvs. det forhold, at amerikansk politik ikke kan klassificeres ifølge de samme ideologiske strømninger som resten af den vestlige verden, og herunder at en socialistisk arbejderbevægelse aldrig fik særlig stor indflydelse i USA. Sociologen Werner Sombart skrev allerede i 1906 en bog med den sigende titel *Hvorfor findes der ikke socialisme i USA?* Ifølge socialistiske teoretikere skulle den hastige industrialisering, som USA gennemgik i sidste del af 1800-tallet, jo netop give de vigtige forudsætninger for udviklingen af et klassesamfund og en social revolution. Men når arbejderbevægelsen aldrig fik så stor en betydning, som i de øvrige vestlige lande, skyldtes det dels, at fagforeninger og strejker blev bekæmpet med hårdhændede metoder af både arbejdsgivere og myndigheder og dels, at den liberalistiske ideologi, som dominerede amerikansk tankegang, stod i kontrast til tanker om kollektive aftaler på arbejdsmarkedet og statslig regulering, fx i form af fabrikslovgivning.

Den tidlige organisering

Den første arbejderbevægelse i USA opstod i 1830'erne på et tidspunkt, hvor faglærte håndværkere stadig udgjorde flertallet af arbejderne, men som gruppe netop mærkede effekten af industrialiseringen i form af øget konkurrence. Som i England var det derfor disse grupper, som tog de første skridt mod faglig organisering, da de etablerede *The General Trade Union* (GTU) i 1833. I 1836 var ca. en fjerdedel af alle arbejdere medlem af en faglig organisation. Det var kun i sjældne tilfælde, at disse fagforeninger optog ikke-faglærte arbejdere. De udelukkede grupper af ufaglærte arbejdere inkluderede ofte nyligt ankomne immigranter fra Europa, som arbejdede inden for byggeri eller i de såkaldte *sweatshops* – dvs. værksteder eller fabrikker karakteriseret ved meget ringe arbejdsvilkår.

Bredere funderede fagforeninger begyndte først at opstå godt 35 år senere under den hastige industrialisering, som fulgte efter den Amerikanske Borgerkrig. *The Noble Orders of the Knights of Labor*, der som navnet antyder startede som en hemmelig orden, blev grundlagt af tekstilarbejdere i Philadelphia i 1869. Organisationen udviklede sig til den første nationale arbejderbevægelse i USA. I modsætning til de tidligere fagforeninger var *The Knights of Labor* en bevægelse, som søgte at inkludere alle arbejdere; både faglærte og ufaglærte, mænd og kvinder, sorte og hvide.

ISBN 9788761685629

Volden eskalerer

Knights of Labor var i sit udgangspunkt påholdende med at bruge strejke som middel i arbejdskampe og ønskede at få indflydelse gennem fredeligere midler som påvirkning af politikere og oplysning af arbejderne. Det var alligevel under denne organisations lederskab, at den amerikanske arbejderbevægelse gennemgik en periode kendetegnet ved særdeles voldsomme konflikter på arbejdsmarkedet; måske endda nogle af de mest voldelige i den vestlige verden på denne tid. I 1873 startede en økonomisk depression i USA, som betød, at de amerikanske jernbaneselskaber nedsatte lønnen for deres arbejdere. Da selskabet *Baltimore & Ohio Railroad* varslede en lønnedgang i 1877 på 10%, gik jernbanearbejderne i strejke og igangsatte en blokade af togdriften. Strejken spredte sig til andre selskaber og byer, og den såkaldt Store Jernbanestrejke, som hermed indledtes, berørte på et tidspunkt 100.000 amerikanske arbejdere. Regeringen indsatte tropper mod de strejkende jernbanearbejdere i flere stater, og der blev skudt mod demonstranter, mens de strejkende tyede til midler som brandstiftelse mod selskabets bygninger og lokomotiver. Efter to uger havde regeringstropperne vundet over de strejkende arbejdere, men da var også mindst 100 mennesker blevet dræbt i kampene, og mange var arresteret.

Under den store jernbanestrejke i USA i 1877 blev militæret indsat for at stoppe konflikten, og det kom til nogle af de mest voldelige sammenstød mellem strejkende arbejdere og myndigheder i den vestlige verden.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

ISBN 9788761685629

Haymarket Square demonstrationen

Den Store Jernbanestrejke endte med et nederlag for fagforeningerne, og efterfølgende rustede både arbejdere og arbejdsgivere sig til yderligere konflikter. Staterne dannede militsgrupper, som kunne indsættes i industribyerne, og arbejderne fortsatte med at organisere sig i *The Knights of Labor*, som i 1880'erne havde 700.000 medlemmer og vandt flere arbejdskampe i 1880'erne. En epokegørende begivenhed i 1886 skulle dog ændre denne udvikling for bevægelsen på ganske dramatisk vis. *Knights of Labor* var med sin brede repræsentation af arbejdere en organisation med store interne uenigheder om både mål og midler, og blandt de mest radikale grupper ønskede man at føre voldelig kamp mod det kapitalistiske samfund. Den 1. maj 1886 gennemførte arbejdere i Chicago en generalstrejke for indførelsen af otte timers arbejdsdag. Da politiet blev indsat, blev der kastet en bombe mod politiet, som dernæst åbnede ild mod de strejkende. Af de ti døde var seks af dem politifolk. Derudover blev 60 politifolk såret. Konfrontationen, der kendes som *The Haymarket Square Riot*, førte til en hårdhændet bekæmpelse af fagbevægelsen. Ud af de otte, som blev dømt skyldige for handlingen – dog uden bevis for at nogen af dem faktisk havde kastet bomben – blev de fire hængt. Begivenheden delte befolkningen. Mange tog afstand fra de strejkendes brug af voldelige metoder, mens andre var chokerede over dommene, som blev opfattet som justitsmord. Samtidig betød episoden, at *Knights of Labor* mistede mange tilhængere. Selv om organisationen ikke var ansvarlig for bombehandlingen, var der mange, der nu associerede hele bevægelsen med voldelig radikalisme, hvilket blev betragtet som uamerikansk. Antallet af medlemmer faldt derefter fra 700.000 til blot 100.000 i 1890.

ISBN 9788761685629

Haymarket-optøjerne var et voldeligt sammenstød mellem strejkende arbejdere og politi i Chicago i 1886. Under optøjerne blev en bombe kastet mod politiet og dræbte ti mennesker. Anvendelsen af så ekstreme metoder betød, at mange, også blandt arbejderne, tog afstand fra fagbevægelsen.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

American Federation of Labor

Mens *Knights of Labor* mistede indflydelse i slutningen af 1800-tallet, var der i stedet en anden mere moderat organisation, som begyndte at spille en rolle på det amerikanske arbejdsmarked. *The American Federation of Labor* (AFL) blev dannet i 1886, og i modsætning til *Knights of Labor* afviste AFL de mere radikale politiske krav og accepterede arbejdsgivernes ret til at eje produktionsmidlerne og til at lede og fordele arbejdet. Der var desuden tale om en fællesorganisation af uafhængige fagforeninger for grupper af faglærte arbejdere. De tiltag mod en bredere sammenslutning, som *Knights of Labor* repræsenterede, veg således for en mere eksklusiv faglig organisationsform. Organisationen arbejdede desuden aktivt for at hindre immigration, da man mente, at den konstante tilførsel af nye fattige arbejdere fra Europa og Asien undergravede de amerikanske arbejderes løn- og arbejdsforhold. AFL's mere moderate strategi og afstandtagen fra socialismen viste sig at være bæredygtig i det politiske klima, som eksisterede i kølvandet på Haymarket optøjerne, og organisationen talte en million medlemmer i år 1900.

ISBN 9788761685629

Men selv om denne mere kompromissøgende linje vandt frem, var det dog ikke slut på de voldelige konflikter på det amerikanske arbejdsmarked. I 1894, i kølvandet på endnu en økonomisk depression, havde Pullman fabrikkerne i Chicago, som producerede jernbanevogne, nedsat arbejdernes løn med hele 25%. Arbejderne på fabrikken gik i strejke, og *The American Railway Union* opfordrede medlemmer over hele landet til at nægte at betjene jernbanevogne produceret af Pullman. I alt en kvart million arbejdere støttede boycotten af Pullman, og regeringen endte med at indsætte 14.000 regeringstropper for at nedkæmpe strejken. Under de voldelige sammenstød, som fulgte, blev 34 dræbt. Som konflikten i 1877 betragtes Pullman strejken ligeledes som en milepæl i den amerikanske arbejderbevægelses historie pga. de yderst voldelige sammenstød mellem hæren og arbejderne.

En af årsagerne til det høje konfliktniveau i mange amerikanske arbejdskampe var, at ledelsen i amerikanske selskaber ofte finansierede både private militsgrupper og regulære hærenheder, som kunne indsættes i arbejdskonflikter. De tætte bånd mellem myndigheder, politi og militær på den ene side og virksomhederne på den anden betød, at arbejdsgiverne kom til at stå stærkt. De voldelige episoder i sidste del af 1800-tallet chokerede mange amerikanere, som begyndte at tvivle på, om den amerikanske drøm om frihed og lighed var ved at forsvinde med det industrielle samfunds klassekonflikter. Det er således tydeligt, at hvor man i lande som England og Danmark efterhånden bevægede sig mod en accept af fagforeningerne og en mere kompromissøgende politik, stod dette i kontrast til udviklingen i USA, hvor fagforeningerne forblev forholdsvis svage, og arbejderbevægelsen aldrig etablerede et samlende politisk parti, som primært repræsenterede arbejderklassens interesser.

Arbejdsspørgsmål 3.4

Kan du:

- Redegøre for, hvad der ligger i begrebet *the american exceptionalism*?
- Forklare, hvorfor der i USA ikke opstod en lige så stærk fagbevægelse som i andre vestlige lande under industrialiseringen?

Faglig organisering i Japan

Under Japans hastige industrielle udvikling efter 1868 opstod der ligeledes konflikter på arbejdsmarkedet, men i lighed med USA udmøntede det sig ikke tilnærmelsesvist i en så bredt organiseret arbejderbevægelse, som man kendte fra de europæiske industrilande. Ligeledes blev socialismen som politisk retning aldrig mere end en snæver intellektuel bevægelse uden den brede opbakning blandt arbejderne. De fleste strejker i Japan forblev således også lokale og spontane affærer.

Der er flere grunde til, at arbejderbevægelsen ikke fik den samme betydning i Japan som i de vestlige lande. For det første var der en meget høj andel af kvinder ansat i tekstilindustrien. Næsten 85% af arbejdskraften på tekstilfabrikkerne bestod af unge kvinder hentet direkte fra landet og ansat på slavelignende kontrakter. Ifølge det patriarkalske samfunds normer, som karakteriserede Japan, skulle disse kvinder udvise underdanighed overfor

ISBN 9788761685629

ældre og autoriteter, og det var derfor urealistisk, at de var i stand til at gå forrest i en arbejdskamp. Desuden var sådanne unge kvinder som regel kun ansat i en kortere årrække, hvorefter de forventedes at vende tilbage til deres landsbyer.

I de mere mandsdominerede sektorer som minedrift og jernindustri var der i højere grad tilløb til dannelse af fagforeninger, men også her stod de svagt og opnåede ikke en høj organiseringsgrad. Da fagforeningernes medlemstal toppede, var det stadig blot 8% af de japanske arbejdere, som var medlem. En del af forklaringen er kulturel. Der var ikke en historisk tradition for at danne faglige organisationer, som mindede om lavene. Derimod var traditionel japansk kultur præget af respekt for overordnede, hvorfor ens loyalitet som arbejder i højere grad blev vertikal (dvs. man følte loyalitet inden for virksomheden) fremfor horisontal (dvs. klassebaseret).

Den væsentligste hindring mod faglig organisering var dog ikke kulturel, men derimod den japanske regerings hårdhændede politik mod faglige organisationer. Japan var ikke et demokratisk samfund, og den japanske regering tolererede ikke strejker og arbejdskampe. De blev opfattet som ødelæggende for den økonomiske vækst, som staten så bevidst havde forsøgt at fremme siden 1868. Derfor vedtog parlamentet i 1900 en lov, som gjorde det ulovligt at opildne til strejke, og som lovliggjorde politiets indgriben i arbejdskonflikter og dermed i praksis gjorde det svært for arbejdere at organisere sig fagligt. De fagforeninger, som var dannet i løbet af 1890'erne, blev da også i vid udstrækning opløst i kølvandet på denne lov. Som i USA blev fagforeninger i Japan altså mødt med hård modstand fra både myndigheder og arbejdsgiverside, og kollektive aftaler om løn- og arbejdsforhold blev undtagelsen snarere end reglen.

Arbejdsspørgsmål 3.5

Kan du:

- Redegøre for, hvorfor fagbevægelsen i Japan ikke blev en stærk institution i samfundet?
- Vurdere, i hvor høj grad den lave organiseringsgrad blandt industriarbejdere skyldtes kulturelle eller politiske forhold?

Kilder til kapitel 3

Til kapitel 3 er udvalgt følgende tre kilder:

1. The Combination Act (1800)
2. Opråb fra arbejderne ved Pullmanns fabrik (1884)
3. Pullmanns svar til arbejderne (1884)

ISBN 9788761685629

Kilde 3.1: The Combination Act (1800)

I løbet af 1700-tallet blev det forbudt for engelske arbejdere at danne sammenslutninger med det formål at forhandle med deres arbejdsgivere. I 1799 og 1800 begrænsede de såkaldte Combination Acts *yderligere arbejdernes ret til at organisere sig fagligt. Nedenstående lov fra år 1800 blev først ophævet i 1824.*

The Combination Act (1800)

(...) for at forhindre ulovlige sammenslutninger af arbejdere ... skal det vedtages ... at alle kontrakter, pagter og aftaler ... hidtil lavet ... mellem svende, håndværkere eller andre personer ... for at opnå en bedre løn … eller for at nedsætte eller ændre deres sædvanlige arbejdstimer… eller for at reducere mængden af arbejde … eller for at forhindre en eller flere personer i at ansætte nogen, som han, hun, eller de ønsker at ansætte ... skal være ... ulovlig og ugyldig ...

II ... Ingen svend, arbejder eller anden person må på noget tidspunkt efter vedtagelsen af denne lov indgå, eller være involveret i indgåelsen af en sådan kontrakt, pagt eller aftale, skriftligt eller ikke-skriftligt ... og enhver ... arbejder ... der efter vedtagelsen af denne lov er skyldig i nogen af de nævnte lovovertrædelser… skal i fængsel i en periode der ikke overgår tre måneder (...)

The Combination Act, University of Massachusetts (UMass), 1800. Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 3.1

1. Hvilke former for aftaler blev forbudt med denne lov?
2. Hvilke midler havde arbejderne til rådighed, hvis de sluttede sig sammen?

ISBN 9788761685629

Kilde 3.2: Opråb fra arbejderne ved Pullman-fabrikken (1894)

Arbejderne ved den store amerikanske fabrik Pullman i Illinois, som producerede togvogne, boede i tilknytning til fabrikken i huse, der var ejet af fabrikken. Mens ejeren George Pullman udråbte det som en mønsterfabrik, der sørgede for sine arbejderes liv og velfærd, var arbejderne utilfredse med de høje huslejer, de lave lønninger og Pullmanns kontrol over deres liv. Under en økonomisk depression i 1893 appellerede arbejderne til deres fagforening, American Railway Union (ARU), som organiserede en landsdækkende strejke og boykot mod fabrikken. Nedenstående erklæring fra de strejkende på fabrikken afspejler deres utilfredshed med virksomhedens ejer.

ISBN 9788761685629

Opråb fra de strejkende arbejdere ved Pullmann fabrikken (1894)

Når vi fremlægger vores klage for denne forsamling [*The American Railway Union*], er det svært at se, hvor vi skal begynde. I skal vide, at den umiddelbare årsag til vores strejke var bortvisningen af to af vores repræsentanter i klageudvalget dagen efter, at George M. Pullman og Thomas H. Wickes, hans næstformand, havde garanteret dem absolut immunitet. De bagvedliggende årsager er stadig aktuelle. Fem gange er løn og arbejdsvilkår hos Pullman blevet reduceret mellem maj og december 1893. Den sidste var mest alvorlig, svarende til næsten 30 procent, og vores husleje er ikke faldet. Vi skyldte Pullman 70.000 dollar, da vi nåede den 11. maj. Vi skylder ham dobbelt så meget i dag. Han sætter os ikke på gaden af to grunde: For det første er der den offentlige mening; for det andet, fordi han håber at sulte os ud (...)

Da vi fremlagde vores klage for ham, svarede han, at vi alle var hans "børn". Pullman, både manden og byen, er et åbent sår i vores samfund. Han ejer husene, skolerne og kirkerne i byen, som bærer hans engang så ydmyge navn. (…) De lønninger, han betaler med den ene hånd, *Pullman Palace Car Company* – tager han tilbage med den anden, *Pullman Land Association*. Han er i stand til at underbyde enhver kontrakt på togvogne i dette land. Hans konkurrenter må, i forsøg på at imødegå dette, nedsætte lønnen for deres ansatte. Dette giver ham en undskyldning for at reducere vores i forhold til markedet. Hans konkurrenter må dernæst reducere; og ligeledes må han. Og således må den lystige kamp – skeletternes dans badet i menneskers tårer – fortsætte, og det vil altid fortsætte, brødre, med mindre *The American Railway Union* stopper det, knuser det.

(...)

Ved I, at George M. Pullman, har reduceret vores løn med mellem 30 og 70 procent. Sidste år fik George M. Pullman udbetalt et kvartalsvist udbytte på 2 procent af sine aktier og en ekstra portion på 1½ procent, i alt 9½ procent af sin kapital på 30.000.000 dollar. Ved I, at George M. Pullman havde tre kontrakter, som han mistede mindre end 5.000 dollar på. Fordi han bekymrede sig om os? Nej! Fordi det var billigere at tabe lidt penge på gods- og passagervogne, end at lade hans arbejdere gå. Men de små tab (…) var hans undskyldning for at indføre store reduktioner i lønnen i alle afdelinger, at reducere [lønnen] for mænd, drenge og piger med lige iver, inklusiv alle i værkstederne på Pullman Palace vognene, hvor kæmpe profitter er skabt (…)

Statement of the Pullman Strikers, U.S. Strike Commission, Report and Testimony on the Chicago Strike of 1894 (Washington D.C.: Government Printing Office, 1895), 87-88. Reprinted in Thomas G. Manning: "The Chicago Strike of 1894" (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1960), 2-4. Oversat af Helle Folkersen.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 3.2

1. Hvad anklager arbejderne Pullman for?
2. Hvorfor er det ikke nødvendigvis en fordel for arbejderne, at fabrikanten også ejer deres boliger og bidrager til lokalsamfundet i form af skoler, kirker osv.?
3. Hvorfor mon ikke Pullman sætter arbejderne ud af deres boliger, hvis de er bagud med huslejen? Kan der være andre grunde end dem, arbejderne fremfører?

Kilde 3.3: Pullmans svar til arbejderne (1894)

I 1894 gik arbejderne ved Pullmanfabrikken i strejke over en nedsættelse af deres løn. I nedenstående artikel forsvarer Pullman sig i forhold til arbejdernes klage.

ISBN 9788761685629

Pullman: Til forsvar for vores arbejdere (1894)

Ved starten af den meget alvorlige depression sidste år beskæftigede vi 5.816 mænd i Pullman og udbetalte lønninger for 305.000 dollar om måneden. Forhandlinger med mulige købere af jernbanemateriel, som var afventet, blev afbrudt; ordrer allerede afgivet blev aflyst, og vi var nødt til at afskedige, som I ved, et stort antal mænd i alle afdelinger, så der den 1. november 1893 kun var omkring 2.000 ansatte i alt, eller omkring en tredjedel af det normale antal. Jeg indså nødvendigheden af, at vi anstrengte os til det yderste for at skaffe arbejde, hvilket ellers ville resultere i stor forlegenhed, ikke kun for de ansatte og deres familier i Pullman, men også for dem, der bor i umiddelbar nærhed, herunder mellem 700 og 800 ansatte, der havde købt deres hjem, og for hvem arbejde var nødvendigt for at give dem mulighed for at holde trit med deres betalinger.

Jeg undersøgte sagen grundigt med lederen af værkstederne og fortalte ham, at mændene skulle vide, at virksomheden ville gøre alt, hvad den kunne for at imødekomme den konkurrence, der helt sikkert fandtes på grund af det store antal vognproducenter, som var i samme situation, og som var ivrige for at holde deres mænd beskæftiget. (...) Resultatet af denne diskussion var en nedskrivning af priserne, som jeg, i mangel af oplysninger om det modsatte, antog var acceptabel for mændene, omstændighederne taget i betragtning. Under disse betingelser og med lavere priser på alle materialer påtog jeg mig personligt opgaven med at byde på vogne, og ved at afgive lavere bud end andre producenter sikrede jeg arbejde nok til gradvist at øge vores arbejdsstyrke fra 2.000 til ca. 4.200 (...)

Dette resultat er blot ikke opnået ved nedsættelse af lønningerne, men virksomheden har båret sin fulde andel ved (...) at påtage sig ordrer, som indebar et betydeligt tab, især de 55 Long Island-vogne, som var den første store ordre på passagervogne, der blev udbudt efter den store depression, og som praktisk taget alle de førende vognfabrikker i landet bød på. Min iver efter at sikre denne ordre, for at skaffe arbejde til så mange mænd som muligt, var så stor, at jeg gav et bud, som betød 300 dollar pr. vogn mindre end de faktiske omkostninger for virksomheden. (...)

Jeg kan kun forsikre jer om, at hvis dette selskab nu genindfører lønningerne fra første halvdel af 1893, som I har bedt om, ville det være meget uheldigt for arbejderne, da der er mindre end 60 dages kontraktarbejde i sigte på alle ordrer, og der er absolut ingen mulighed for i den aktuelle situation i landet at få flere ordrer til priser, der vil dække lønningerne fra maj 1893. På det niveau ville fabrikkerne nødvendigvis lukke ned, og det store flertal af medarbejderne blive afskediget, en nødsituation, jeg gør mit bedste for at undgå. (...)

Reply of the Pullman Company, U.S. Strike Commission, Report and Testimony on the Chicago Strike of 1894 (Washington D.C.: Government Printing Office, 1895), 578–80. Reprinted in Thomas G. Manning, The Chicago Strike of 1894 (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1960), 4-7. Oversat af Helle Folkersen.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 3.3

1. Hvordan forsvarer Pullman nedsættelsen af lønningerne på fabrikken?
2. Hvordan vil du vurdere Pullmans måde at argumentere på?

ISBN 9788761685629

4. Børn i industrien

I dag er det almindeligt accepteret, at børnearbejde er forkasteligt, og det betragtes som udnyttelse af en af de svageste grupper i samfundet. Det er dog nemt at glemme, at afskaffelsen af børnearbejde, også i vores del af verden, er et forholdsvist nyt fænomen, og at mange børn bidrog til familiens økonomi langt ind i det 20. århundrede. Det er således en af de store forandringer i vores familiestruktur, at barndommen betragtes som en særlig fase i livet, hvor man er isoleret fra arbejdsmarkedet. Nok har man altid kunnet se, at børn ikke var voksne – de var mindre, og de havde ikke de samme kræfter – men man betragtede ikke nødvendigvis børn som særligt sårbare væsener med ekstra behov for beskyttelse og tid til leg og dannelse. Tværtimod mente man, at børn skulle være produktive, og at lediggang var en kilde til dovenskab og dårlige vaner. Den engelske filosof John Locke foreslog i 1697, at der skulle oprettes særlige skoler for fattige børn fra tre år og op, hvor de kunne lære at arbejde (bl.a. spinde og væve), så de ikke var en byrde for deres familier eller fattigforsorgen. Fordelen var desuden, at børn ville lære at indordne sig under arbejdet, hvilket ifølge Locke også var væsentligt *"for dannelsen af dem som sobre og produktive mennesker resten af deres liv"*. Det handlede således om at skabe nyttige borgere, som ikke lå samfundet til last.

Den store forandring, som indtraf i børneopfattelsen i løbet af 1800-tallet – nemlig at man begyndte at betragte barndommen som en særlig fase i livet, markant forskellig fra voksenlivet – faldt tidsmæssigt sammen med industrialiseringen, som paradoksalt nok også var en periode i historien, hvor børnearbejdet blev intensiveret. Men dette sammenfald forklarer måske også, at det var under den industrielle revolution, at man så de første love, hvor staten gjorde en indsats for at regulere børns arbejde.

Børnearbejde under den industrielle revolution

Børn arbejdede også før den industrielle revolution. På landet arbejdede de i marken og med pasning af dyr, og de deltog i husholdningen og passede yngre søskende. Det var heller ikke ualmindeligt, at de deltog i familiens hjemmeindustri fx ved at spinde garn. Børn var også ansat uden for hjemmet. Fra ca.12 år kunne drenge komme i lære. Som lærling blev man inddraget i en mesters husholdning og fik løn i form af kost og logi. Ligeledes kunne både piger og drenge komme ud at tjene på en gård fra 12-års alderen. I det førindustrielle samfund var det således normalt, at børn bidrog til økonomien og havde lange arbejdsdage. Det blev ikke betragtet som misbrug af børn, men som en nødvendig del af familiens overlevelsesstrategi. Selv under den industrielle revolution udgjorde fabriksarbejde kun en mindre andel af det samlede børnearbejde.

Selvom børn altid har arbejdet, intensiveredes børnearbejdet dog under den industrielle revolution. Der findes forskellige forklaringer på dette. Børn i industribyerne blev sendt på arbejde pga. familiernes fattigdom. En arbejderfamilie under den industrielle revolution kunne ikke nødvendigvis tjene til dagen og vejen, hvis faren alene arbejdede. Men hvis husholdningen var uden en mandlig forsørger, var det endnu mere påkrævet, at børnene bidrog. Andre forklaringsmodeller fokuserer på ændringer i behovet for arbejdskraft. Børn

ISBN 9788761685629

passede godt ind i de tidlige fabrikker, fordi arbejdet ikke krævede særlige evner eller træning. Automatiseringen gjorde mange arbejdsprocesser lette at udføre, og der var således ikke længere behov for voksne med faglig træning. Tværtimod mener nogle, at børn var en fordel pga. deres små fingre og kroppe, som bevægede sig nemmere mellem maskinerne og kunne udføre finere opgaver som at sammenhæfte knækket tråd på spindemaskinerne. Men først og fremmest var det billigere at ansætte børn end voksne.

Arbejdsspørgsmål 4.1

Kan du:

- Beskrive, hvordan man opfattede barndommen ved den industrielle revolutions begyndelse?
- Forklare, hvorfor børnearbejdet blev intensiveret under den industrielle revolution?

Børnearbejde i England, USA og Japan

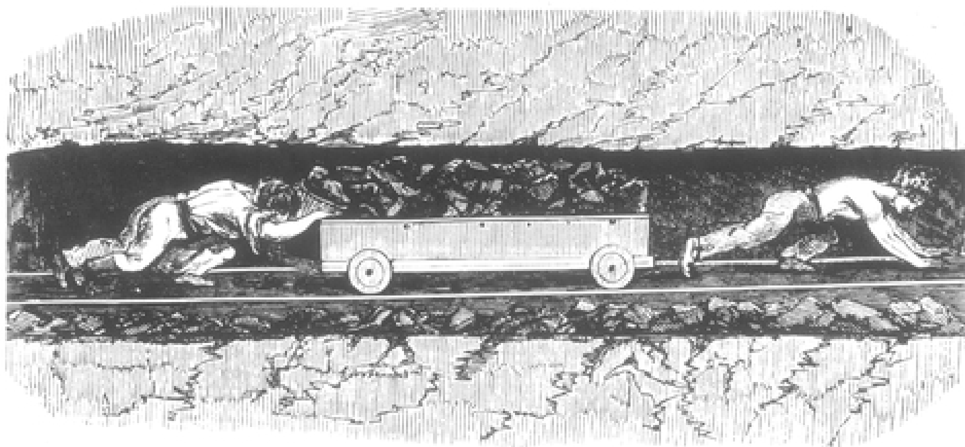
Børnearbejde i England

Allerede fra den industrielle revolutions begyndelse i 1700-tallets England var børnearbejdet udbredt. Det var især tekstilfabrikkerne, som anvendte børnearbejdere. Mange af disse var fattiglemmer, som ikke modtog betaling for deres arbejde, men blot kost og logi. Fattigforsorgen overlod således ansvaret for børnenes velfærd til fabrikanter, som til gengæld måtte anvende børnene som arbejdskraft. Det er anslået, at hen mod en tredjedel af arbejderne på de engelske tekstilfabrikker i slutningen af 1700-tallet var børn ansat under et sådant arrangement. De lokale myndigheder kunne i nogen udstrækning tilse børnenes forhold; om de fik tilstrækkelig mad, ordentlige soveforhold, og om der forekom misrøgt af børnene. Til trods for dette er det klart, at børnene var overladt til den enkelte fabrikants lune, især hvis børnene, som det ofte var tilfældet, blev placeret langt fra deres hjemegn. Mange gange betød det, at børn blev udsat for hård disciplin og fysisk afstraffelse, ligesom seksuelt misbrug af børn fandt sted.

Andre har dog hævdet, at denne gruppe af børn havde nogle fordele frem for såkaldt 'frie' børnearbejdere, som boede med deres egne familier, idet fabriksejerne var ansvarlige for børnenes uddannelse. Det betød nemlig, at de fik en vis grad af boglig lærdom, selv hvis dette udelukkende bestod i bibellæsning om søndagen. Den tidlige industrielle revolution i England var således delvist baseret på en systematisk brug af fattige børn placeret under fattigforsorgen, og dette fortsatte ind i 1800-tallet på trods af forsøg på at regulere og begrænse brugen af børn på fabrikker. Andelen af børn i tekstilindustrien under 13 år er blevet anslået til at udgøre omkring 20% af arbejdsstyrken i 1833.

ISBN 9788761685629

I de engelske kulminer udgjorde børn ligeledes en forholdsvis høj andel af arbejdsstyrken. I 1842 var anslået 20-40% af arbejdsstyrken i minerne børn eller unge, og der var tale om børn helt ned til syv år. Man havde bl.a. børn til at trække vogne med kul op gennem de smalle gange eller som såkaldte *trappers*, som åbnede og lukkede dørene i minegangene, når vogne skulle passere. Derudover havde man børn ansat til at rense kul for urenheder; et job som udsatte børnene for store mængder kulstøv.

Børn helt ned til syv år arbejdede i mineindustrien i England, hvor de bl.a. blev ansat til at trække vogne med kul. Arbejdet i minerne var et af de hårdeste og farligste job, der fandtes.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

Børnearbejde i USA

I USA var andelen af børnearbejdere i industrien ligeledes høj. Den amerikanske politiker Thomas Jefferson havde ellers brugt England som et skrækeksempel på de negative sociale følger – herunder udnyttelsen af børn – som fulgte med industrialiseringen. Man havde derfor også tanker om at udvikle en industri, hvor man undgik dette. I et af de første store industrikomplekser i USA, *Lowell Mill* i Massachusetts etableret i 1814, var hensigten for eksempel, at man kun skulle ansætte voksne kvinder. Samtidig skulle fabrikken være ansvarlig for at tilbyde disse unge kvinder ordentlige boligforhold, rimelig løn og adgang til uddannelse.

På trods af sådanne gode hensigter kom børn under 15 år til at udgøre omkring en fjerdedel af arbejdsstyrken i fabrikkerne under den tidlige industrialisering i de nordøstlige stater i USA. Som i England var det også særligt tekstilindustrien, som var baseret på børnearbejde. I sidste del af 1800-tallet begyndte tekstilfabrikkerne at blive etableret i sydstaterne i stedet for, og også her var der grobund for en intensivering af børnearbejdet. Andelen af børnearbejdere under 16 år udgjorde her omkring 25% af arbejdsstyrken helt frem til 1910. I industrien i sydstaterne ansatte man primært børn af hvide fattige familier, mens sorte børn som en arv fra slavetiden fortsat arbejdede på plantagerne.

ISBN 9788761685629

Børnearbejde i Japan

Nogle historikere har argumenteret for, at børnearbejde i Japan var mindre udbredt, fordi man her i højere grad ansatte kvinder. Når det er sagt, var der dog et stort antal unge piger – i mange tilfælde ned til 12-års alderen – som arbejdede i den japanske tekstilindustri, og det under særdeles hårde vilkår, hvorimod ansættelse af de helt små børn var mindre udbredt end under den engelske industrielle revolution. Det er blevet anslået, at over halvdelen af de kvinder, som arbejdede i den japanske tekstilindustri, var under 20 år.

I Japan blev unge kvinders indtog på fabrikkerne i sidste del af 1800-tallet tilskyndet af staten. Silke- og bomuldsindustrierne var betydningsfulde eksportindustrier for Japan, og for at rekruttere tilstrækkeligt med arbejdskraft til disse vækstindustrier opsøgte man fattige familier i landdistrikterne. Man tilbød fædre pengebeløb mod at lade deres døtre ansætte på tidsbestemte kontrakter på tekstilfabrikkerne. Sådanne kontrakter kunne løbe i op til syv år. Jo længere en tidsperiode kontrakterne lød på, jo højere betaling modtog familien. Hvis en familie havde mange døtre, som kunne arbejde i tekstilindustrien, kunne det gøre en stor forskel for familiens levevilkår. Kontrakterne bandt de unge kvinder til fabrikken, fordi familien skulle betale høj kompensation, hvis en arbejder forlod jobbet i utide. I mange tilfælde modtog de unge kvinder kun kost og logi, mens de arbejdede for at tilbagebetale de pengebeløb, familien havde modtaget. Som i England og USA var arbejdsdagene på tekstilfabrikkerne lange (13-14 timer dagligt), og fysisk afstraffelse var ikke ualmindeligt. Nogle af pigerne har dog på trods heraf sikkert oplevet fabriksarbejdet som bedre end det hårde markarbejde, som de kendte hjemmefra.

Da de fleste arbejdere rekrutteredes langvejsfra, etablerede fabrikkerne sovesale, hvor de unge piger og kvinders personlige frihed også var strengt reguleret. Områderne var ofte indhegnet, og arbejderne kunne ikke forlade dem i utide, men blev straffet, hvis de ikke vendte tilbage til sovesalene efter arbejdstids ophør. De unge kvinder kunne ikke have besøg eller selv besøge deres familier regelmæssigt, og breve, bøger og nyheder blev censureret, bl.a. for at holde fagforeninger ude.

ISBN 9788761685629

Silkeindustrien var en nøglebranche i den japanske industrielle revolution, og silkefabrikkernes konstante efterspørgsel på arbejdskraft ledte til, at man opsøgte unge kvinder og piger i landdistrikterne, som kom til at arbejde på fabrikkerne på nærmest slavelignende vilkår mod en betaling til deres fattige familier. Der var ingen fabrikslovgivning i Japan før 1911, som regulerede forholdene for disse piger og unge kvinder.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

Arbejdsspørgsmål 4.2

Kan du:

- Redegøre for forholdene for børn placeret på fabrikker af fattigforsorgen under den tidlige industrielle revolution i England?
- Forklare, hvorfor det var populært at anvende børn i industrien?
- Sammenligne anvendelsen af børn i industrien i de vestlige land med Japan?

Regulering af børnearbejdet

Det var en udbredt opfattelse i 1800-tallet, at børnearbejde tjente som en mulighed for at bringe børn ud af fattigdom og gøre dem til nyttige og produktive samfundsborgere. En for-

ISBN 9788761685629

taler for børnearbejdet var den skotske læge Andrew Ure, som netop rejste rundt for at undersøge forholdene på fabrikkerne. Efterfølgende skrev han i sit værk *Philosophy of Manufacture* fra 1835, at han på sine ture rundt i tekstilregionerne aldrig havde set en eneste børnearbejder i dårligt humør, men tværtimod syntes børnene "altid at være muntre og opmærksomme". Ure hæftede sig også ved, hvordan arbejdet så ud til at passe særlig godt til børnenes små adrætte kroppe, og han sammenlignede dem med "livlige elve, hvis arbejde mindede om sport". Men der var andre i samtiden, som begyndte at kæmpe for regulering af børnearbejdet i industrien. Det er dog væsentligt at huske, at det først var i det 20. århundrede, at man begyndte at tale om helt at afskaffe børnearbejdet. I 1800-tallet søgte de fleste blot at begrænse arbejdstidens længde i forhold til børnenes alder og af hensyn til skolegang, samt at forbedre usunde eller decideret farlige arbejdsforhold.

Lovgivning i England

England var det første land, hvor man begyndte at opfatte børnearbejdet i industrien som et problem, der skulle løses politisk. Man fik allerede i 1819 den første lovgivning på området, som bestemte, at børn skulle være mindst ni år for at arbejde på fabrik, og at de maksimalt måtte arbejde 12 timer dagligt. At få loven ført ud i praksis var dog svært, da man ikke indførte kontrol med, at den rent faktisk blev efterlevet. I England kom den første effektive lovgivning først med fabriksloven af 1833, da man nu som noget nyt indførte kontrol med fabrikkerne og sanktioner, hvis lovgivningen ikke blev overholdt. Initiativtageren bag denne lov var politikeren Michael Sadler, som stod bag en rapport til parlamentet, der byggede på interviews med 89 fabriksarbejdere. Disse indeholdt bl.a. detaljerede beskrivelser af ekstremt lange arbejdsdage for børn og anvendelse af fysisk afstraffelse. Den såkaldte *Sadler rapport* chokerede samtiden og satte parlamentet under stort pres for at lovgive på området.

ISBN 9788761685629

Uddrag af Sadler-rapporten, som byggede på interviews med fabriksarbejdere, 1831. Her fortæller en væver om sin barndom på fabrik:

Har du nogensinde været ansat på en fabrik? Ja.

I hvilken alder begyndte du at arbejde på fabrik? Otte år.

Hvor længe var du der? Fire år.

Vil du angive den almindelige arbejdstid i den periode, hvor du først var på fabrikken? Fra 6 om morgenen til 8 om aftenen.

Fjorten timer? Ja.

Hvilke pauser var der til forfriskning og hvile? En time ved middagstid.

Når der var travlt, hvad var så din arbejdstid? Fra 5 om morgenen til 9 om aftenen.

16 timer? Ja.

Med hvor lang en pause til middag? En time.

Hvor langt boede du fra fabrikken? Ca. to mil.

Var der tid til at få morgenmad på fabrikken? Ingen tid.

Fik du det før du forlod dit hjem? Som regel.

Når du havde lange dage, kunne du så møde til tiden? Hvordan vågnede du? Jeg vågnede sjældent af mig selv; Jeg blev som regel vækket af mine forældre eller løftet ud af sengen, nogle gange i søvne.

Mødte du altid til tiden? Nej.

Hvad var konsekvensen, hvis du kom for sent? Jeg blev ofte slået.

Alvorligt? Meget alvorligt syntes jeg.

Fortsætter straffene hele dagen på disse fabrikker? Bestandigt.

Så du kan næppe være på en fabrik uden at høre konstant gråd? Aldrig, tror jeg.

Loven fra 1833 opretholdt det tidligere forbud mod at ansætte børn under ni år på fabrikker og bestemte samtidig, at børn op til 13 år kun måtte arbejde otte timer om dagen og skulle gå i skole to timer dagligt. Den måske vigtigste bestemmelse var dog, at regeringen skulle udpege inspektorer, som skulle sikre, at bestemmelserne blev overholdt.

ISBN 9788761685629

Forholdene for børn i minerne var også et område, der kom øget fokus på i denne periode. I 1838 døde 26 børn, da en kulmine ved Barnsley i England blev oversvømmet. Efter ulykken nedsatte parlamentet en kommission for at undersøge forholdene, hvilket udmundede i en lov, som forbød ansættelsen af kvinder samt børn under ti år i miner. I 1830'erne påbegyndtes således et statsligt system af kontrol med børnearbejdet i England. Der var stadig langt fra disse love til et egentligt forbud mod børnearbejde i industrien, og der var givetvis tale om kompromisser mellem tilhængere og modstandere af børnearbejde.

Den danske fabrikslov

I Danmark kom der forholdsvis hurtigt fokus på børnarbejdet i fabrikkerne. Her var andelen af børnearbejdere under 14 år i industrien godt 10% i 1872, og børn var især at finde i tobaksindustrien, tændstikindustrien og tekstilindustrien. Det var lægen Emil Hornemann, som kom til at spille en nøglerolle i vedtagelsen af den første danske fabrikslov på området. Hornemann holdt i 1872 et foredrag om børnearbejde på fabrikkerne på det første Nordiske Industrimøde. I det store og hele var Hornemanns beskrivelse af vilkårene for fabriksbørnene i Danmark langt mere moderat end Michael Sadlers tilsvarende undersøgelse i England godt fire årtier forinden.

Hornemann konkluderede bl.a. at "*Børnenes Sundhedstilstand i vore Fabriker synes hidtil at være ret god*", samt at "*vi heldigvis hidtil have været fri for det Børneplageri og de mange næsten utrolige Lidelser som Fabriksbørnene i de store Industrilande have været udsatte for*". Ikke desto mindre kritiserede Hornemann også, at helt unge børn ned til syv-års alderen arbejdede på fabrikker samt det forhold, at børn havde meget lange arbejdsdage og sågar natarbejde. Han nævnte også, hvorledes børn led skade af arbejdet med farlige stoffer som fosfor i tændstikindustrien. En udløber af Hornemanns foredrag og den efterfølgende debat blev vedtagelsen af den første danske fabrikslov i 1873, som forbød ansættelsen af børn under ti år i industrien, og desuden bestemte, at børn op til 14 år kun måtte arbejde seks en halv time, så der var plads til skolegang. Inspektorer fik til opgave at sikre, at bestemmelserne blev overholdt.

Lovgivning i USA og Japan

Både Japan og USA står i kontrast til udviklingen i England og Danmark, da man begge steder først sent indførte statslig regulering af børnearbejdet i industrien. I Japan blev den første fabrikslov, som forbød ansættelsen af børn under 12 år, vedtaget i 1911. Tidligere forsøg på at få gennemført lovgivning i 1890'erne blev forhindret af indflydelsesrige industrialister, og først efter en serie af strejker ramte Japan i begyndelsen af 1900-tallet, fik man den første fabrikslov.

I USA var det primært modstand mod, at føderale love (dvs. love, som gjaldt hele nationen) skulle stå over lovgivningen i enkeltstaterne, som blokerede for en regulering af børnearbejdet. Flere forsøg på at få vedtaget en lovgivning på området blev således skudt i sænk med henvisning til den amerikanske forfatning. Mange enkeltstater vedtog selv fabrikslove. Fx fik Massachusetts i 1836 en lov, som krævede, at børn gik i skole mindst 3 måneder om året,

ISBN 9788761685629

og som begrænsede arbejdsdagens længde for børn. Andre stater fulgte efter, så de fleste nordøstlige stater havde vedtaget fabrikslove i slutningen af 1840'erne, som bl.a. fastlagde minimumsalderen for børnearbejdere. Mange gange var det dog svært at efterleve, idet lovene ofte havde undtagelsesklausuler, som gjorde det muligt at ansætte yngre børn med forældrenes samtykke.

I de sydlige stater af USA gik det langsommere med at regulere børnearbejdet. Da industrialiseringen for alvor satte ind efter den amerikanske borgerkrig, og antallet af børnearbejdere i industrien steg, var der kun få enkeltstater, som lovgav på området. Kampagner for regulering af børnearbejdet blev skudt i gang i begyndelsen af 1900-tallet. I 1904 oprettede en præst fra Arkansas, Edgar Murhphy, en lobbyorganisation, *The National Child Labor Committee* (NCLC), med det mål at arbejde for restriktioner på børnearbejdet. Men selv fra denne side var der ikke, i hvert fald til at begynde med, støtte til en føderal lov på området, da Murphy mente, det ville være urealistisk på grund af de vidt forskellige vilkår i enkeltstaterne. Problemet med dette var selvfølgelig, at fabriksejere i stater med fabrikslovgivning mente, at andre stater fik en konkurrencefordel. Derudover var det muligt for familier, som boede på grænsen til andre stater, at sende deres børn ind i ikke-regulerede nabostater for at arbejde. Efterhånden begyndte NCLC da også at kæmpe for føderale love og fik i 1916 rejst et lovforslag til regulering af børnearbejdet, som blev vedtaget af kongressen – dog blot for at blive underkendt på et forfatningsmæssigt grundlag af den amerikanske højesteret i 1918. Man skulle derfor helt frem til 1938, før en føderal lov om børnearbejde blev vedtaget i USA. Modstanden mod en central lovgivning på området var især udbredt i sydstaterne, som betragtede sådanne tiltag som nordstaternes underminering af sydens kultur og levemåde.

Den berømte amerikanske fotograf Lewis Hine brugte sit kamera i kampen mod børnearbejde. Han fotograferede for organisationen The National Child Labor Committee, som kæmpede for lovmæssig beskyttelse af børnearbejdere. Hans socialrealistiske fotografier af børn i miner og på fabrikker blev et vigtigt middel i organisationens kampagner og var en medvirkende årsag til, at problematikken kom på den nationale dagsorden.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

Arbejdsspørgsmål 4.3

Kan du:

- Redegøre for de argumenter, der kunne tale for eller imod indførelsen af statslig kontrol med børnearbejdet?
- Forklare, hvorfor lovgivning på området ofte var svær at føre ud i praksis?
- Forklare, hvorfor USA var særlig længe om at indføre fabrikslove på nationalt plan sammenlignet med andre vestlige lande?

Hvorfor forsvandt børnearbejdet?

ISBN 9788761685629

På trods af tiltag mod regulering af børns arbejde på fabrikker var lovgivning alene givetvis ikke hovedårsagen til, at børnearbejdet i industrien ophørte med tiden, hvilket jo heller ikke var lovenes intention. Lovgivning var svær at føre ud i praksis, og mulighederne for at omgå reglerne var ofte store, da der ikke fandt et strengt opsyn sted. Børn kunne gemmes af vejen, når inspektionen kom på besøg, ligesom bøderne for at bryde reglerne ofte var ubetydelige i forhold til den indtjening, der var ved at ansætte børn. Men hvis det således ikke var lovmæssig regulering alene, som førte til et fald i antallet af børn i industrien, hvilke faktorer kan så forklare, at børnearbejdet først blev reduceret og efterhånden forsvandt?

Nogle mener, det hovedsagligt skyldtes, at industrialiseringen med tiden ledte til øgede indtægter for arbejderklassen, som dermed fik råd til ikke at sende deres børn på fabrikker. I dette lys bliver den ofte entydigt negative fremstilling af børnearbejdet mere positivt, for børnearbejde kommer til at fremstå som et rationelt valg taget af forældre ud fra en økonomisk vurdering. Når det ikke længere var en økonomisk nødvendighed, ville de fleste voksne prioritere, at deres børn ikke arbejdede. Kilden til børnearbejdets afskaffelse var altså en forbedring af levevilkårene snarere end øget statslig regulering.

Andre forklaringsmodeller lægger vægt på den teknologiske udvikling. Et tidligt eksempel på en teknologisk forandring, som ledte til mindre efterspørgsel på børn, kom fx allerede med overgangen fra vandmølle til damp i de engelske tekstilfabrikker. Hermed blev den geografiske placering af fabrikkerne langt mere fleksibel, da man ikke længere var begrænset af adgangen til floder, men kunne etablere fabrikker i nærheden af byer, hvor der også var et større udbud af voksen arbejdskraft. Der kunne også være tale om teknologiske ændringer, som gjorde maskinerne større og mere komplicerede, og som derfor krævede en voksen til at betjene dem eller gjorde traditionelle børneopgaver overflødige. For eksempel anvendte man i bomuldsfabrikkerne børn som såkaldte "piecers": Når garnet knækkede på spindemaskinerne, brugte man mindre børn til at læne sig ind over maskinerne og sætte enderne sammen. Men med forbedringer af spindemaskinerne blev dette arbejde mindre påkrævet.

Endelig bliver det sommetider påpeget, at øget fokus på uddannelse og implementering af skolelovgivning i 1800-tallet havde betydning for faldet i antallet af børn i industrien. Når vi taler om udviklingslande i dag, er det nærmest et mantra, at skolegang er en af de mest effektive måder at bekæmpe udnyttelsen af børn på. Rent historisk har man da også set en sammenhæng mellem øget tvungen skolegang og fald i børnearbejdet. I England blev skolegang gjort obligatorisk i 1880, og der var her et sammenfald mellem dette og nedgangen i børnearbejdet. Sammenhængen er dog ikke så entydig, da man i lang tid ikke nødvendigvis så en modsætning mellem skolegang og børns arbejde. I Danmark var fabriksloven fra 1873 skrevet ud fra den tanke, at arbejdsdagen for børn på fabrikker ikke måtte være længere, end at der også var tid til skolegang, som rent faktisk havde været obligatorisk i Danmark siden 1814. I England helt frem til slutningen af 1800-tallet var de fleste politikere og lobbyister, der arbejdede for en regulering af børnearbejde, også tilhængere af en deltidsløsning, som både tillod børn at arbejde og gå i skole.

Alt i alt skal man derfor være forsigtig med at tillægge statslig regulering og lovgivning alt for stor betydning, når man skal forklare, hvorfor børnearbejdet i industrien forsvandt. Nok har aktive tiltag haft nogen betydning, men sådanne love ville ikke have været effektive uden forældrenes aktive valg – evt. i sammenhæng med et nyt syn på barndommen og færre børn per familie – samt det forhold, at de økonomiske gevinster ved at lade børn arbejde med tiden kunne undværes.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 4.4

Kan du:

- Redegøre for de forskellige forklaringer på, at børnearbejdet med tiden blev mindre udbredt?
- Vurdere, i hvor høj grad statslig lovgivning spillede en rolle for børnearbejdets afskaffelse?

Kilder til kapitel 4

Til kapitel 4 er udvalgt følgende ni kilder:

1. John Aikin: A Description of the Country from Thirty to Forty Miles around Manchester (1795)
2. Nassau Senior: Letters on the Factory Act (1837)
3. Emil Hornemann: Om Børns Anvendelse i Fabrikker (1872)
4. Den Danske Fabrikslov af 1884 (1884)
5. Anton Steenberg: Kritik af fabriksloven (1873)
6. Lauritz Jessen: Min barndom (1940)
7. John Spargo: The Bitter Cry of the Children (1906)
8. Fotograf Lewis Hine
9. Mikiso Hane: Om japanske børnearbejdere. Citater i uddrag fra bogen: "Peasants, Rebels and Outcasts"

Kilde 4.1: John Aiken (1795)

John Aikin var en engelsk læge og forfatter, som i 1795 skrev et værk, hvor han reflekterede over udviklingen i England under den tidlige industrielle revolution. Han beskrev for eksempel vilkårene for børnearbejderne på de mange tekstilfabrikker, som blev etableret på dette tidspunkt; en udvikling, der betød, at børn fra Londons fattigforsorg blev fragtet til Nordengland, hvor de "kom i lære" på fabrikkerne.

ISBN 9788761685629

John Aikin: A Description of the Country from Thirty to Forty Miles around Manchester (1795)

(...) Ingen anstrengelser fra mestrene eller arbejderne kunne have modsvaret efterspørgslen fra handelen, hvis ikke spindemaskiner var blevet indført. Disse blev først brugt på landet i et mindre omfang, hvor tolv spindler blev betragtet som mange. Mens den besværlige kropsholdning, som det krævede at betjene disse, var besværligt for voksne, så man med overraskelse, hvordan børn fra ni til tolv år kunne gøre det med fingerfærdighed, hvorved overskud blev skabt hos familier, der tidligere havde været tynget af mange børn (...)

Opfindelsen og forbedringer af maskiner, der letter brugen af arbejdskraft, har haft en overraskende virkning ved at øge handelen, og også på brugen af arbejdere, især børn, i bomuldsfabrikkerne. Det er Guds kloge plan, at der i dette liv ikke skal være en fordel, uden at det ledsages af en ulempe. Der er mange [ulemper], som er åbenlyse i disse bomuldsspinderier og lignende fabrikker, som modvirker den stigning i befolkningen, der normalt følger med forbedringer for arbejderne. I disse [fabrikker] ansættes børn i en meget ung alder; mange af dem hentes fra fattighuse i London og Westminster og transporteres i skarer som lærlinge til mestre bosiddende mange hundrede mil væk, hvor de arbejder som ukendte, ubeskyttede og glemte af dem, under hvis pleje naturen eller loven havde anbragt dem. Disse børn er som regel tvunget til at arbejde i indelukkede rum i lang tid, ofte hele natten; luften, de indånder fra olie fra maskinerne osv., er skadelig; ingen opmærksomhed er der på deres renlighed, og hyppige skift fra varm til kold luft gør dem modtagelige for sygdomme og ulemper, og især for den epidemiske feber, som så ofte møder en i disse fabrikker. Man må spørge, om samfundet ikke lider skade ved den måde, børn således bliver ansat i deres tidlige år. De er generelt ikke gode til at arbejde eller i stand til at forfølge en anden branche, når deres læretid udløber. Pigerne mangler instruktion i at sy, strikke og udføre andre huslige opgaver, som er nødvendige for blive dygtige og sparsommelige hustruer og mødre. Dette er en meget stor ulykke for både dem og for samfundet. (...)

J.T. Ward: The Factory System, bd. 1, s. 144-145, 1970, (1795). Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 4.1

1. Hvordan forklarer John Aikin anvendelsen af børn i industrien?
2. Er han helt overordnet tilhænger eller modstander af børnearbejdet?
3. Hvilke aspekter ved børnearbejdet på fabrikken vil han gerne ændre?

Kilde 4.2: Nassau Senior (1837)

Nassau Senior var professor i økonomi ved Oxford University i England og en ledende stemme i samtidens diskussion om regulering af industrien. Han var tilhænger af en liberal laissez faire-politik og både modstander af fabrikslovgivning og fattigforsorg. Som reaktion på den britiske fabrikslov af 1833, der havde begrænset arbejdstiden for børn på bomuldsfabrikker, advarede han mod at indføre yderligere lovgivning på området.

ISBN 9788761685629

Nassau Senior: Letters on the Factory Act (1837)

(...) Den vigtigste genstand for vores undersøgelse har været virkningerne af fabriksloven i forhold til bomuldsfremstilling, og de konsekvenser, der kan forventes af yderligere lovgivningsmæssig indblanding (...)

Jeg har altid været forundret over forskellen i arbejdstiden på bomuldsfabrikker over hele verden [sammenlignet med] andet arbejde; og forstod ikke, indtil nu, hvad det skyldes. Der ser ud til at være to årsager: for det første den store andel af fast kapital i forhold til flydende kapital, hvilket gør lange arbejdsdage ønskeligt; og for det andet arbejdets utrolige lethed, hvis det i det hele taget kan kaldes arbejde, som gør det muligt. Jeg vil undersøge disse [årsager] en ad gangen:

1. Den normale beregning er, at den faste kapital udgør fire til en i forhold til den flydende; så hvis en producent har 50.000 £ til at investere for, vil han bruge 40.000 £ til at opføre sin fabrik og købe maskiner og kun 10.000 £ til at købe råvarer og til betaling af løn. (...) Jeg har også fundet ud af, at den årlige profit kan anslås til 10%. (...) Men for at skabe denne nettofortjeneste er en bruttofortjeneste på snarere 15% nødvendig; for selv om den flydende kapital, der hele tiden gendannes til sin oprindelige form for penge, ikke forringes i værdi, forringes den faste kapital hele tiden, ikke kun af slid, men også af konstante mekaniske forbedringer, som i løbet af otte eller ni år gør maskinerne forældede, selvom de, da de først blev taget i anvendelse, var de bedste, der fandtes. I henhold til den nuværende lov kan der i ingen fabrik, hvor personer under 18 år er beskæftiget (og derfor næsten ikke nogen fabrik), arbejdes mere end 11 ½ time om dagen, det vil sige 12 timer fem dage om ugen, og 9 om lørdagen. Den følgende analyse viser nu, at hele nettogevinsten i en sådan fabrik er tjent i den sidste time ... Hvis fabrikken derfor (når priserne forbliver de samme) kunne holdes i gang i 13 i stedet for 11 ½ time, (...) ville nettoresultatet blive mere end fordoblet. På den anden side, hvis arbejdstiden blev reduceret med en time om dagen (når priserne forbliver de samme), ville nettoresultatet blive ødelagt – hvis de blev reduceret med halvanden time, ville bruttofortjenesten endda blive ødelagt.
(...)

2. Det utroligt nemme arbejde i bomuldsfabrikkerne gør lange arbejdsdage mulige. (...) Arbejdet består kun i at se på maskinerne, og sætte knækkede tråde sammen(...) Arbejdet er faktisk næsten lig en butiksmand bag en skranke i en velbesøgt butik (...). På grund af disse omstændigheder har man altid haft lange arbejdsdage i bomuldsfabrikker. 13-15 eller endda 16 timer ser ud til at være det normale i andre lande (...).

Jeg er derfor ikke i tvivl om, at en 10-timers lov ville være fuldstændig ødelæggende. Og jeg tror ikke, at nogen begrænsning af de nuværende arbejdstimer er mulig.
(...)

Fabriksarbejderne i landdistrikterne er de mest velnærede, bedst klædte og sundeste personer blandt arbejderklassen, jeg nogensinde har mødt. Især pigerne er langt pænere (og godt udseende er et godt bevis på sundhed og humør) end landbrugsarbejdernes døtre (...)

ISBN 9788761685629

J. T. Ward, ed.: "The Factory System, Vol..II, Birth and Growth", Barnes & Noble, 1970, pp. 146-52, (1837). Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 4.2

1. Hvilket argumenter fremsatte Nassau Senior mod yderligere statslig regulering af arbejdstiden for børn på fabrikkerne?
2. Hvad brugte han som bevis på arbejdets lethed?
3. Hvis interesser ønskede han at forsvare?

Kilde 4.3: Emil Hornemann (1872)

Emil Hornemann var en socialt engageret læge, som under den danske industrialisering var aktiv inden for bl.a. reformer af bymiljøet og etablering af socialt boligbyggeri. Han stod også bag den første danske undersøgelse af børnearbejdet i industrien, og i 1872 blev han inviteret til at holde et foredrag om netop dette på det første nordiske industrimøde. Hornemann var ikke ubetinget kritisk overfor fabrikkers anvendelse af børn, men han mente, at en vis form for opsyn skulle finde sted, samt en nedre aldersgrænse på 12 år indføres. Året efter industrimødet blev den første nationale fabrikslov vedtaget i Danmark, som netop satte en nedre aldersgrænse på 10 år for børn i fabrikkerne.

ISBN 9788761685629

Emil Hornemann: Om Børns Anvendelse i Fabrikker (1872)

(...) Af denne Oversigt sees, at jeg i det Hele har Oplysning om 49 Fabriker af den Art som anvender Børn eller Fruentimmer eller baade Børn og Fruentimmer blandt Arbeiderne. For 4 Fabriker er Tallet paa samtlige Arbeidere ikke opgivet, i de øvrige 45 Fabriker er dette Tal 4297, og blandt disse er der 886 Børn, eller noget over 20 pct. (...) Det sees endvidere, at der blandt de 886 Børn findes 134 som ere under 10 Aar gl. Dette er henved 1/6 af alle Børnene, og da det er mig opgivet, at der blandt disse smaae Børn findes nogle, der kun ere 6-7 Aar gamle (i Tobaksfabrikerne) og tages lige fra Asylerne, bør dette Forhold vistnok kaldes uheldigt og utilbørligt, selvom Arbeidet er let.

De 886 Børn findes fordelte i 17 Fabriker, saaledes:
De fleste findes forholdsvis i Cikoriefabr. , nemlig 76 pct. af alle Arbeidere i vedk. Fabr., derefter i Tændstikfabr. 60 pct., i Tobaksfabr. 31 pct., i Glasværkerne 30 pct., Fajancefabr. 23 pct., i Væverierne og Spinnerierne 13 pct.

I Tobaksfabrikerne findes det største Antal Børn samlet, nemlig 327, og, deraf 79 under 10 Aar.
Børnenes Arbeidstid er meget forskjellig i de forskjellige Fabriker, i det Hele noget for lang. I Væverierne og Spinnerierne opgives lige fra 2 Timer hver 2den Dag indtil 12, 13 Timer hver Dag. Nogle Steder arbeide Børnene kun hver 2den Dag og gaae i Skole hver 2den Dag, og hvor Arbeidstiden er lang er der i Reglen flere Ophold til Hvile og Føde.

I Tobaksfabrikerne er Arbeidstiden de fleste Steder 5 a 6 Timer, sjeldnere 12 a 13 Timer, og da i Hold og med 3 Ophold. De mindste Børn arbeide ikke stadig.
I Fajancefabrikerne synes Arbeidstiden noget lang, men kun hver 2den Dag i den ene Fabrik (med Skolegang den anden Dag).

I de øvrige Fabriker arbeide Børnene fra 5 til 8 Timer; kun i Glasværkerne gaaer Arbeidstiden op til 9 a 10 Timer, og i disse Fabriker maa Børnene tilmed arbeide om Natten. Forholdene synes imidlertid ordnede saaledes (...), at Børnene ikke lide derved.
Dette maa snarere antages at være Tilfældet i de Trykkerier, hvor Børnene maae arbeide fra Kl. 11 Aften til 6 Morgen; thi Børnene taale i Reglen ikke Nattevaagen, uden at deres Sundhed lider derved.

(...)

De øvrige Oplysninger om Børnenes og Qvindernes Forhold i Fabrikerne ere i det Hele, som det sees, ret gunstige, og de hygieiniske Forhold roses af mange af Lægerne. (...)

For Skolegang synes der i Almindelighed at være sørget ret godt, og Børnenes Arbeidsemner beskrives af de fleste Læger som nogenlunde lette og ikke anstrengende. Dog maa bemærkes, at det stillesiddende Arbeide f. Ex. i Væverierne, hvor Børnene med Opmærksomhed skal følge Maskinens Bevægelse, og pille Fnug af Klædet i en Luft, der ikke altid er ren, men i Reglen opfyldt af fint Støv, ikke kan være gavnligt for Børnenes sunde Udvikling. Det samme kan siges om Natarbeidet, naar det ikke ordnes paa den for Børnene gunstigste Maade.

ISBN 9788761685629

(...)

Men, som sagt, Børnenes Sundhedstilstand i vore Fabriker synes hidtil at være ret god; men en anden Ting er det, at Fabriklivet og Fabrikarbeidet i det Hele, selvom der ikke som Virkning deraf kan paavises bestemte herskende Sygdomme, dog kan øve megen Indflydelse paa at standse og hæmme Børnenes naturlige Udvikling og altsaa være deres Fremtid til Skade; det er meget muligt, at de militære Udskrivninger i de kommende Aar her, som i Frankrig, ville vise forholdsvis flere Legemssvagheder, Undermaalere og Kasserede blandt Fabrikarbeiderne end blandt den øvrige Befolkning.

Oversigten over Forholdene hos os og i Naborigerne viser iøvrigt, at vi heldigvis hidtil have været fri for det Børneplageri og de mange næsten utrolige Lidelser som Fabrikbørnene i de store Industrilande have været udsatte for. Grunden hertil maa da dels søges deri, at Industrien her i Norden endnu ikke har naaet det uhyre Omfang som i hine Lande, og at Konkurrencen heller ikke endnu er saa stor, at den har tvunget de mindre samvittighedsfulde Fabrikanter til at sætte alle Hensyn tilside og blot see paa egen Pengefordel; dels deri, at de fleste af vore Fabrikeiere og Fabrikbestyrere ere humane og hensynsfulde nok til at tage sig af Børnene paa fornuftig Maade og tilmed sætte en Ære i at have store, sunde og luftige Fabriklokaler; dels endelig deri, at heller ikke Fattigdommen og Usselheden blandt Familierne har naaet den Yderlighed hos os som f. Ex. i England. En stor Del Fabriker have desuden deres faste Læger; og Sygekasser, Asyler og Skoler findes ved flere Fabriker. Men – der er Intet der sikkrer os for, at det altid vil blive saaledes. Det er baade muligt og rimeligt, at Fabrikindustrien, især i Sverige og Norge, med den store Vandkraft, efterhaanden vil tage større og større Opsving, og vi pleie at følge godt efter og at efterligne Udlandet ikke blot i det Gode, men ogsaa i det Onde. Konkurrencen begynder allerede at gjøre sig gjældende, og de høie Kulpriser tvinge til at søge det billigere Børne og Qvindearbeide. Selv om vi ikke naae til de Yderligheder som i England, er det dog rimeligt nok, at det i Fremtiden kan gaae haardt nok ud over Børnene i vore Fabriker.

Vi bør derfor – som jeg ovenfor har antydet – benytte den Lære som Englands og Frankrigs Historie giver os, og i tide forebygge hvad der kan forebygges; thi vi have seet, at man i England først altfor seent har givet Love, som derfor ere blevne desto strengere og vidtløftigere og vanskelige at overholde. Fremfor Alt bør vi ikke slaae os til Ro ved den Tanke, at Spørgsmaalet ikke er paatrængende og at det for den Sags Skyld godt kan blive liggende; thi det er ganske vist just det Særegne ved dette Spørgsmaal, at det ikke er reist og ikke bliver paatalt af de rette Vedkommende. Børnene, som det nærmest angaaer, holde sig rolige, sløve og ligegyldige, hvad der saa bydes dem, de gjøre ikke Skrue ; de Urolige blandt de voxne Arbeidere have nok med deres egne Sager at gjøre og tage sig ikke videre af Børnene; Fabrikherrerne betragte dem ofte kun som Hænder og tænke ikke paa, at de have Rettigheder; og Forældrene, som nærmest skulde tale Børnenes Sag, de gjøre det mindst af Alle. Nei Uroen vækkes her af Menneskelighedens Repræsentanter udenfor, og denne Uro er berettiget.

Det kan imidlertid ikke være min Mening, at der nu strax hos os skulde forelægges Rigsdagen Udkast til en Fabriklov eller til en Lov om Børns Anvendelse i Fabriker. (...) Kunde

man derimod paavise en Maade, hvorpaa et saadant Tilsyn sikkrest lod sig udføre, og hvorved der tillige var Udsigt til at rette paa Manglerne og tillige til at skaffe Oplysning om de forskjellige Forhold, som kunde trænge til at belyses nærmere, da vilde dette maaskee være det heldigste og lempeligste.

Jeg troer at dette kan opnaaes derved, at det bliver gjort til Pligt for enhver Fabrik eller for et hvert industrielt Anlæg, som beskjæftiger et Antal af over 10 Arbeidere af forskjellig Alder og Kjøn, at have sin egen faste Læge. Denne Læge bør hvert Aar afgive en nøiagtig (skematisk) Beretning om de Børn og Qvinder, som arbeide i Fabriken, og om Fabrikens Sundhedsforhold i det Hele, i Lighed med hvad, Embedslægerne nu gjøre med Hensyn til Fattighuse, Skoler og Fængsler. Jeg seer ikke rettere end at alle Parter vare godt tjente med en saadan Bestemmelse. Børnene fik en ansvarlig Tilsynsmand og en Beskytter og Ven i denne Læge, Fabrikherren fik en kyndig Raadgiver i Alt hvad der angaaer Sundhedspleien, hygieiniske Forbedringer o.s.v., og Autoriteterne eller Regjeringen fik en upartisk Meddeler og Referent ved hver Fabrik, hvorved det blev muligt at føre en Art Kontrol med Tilstanden over hele Landet og bestemme naar der burde gribes ind ved Lovbestemmelser, og hvorledes. Det bør desuden erindres, at en stor Mængde Fabriker allerede nu have en fast ansat Læge.

Ved Siden heraf forekommer det mig, at der var god Anledning og god Grund til at foreslaae, at de Lovbestemmelser, som alt ere indførte og prøvede for Sveriges Vedkommende, nu strax bleve overført til at gjælde ogsaa for Norge og Danmark. Sverige har vistnok havt god Grund til og gjort Ret i at vedtage disse Lovbestemmelser allerede for flere Aar siden, og den Aldersgrændse, som der er fastsat for Børnene, nemlig 12 Aar, synes i det Hele at passe for os her i Norden, hvor Børnenes Udvikling falder noget sildigere paa Grund af klimatiske og andre Forhold. (...)

Emil Hornemann: Om Børns Anvendelse i Fabrikker. Gengivet første gang i "Hygiejniske Meddelelser og Betragtninger," 1872.

Spørgsmål til kilde 4.3

1. Hvordan beskrev Hornemann forholdene for danske børnearbejdere i industrien sammenlignet med forholdene i udlandet? Hvad byggede han sine beskrivelser på?
2. Hvordan forklarede han, at forholdene var bedre i Danmark end i fx England?
3. Hvilke konkrete forslag fremstillede han for at varetage børnenes interesser? Hvorfor var han mon ikke interesseret i mere drastiske tiltage, som et egentligt forbud mod børnearbejdet?

ISBN 9788761685629

Kilde 4.4: Den Danske Fabrikslov af 1873

Året efter at det nordiske industrimøde i 1872 havde diskuteret børnearbejdet i industrien blev et forslag til en fabrikslov vedtaget af den danske regering. Loven satte for første gang en nedre aldersgrænse for, hvornår børn kunne arbejde på fabrikker (andre sektorer som landbrug var undtaget), samtidig med at den også regulerede arbejdstiden for børn.

ISBN 9788761685629

Fabriksloven af 1873

§ 1.

Arbeide i Fabrikker eller saadanne Værksteder og Arbeidssteder, hvor Arbeidet udføres paa fabriksmæssig Maade, er det Offentliges Tilsyn undergivet, forsaavidt dertil anvendes Personer under 18 Aar, hvad enten Arbeidet vedrører selve Fabrikationen eller nogen dermed i Forbindelse staaende Gjerning (...)

§ 2.

Børn, som ikke have fyldt det 10de Aar, maa ikke anvendes til det i § 1 omhandlede Arbeide.
Børn af Alder mellem 10 og 14 Aar maa ikke anvendes til det i § 1 omhandlede Arbeide mere end sex og en halv Time i Løbet af et Døgn, deri indbefattet en Hviletid af mindst en halv Time; ei heller i Tiden før Kl. 6 Morgen eller efter Kl. 8 Aften.

Børn af den nævnte Alder, som have været i Arbeide før Kl. 11 Formiddag, maa ikke arbeide i samme eller nogen anden Bedrift efter samme Dags Eftermiddag Kl. 1.

§ 3.

Unge Mennesker af begge Kjøn imellem 14 og 18 Aar maa ikke anvendes til det i § 1 omhandlede Arbeide mere end tolv Timer i Løbet af et Døgn, ei heller i Tiden før Kl. 5 Morgen eller efter Kl. 9 Aften. Af den nævnte Arbeidstid af tolv Timer skal der tilstaas de her ommeldte unge Mennesker til Hvile- og Maaltider mindst to Timer imellem Kl. 8 Morgen og Kl. 6 Aften, hvoraf een og en halv Time skal gives før Kl. 3. (...)

§ 6.

Børn og unge Mennesker af Kvindekjønnet skulle under Arbeidet samt under Maaltiderne, hvor disse nydes paa Arbeidsstedet, holdes skilte fra Arbeidere af mandligt Kjøn, saavidt Arbeidets Beskaffenhed og Pladsen tillader det.

§ 7.

Naar Indenrigsministeren finder, at visse Arter af det i § 1 omhandlede Arbeide ere særlig anstrængende eller skadelige for Sundheden, kan det bestemmes, at en Forhøielse af de overfor fastsatte Aldersgrændser bør finde Sted for dette Arbeides Vedkommende, eller forbydes, at Personer under 18 Aar deltage i samme. (...)

§ 8.

Forinden nogen Arbeidsgiver antager et Barn eller ungt Menneske til Arbeide, som omhandles i § 1, skal han forvisse sig om sammes Alder og Sundhedstilstand. I dette Øiemed skal det paagjældende Barns eller unge Menneskes Alder oplyses ved en Fødselsattest, og Arbeidsgiveren skal ved en efter hans Begjæring af vedkommende Embedslæge eller en anden autoriseret Læge foretagen Undersøgelse sikkre sig Bevis

ISBN 9788761685629

for, at den Paagjældendes Helbredstilstand ikke er til Hinder for, at han anvendes til det Arbeide, han skal udføre. (...)

§ 9.

Børn, som ikke ere lovlig udskrevne af Skolen, maa ikke anvendes til Arbeide af den i § 1 omhandlede Beskaffenhed og paa de der angivne Steder hverken i den Tid, i hvilken det paahviler dem at besøge Skolen, eller i Løbet af mindst een Time før den Tid, de ere pligtige der at være tilstede. I dette Øiemed skal ethvert Barn, der tages i Arbeide, være forsynet med et Bevis fra Bestyreren for den Skole, som det besøger, indeholdende en Angivelse af den Tid, i hvilken Barnet skal være tilstede i Skolen. (...)

§ 12.

Til at føre Tilsyn med, at de foranstaaende Bestemmelser efterleves, og til aarlig at undersøge Arbeidsvirksomheden paa de det Offentliges Tilsyn undergivne Arbeidssteder og de Forhold, der dermed staa i Forbindelse, ansættes af Indenrigsministeren tvende Arbeidsinspektører. (...)

§ 15.

Enhver Arbeidsgiver, der imod denne Lovs foranstaaende Bestemmelser anvender noget Barn eller ungt Menneske til Arbeide, er for hver saaledes ulovlig sysselsat Person ifalden en Bøde af 5 indtil 100 Rd (...)

§ 16.

Dersom noget Barn er blevet anvendt til Arbeide imod denne Lovs foranstaaende Bestemmelser, ere den Paagjældendes Forældre eller andre Foresatte ifaldne en Bøde af fra 2 til 10 Rd., naar det godtgjøres, at saadant ulovligt Arbeide er foregaaet med disses Vidende og Villie. (...)

Lovtidende for 1873, lov nr. 74 s. 249-252

Spørgsmål til kilde 4.4

1. Hvad var de væsentligste bestemmelser i den danske fabrikslov?
2. I hvor høj grad var det stadig muligt at anvende børn som arbejdskraft efter lovens vedtagelse?
3. Hvilke foranstaltninger blev der taget for at sikre, at loven blev overholdt?
4. Hvilke problematikker kunne der muligvis opstå i forhold til at håndhæve loven?

ISBN 9788761685629

Kilde 4.5: Anton Steenberg (1873)

Efter vedtagelsen af fabriksloven rejste der sig en vis kritik fra industrien. En af de fremtrædende kritikere var redaktøren af Industri-tidende *Anton Steenberg, som i en række indlæg i tidsskriftet (januar-marts 1873) påpegede lovens negative konsekvenser for især mindre industrivirksomheder og håndværkere. Steenberg var desuden modstander af, at staten skulle blande sig i forældres ret til at bestemme over deres børn*

ISBN 9788761685629

Anton Steenberg: Kritik af fabriksloven (1873)

Det er naturligviis altid en mislig Sag at skrive en Lov, med Hensyn til hvilken man fra alle Sider er enig om, at der for nærværende Tid ingen Trang er tilstede, men at man venter, at der i Fremtiden vil vise sig Noget, som kan give Loven Berettigelse, og derfor vil man ligesaa gjerne strax skrive Loven. Det forekommer os, at det Lovforslag, Indenrigsministeren har forelagt Landsthinget, i høi Grad røber en saadan Tilblivelse; (...)

Lovforslagets første Paragraf tyder strax paa en vis Vidtløftighed og Strenghed. Ikke blot udtaler den, at Arbeide i Fabrik og Værksted o. s. v. er det Offenliges Tilsyn underkastet, forsaavidt dertil benyttes Personer under 18 Aar; men det Samme gjælder ogsaa de dermed i Forbindelse staaende Arbeider, t. Ex. Rengjøring i Arbeidsrummet, Rensning af Værktøi m. m. Paragraferne 2 og 3 bestemme, at Børn under 10 Aar slet ikke maae benyttes til de i § 1 omtalte Arbeider, Børn mellem 10 og 14 Aar maae benyttes 6 Timer i Døgnet og unge Mennesker mellem 14 og 18 Aar maae benyttes i 12 Timer, hvoraf 2 Timer skulle være Spisetid, dog tør de ikke begynde med Arbeidet før Kl. 6 om Morgenen. (...)

Standse vi nu foreløbig ved disse Bestemmelser og sammenholde dem med hverandre, saa see vi strax flere lidet fornøielige Ting. Om en Fabrikant eller Haandværker, der har flere Drenge mellem 14 og 18 Aars Alderen, tør vække disse tidligere end lidt før Kl. 6 om Morgenen, det udtaler Lovforslaget sig ikke om, men han tør ialfald ikke benytte dem til Arbeide før KI. 6. Den bekjendte Sætning: "Morgenstund har Guld i Mund" faaer herved et lille Spark og det tør saa ikke længere finde Sted, hvad der hidtil er skeet i mange Haandteringer, at begynde om Sommeren Kl. 5 om Morgenen for at hvile saa meget længere i den varme Middagstid.

Endvidere tør man ikke benytte Børn eller Læredrenge mellem 14 og 18 Aar efter KI. 8 om Aftenen og slet ikke paa Søn- og Helligdage. Naar man nu altsaa, som Tilfældet er i mangfoldige Værksteder, arbeider til Kl. 8 Aften, saa kommer Mesteren let i den Nødvendighed at maatte t. Ex. sende Bud efter Bybude for at faae sit Arbeidslokale rengjort eller sit Værktøi efterset og renset efter Arbeidstidens Ophør (...)

(...)

Hensigten med dette Lovforslag er jo navnlig den, at forhindre, at Børn benyttes til Arbeide i Fabriker og Værksteder i en længere Arbeidstid end der kan siges at passe for deres Alder, og navnlig at forhindre, at de benyttes til Arbeide til Skade for deres Skolegang. Naar Loven holder sig hertil, og naar Bestemmelserne herfor ere fornuftige, kan Loven være berettiget, men naar man gaaer videre, naar man ogsaa gjennem denne Lov vil hævde Staten eller Indenrigsministeren Ret til at bedømme, om et Barns Sundhedstilstand tillader det at arbeide, og naar man vil gjøre dette i Kraft af en 24 Skillings Attest og iøvrigt frakjende Forældrene enhver Ret til at afgjøre, om deres Børn kunne taale at arbeide eller ikke, saa er dette, efter vor Opfattelse, et Overgreb fra Myndighedernes Side, som kun kan vække Anstød, Uvillie og Ringeagt for saadanne Lovbestemmelser. Lad os tænke os det Tilfælde, at en Læge mener, at et Barn ikke kan taale at arbeide, men at Forældrene, der maaske kjende Barnets Sundhedstilstand langt bedre end Lægen, ere af den modsatte Mening, vil da Indenrigsministeren virkelig i Henhold til

ISBN 9788761685629

denne 24 Skillings Attest forbyde Forældrene den fri Raadighed over deres Børn? Ifølge Loven vilde det være en Pligt, men ifølge sund Fornuft, vilde det, synes det os, være barbarisk.

(...)

Vi ville hermed slutte vor Kritik over dette Lovforslag. Blev det Lov, væsenlig som det er blevet forelagt af Indenrigsministeren, maatte det uden Tvivl have den Følge, at Fabrikanterne saa meget som muligt indskrænkede Anvendelsen af Børn og unge Mennesker af begge Kjøn til Skade for mange uformuende Familier, der haardt kunne trænge til den Hjælp, de kunne [op]naae gjennem deres Børns Arbeide. (...)

Kritik af Fabriksloven: Industri-Tidenden, udgivet af A. Steenberg. Niende Bind 1, 1873.

Spørgsmål til kilde 4.5

1. Hvilke vanskeligheder ville loven medføre for fabrikanter og håndværkere, ifølge Steenberg?
2. Hvilken kritik af statens indblanding i industrien afspejles i teksten?
3. Havde Steenberg en pointe, når han argumenterede for, at forældre var bedst egnede til at vurdere omfanget af deres børns arbejde?

Kilde 4.6: Lauritz Jessen (1940)

I bogen Min Barndom *, der blev udgivet i 1940, beskrev Lauritz Jessen, hvordan han startede med at arbejde på en tobaksfabrik i Vejle, da han fyldte 10 år i 1878, dvs. fem år efter indførelsen af fabriksloven.*

ISBN 9788761685629

Lauritz Jessen: Min barndom, 1940

(...) Egentlig havde jeg set hen til mit 10. år med forventning, thi da kunne jeg altså komme på tobaksfabrik, og det havde jeg god lyst til, jeg havde jævnlig af min mor måttet høre for, at jeg gik hjemme og drev uden at gøre nytte og kun tænkte på leg og utyskestreger. Jeg afvæbnede hende som regel med, at "jeg kunne ikke gøre for, at jeg ikke kunne komme på fabrik, før jeg var 10 år". Det kunne man tidligere. Mine brødre, Jens og Christian, var kommet på fabrik i 6-7 års alderen. Men i 1873 havde vi fået den første lov (...), der forbød at anvende børn til arbejde på fabrikker før deres fyldte 10. år. Der førtes fra det offentliges side tilsyn med, at denne bestemmelse blev overholdt – formentlig med bistand fra skolens side.

Før mit 10. år havde jeg nok af og til haft nogen beskæftigelse – jeg gik i byen for en kolportør , hjalp til i kaptajnens have osv., men det var ikke noget fast, det gav ikke nogen indtægt (...) Jeg ville gerne arbejde, ville gerne på fabrik, og samme dag, jeg fyldte 10 år, fulgte jeg med Hans til fabrikken og blev antaget.

(...)

De 3½ øre i timen kunne, når vi havde "fuld uge", give en ugeløn af 1 krone og 26 øre. Det var det højeste, det kunne drives til. Ifølge fabriksloven måtte vi ikke beskæftiges mere end 6 timer daglig, og 6 timer gav en dagløn af 21 øre, og 6 dage i en uge 1 kr. 26 øre. Ja – men det var ikke så få penge den gang.

Det var nu ikke altid, vi kunne få "fuld uge". Formentlig for at modvirke børns erhvervsmæssige arbejde blev skoletiden, da jeg var en 8-9 år, delt, og fagene udvidet. Før den tid havde vi faktisk kun læsning, skrivning, regning, religion og lidt fædrelandshistorie. Nu fik vi naturlære (fysik), naturhistorie (zoologi) og geografi. Før den tid gik vi i skole den halve dag, fra 8 til 11-12, eller fra 1 til 4-5. Nu blev den delt, således at vi gik fra 8-10 og fra 1-3; nogle dage gik vi dog fra kl. 11 og til klokken 4, nemlig når vi skulle have gymnastik eller sang, og de dage kunne vi ikke få 6 timer på fabrikken.

Vi måtte skynde os fra skolen og til fabrikken, i reglen i løb, og var så på fabrikken fra 10-12 eller fra 11-12 og om eftermiddagen fra 3-7 eller 4-7. De dage, vi kom fra skole kl. 10 og klokken 3 kunne vi få 6 timer på fabrikken, de dage vi først kom kl. 11 eller kl. 4, fik vi kun 4-5 timer. I ferierne fik vi altid 6 timer ud af det. Ferierne var kun skoleferier, fra arbejdet var der ingen ferier. Vi kendte ikke til at "komme på landet" i ferierne, arbejdet skulle passes. (...)

Uddrag; Hyldtoft, Askgaard og Christiansen: "Det industrielle Danmark" s. 204-205, 1981.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 4.6

1. Hvordan beskrev Lauritz Jessen sin oplevelse af at starte på en fabrik?
2. Hvad var vigtigst for ham, arbejde eller skole?
3. Siger kilden noget om, i hvor høj grad Fabriksloven af 1873 rent faktisk blev overholdt af fabrikanterne?

Kilde 4.7: John Spargo (1906)

John Spargo var en engelsk fagforeningsmand og socialist, som emigrerede til USA i 1901, hvor han blev et ledende medlem af det amerikanske socialistparti. Hans bog 'The Bitter Cry of Children' fra 1906 blev en af de mest læste og indflydelsesrige reportager skrevet med det mål at afdække forholdene for børnearbejderne. Den er skrevet under den såkaldte 'Progressive Era' i amerikansk historie.

ISBN 9788761685629

John Spargo: The Bitter Cry of the Children (1906)

Arbejdet i kulbruddene er meget hårdt og farligt. Bøjet over skakterne sidder drengene time efter time og fjerner skiferstykker og andet affald fra kullet, når det ryger forbi dem på vej til at blive skyllet. På grund af de sammenbøjede stillinger, som de er nødt til at sidde i, bliver de fleste mere eller mindre deforme og foroverbøjede som gamle mænd. (...)

Kullet er hårdt, og ulykker med hænderne som skårne, ødelagte eller knuste fingre er almindeligt blandt drengene. Nogle gange sker der en værre ulykke: Et forskrækket skrig høres, og en dreng er filtret ind i maskinen eller forsvinder i skakten for senere at blive hentet ud knust og død. Støvskyer fylder bruddene og indåndes af drengene, hvorved grundlaget for astma og tuberkulose er lagt.

Jeg stod en gang ved et kulbrud i en halv time og prøvede at udføre det arbejde, en tolvårig dreng udførte dag efter dag, ti timer i træk for 50 cent om dagen. Bruddets dysterhed rystede mig. Uden for skinnede solen, luften var klar, og fuglene sang i kor med træer og floder. Inde i bruddet var der mørkt, tunge støvskyer fyldte alt, den høje, skærende lyd fra maskinerne og den uophørlige strøm af kul gennem skakterne fyldte ørerne.

Jeg forsøgte at udtage skiferstykkerne af den hastige strøm af kul, men ofte kunne jeg ikke nå det; mine hænder blev forslået og skåret på få minutter; Jeg blev dækket fra hoved til tå i kulstøv, og i mange timer bagefter hostede jeg små partikler af antracit op, som jeg havde slugt.

Jeg kunne ikke gøre det arbejde og leve, men der var drenge i alderen 10 til 12 år, der gjorde det for 50 til 60 cent om dagen. Nogle af dem havde aldrig været i skole; få af dem kunne læse en begynderbog for børn. Det var korrekt, at nogle af dem gik i skole om aftenen, men efter at have arbejdet ti timer i bruddet, var indlæringen af deres skolegang praktisk talt nul. (...)

Da jeg stod i kulbruddet, kom jeg til at tænke på en lille drengs svar til Robert Owen . Ved et besøg i en engelsk kulmine spurgte Owen en dag en 12 år gammel dreng, om han kendte Gud. Drengen stirrede tomt på ham og sagde "Gud? Nej, det gør jeg ikke. Han må arbejde i en anden mine". Det var svært at forstå, midt i faren og larmen og mørket i Pennsylvania kulbruddet, at troen på en god Gud overhovedet fandtes.

Efter at have arbejdet i kulbruddene kommer drengene ned i mineskakterne, hvor de passer dørene i skakterne, kulvognene eller muldyrene. Her nede langt under jorden er arbejdet endnu farligere. Når de er 14 eller 15 år, påtager drengene sig de samme risici som mændene og er udsat for de samme farer. Det er heller ikke kun i Pennsylvania, at disse tilstande findes. I bitumen-minerne i West Virginia er drenge på 9 eller 10 år ofte ansat. Jeg mødte en lille dreng på 10 år i Mt. Carbon i West Virginia sidste år, der blev ansat som "trap boy" . Tænk på, hvad det betyder i en alder af 10 år. Det betyder at sidde alene i en mørk minepassage time efter time uden nogen menneskelig sjæl i nærheden; ikke at se andre levende væsener bortset fra muldyrene, når de passerer med deres last, eller en rotte eller to, der forsøger at dele ens måltid; at stå i vand eller mud-

ISBN 9788761685629

der til anklerne, afkølet på hele kroppen pga. den kolde træk, der kommer ind, når man åbner minedøren, så muldyrene kan passere; at arbejde i 14 timer – vente – åbne og lukke en dør – og vente igen for 60 cent; at komme op igen, når det er mørkt, for at falde udmattet sammen på jorden og blive båret til den nærmeste hytte og vækket, før det er muligt selv at gå til en hytte længere væk, som man kalder "hjem".

Drenge på 12 år kan lovligt ansættes i miner i West Virginia, dag eller nat, og i lige så mange timer som arbejdsgiverne ønsker, at de skal slide, eller deres kroppe kan tåle. Når tilsidesættelsen af børns liv er sådan, at dette kan ske lovligt, er det let at tro på, hvad minearbejderne har fortalt mig igen og igen – at der er hundreder af små drenge på 9 og 10 år ansat i kulminerne i denne stat.

John Spargo: "The Bitter Cry of Children", Macmillan, 1906. Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 4.7

1. Hvilke job udførte børn ifølge denne tekst i amerikansk minedrift i begyndelsen af 1900-tallet?
2. Under hvilke forhold arbejdede de?
3. Hvad byggede forfatteren sine påstande på?
4. Hvem tror du, han forsøgte at påvirke?
5. Undersøg, hvad *The Progressive Era* i USA var? Hvad ønskede fortalerne for denne bevægelse skulle ske i forhold til regulering af industrien i det hele taget?

Kilde 4.8: Lewis Hine (1908-1909)

I sidste del af 1800-tallet voksede antallet af børnearbejdere i den amerikanske industri med den hastige industrialisering og væksten i antallet af fattige immigranter. Omkring århundredeskiftet begyndte mange at betragte det som en ny form for slaveri. I 1904 blev organisationen The National Child Labor Committee *etableret, som arbejdede for at afskaffe børnearbejdet. Fotografen Lewis Hine, som også var skolelærer i New York, arbejdede for organisationen med at dokumentere forholdene for amerikanske børnearbejdere gennem sine fotografier. Han mente, at det var den bedste måde at formidle disse forhold på til resten af befolkningen. Hine rejste således rundt i hele nationen og fotograferede børn, som bl.a. arbejdede på fabrikker, i kulminer, på glasværker og slagterier. Mange gange måtte han snyde sig ind på fabrikkerne for at tage de billeder, som fabrikkens ledelse ikke ønskede, omverden skulle se.*

ISBN 9788761685629

Lewis Hine: Fotografier af børnearbejdere 1908-1909

Lewis Hine. Fotografi af 10-årig pige på bomuldsfabrik i North Carolina (1908). Lewis Hine/National Child Labor Committee collection/Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

Lewis Hine. Fotografi af drenge på cigarfabrik i Indiana (1908). Lewis Hine/National Child Labor Committee collection/Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

Lewis Hine. Fotografi af børnearbejdere på et glasværk i West Virginia (1908). Lewis Hine/National Child Labor Committee collection/Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

Lewis Hine. Fotografi af af såkaldte 'doffers' dvs. børn, der fjernede fyldte spindler på tekstilmaskinerne og satte nye på. Opgaven krævede hurtige bevægelser og var oftest udført af børn. North Carolina (1908). Lewis Hine/National Child Labor Committee collection/Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

ISBN 9788761685629

Lewis Hine. Fotografi af pige på tekstilfabrik i North Carolina (1908).
Lewis Hine/National Child Labor Committee collection/Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

Lewis Hine. Fotografi af enlig mor med ni hjemmeboende børn, hvoraf de fem ældste samt moderen var ansat på samme tekstil-fabrik. De fire yngste arbejdede endnu ikke. Georgia (1909).
Lewis Hine/National Child Labor Committee collection/Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C.

Spørgsmål til kilde 4.8

1. Hvilke forhold kommer til udtryk i fotografierne?
2. Hvad kunne fotodokumentariske skildringer formidle bedre end det skrevne ord?

Kilde 4.9: Mikiso Hane

Under den japanske industrialisering fik mange piger og kvinder fra landdistrikterne arbejde på de nye fabrikker. Mange af disse startede allerede med at arbejde fra 10-12 års alderen. Det var især silkefabrikkerne, der ansatte de unge piger, men også andre sektorer, som minedrift, gjorde brug af børnearbejdere. Den tidligste fabrikslov, der regulerede børnearbejdet i Japan, blev først vedtaget i 1911, da det blev forbudt at ansætte børn under 12 år.

ISBN 9788761685629

Mikiso Hane: Om japanske børnearbejdere. Citater i uddrag fra bogen: 'Peasants, Rebels and Outcasts'

***Citat 1**: En præst fra Hida-regionen, hvorfra mange unge piger rejste til Okaya for at arbejde på silkefabrikkerne, beskrev, hvordan hele familier i regionen var afhængig af de penge, deres døtre kunne tjene.*

The money that the factory girls brought back by climbing over Nomugi Pass was often more than a "water-drinking" farmer's income for the entire year. For these families, the girls were an invaluable source of income. The poor peasants of those days had to turn 60 percent of their yield over to the landlord. Thus, the peasants had only broken bits of rice mixed with weeds for food … The poor peasants of this region had a saying: "Shall I hang myself or cross Nogumi Pass?" These were the only alternatives they had. Their only salvation was the girls who went to work in the factories.

***Citat 2**: En japansk kvinde, der startede som ung med at arbejde på en silkefabrik i Suwa, beskrev livet på fabrikken.*

From morning, while it was still dark, we worked in the lamplit factory till ten at night. After work, we hardly had the strength to stand on our feet. When we worked late into the night, they occasionally gave us a yam. We then had to do our washing, fix our hair, and so on. By then it would be eleven o'clock. There was not heat even in the winter, and so we had to sleep huddled together. Several of the girls ran back to Hida. I was told that girls who went to work before my time had a harder time. We were not paid the first year. In the second year I got 35 yen, and the following year, 50 yen. I felt that it was not a place for a weak-willed person like me. If we didn't do the job right we were scolded, and, if we did better than others, the others resented it.

***Citat 3**: En regeringsrapport fra 1906, der skulle undersøge forholdene på silkefabrikkerne, indeholdt følgende interview med en kvindelig fabriksarbejder. Interviewet vidner om en streng form for disciplinering også af de yngste børn.*

Q: Do you get scolded?

A: We are taken to a room next to the office and are reprimanded there. We are also beaten. And, until we show a change of heart, we are kept there in the dark for several days.

Q: Are your fed?

A: No.

Q: Are there other forms of punishment?

A: If anyone steals something, she is stripped naked and marched around the factory with a flag attached to her shoulders. They then take her to the dining hall and report her misdeed to everybody (…).

ISBN 9788761685629

Q: Do youngsters of seven and eight work only during the day or do they work at night, too?

A: They work at night too. (…)

Q: Do young workers work through the night?

A: They do but sometimes they say they will not go to work unless they are given some candy. So the officials give them some. But if they ask for candy often, they are not given any. They go to work crying.

Q: Do they fall asleep in the factory?

A: If they fall asleep they are scolded and beaten.

Q: Do they get paid?

A: They are paid 8 sen. Then 7 sen is deducted for food, so they get only 1 sen.

Q: Are children charged 7 sen, too?

A: They are charged the same amount [for food as the adults].

Q: Are there many young children?

A: There are about ten workers who are seven or eight. There are many who are ten years old.

Citat 4*: Børn var ikke kun ansat på fabrikker, men arbejdede også i minedrift. En japansk kvinde, interviewet efter Anden Verdenskrig, berettede om, hvordan hun som barn arbejdede i en kulmine.*

I was born in the mining community. The entire region along the Onga River [in Fukuoka] is mountainous, so most of the girls went into the mines to work. The mines were full of twelve and thirteen-year old girls (…) I went into the mines to work when I was thirteen. (…) The mines were a dangerous place. You were in constant danger of losing your life. A cave-in might occur at any moment. There were times when gas came out. Then a blue ball of fire would shoot through the mines. The sound was loud enough to burst your eardrums. Sometimes the beams and shafts would snap. The ground was rough, and you couldn't stand up straight and walk. The passages were narrow, too. Sometimes we had to crawl around, and water was always seeping in. The mine passages were steep… and it was hot.

The women's job was to transport the coal that had been mined. The coal was loaded into a 4-foot-square wooden box. The bottom of the box had metal runners. We had to pull this box with a sash over our shoulders. It was hard work. Where it was uphill, there were wooden logs to serve as rails to make it easier to pull the box. Going downhill, when the angle of the slope was over thirty degrees, we would get on our hands

ISBN 9788761685629

and knees, grab the log railings firmly, hold back the box with our heads, and slowly crawl down backward. With a lamp in our mouths and with our heads holding back the box full of coal, we would feel our way down (…)

"Peasant, Rebels and Outcasts", Rowman & Littlefield (2016). Oversættelse fra japansk til engelsk: Mikiso Hane, 1982.

Spørgsmål til kilde 4.9

1. Hvilken betydning spillede fabrikspigerne for fattige familiers økonomi ifølge citat 1?
2. Hvilke former for disciplinering af børnearbejderne fandt sted ifølge citat 2 og 3?
3. Hvordan kunne fabrikanter i Japan undgå at betale løn til fabrikspigerne det første år af deres ansættelse?
4. Hvilke job blev udført af børn i de japanske kulminer ifølge citat 4?
5. Hvilke ligheder og forskelle er der mellem beskrivelserne af børnearbejdet i Japan sammenlignet med de vestlige lande under industrialiseringen?

ISBN 9788761685629

5. Byerne og boligerne

Med urbanisering menes den proces, at folk migrerer fra land til by. De to processer – industrialisering og urbanisering – gik hånd i hånd. På den ene side forårsagede industrialiseringen en øget urbaniseringsgrad, når der skabtes nye muligheder for at søge arbejde i byerne, og nye transportmuligheder blev etableret, som gjorde det nemmere at flytte mellem landsdele. På den anden side fremmede byernes vækst også industrialiseringen. Folk bosat i byer havde en større efterspørgsel på industrielt producerede varer og producerede i mindre udstrækning deres ting selv. I byerne opstod desuden finansielle markeder, som var vigtige, når der skulle rejses kapital til investeringer. Byernes hastige vækst var en af de mest synlige konsekvenser af den industrielle revolution, som markant ændrede menneskers livsvilkår og relationer til hinanden.

Årsager til migration – push eller pull?

Når historien om 1800-tallets vandring fra land til by fortælles, antages det ofte, at livet i de hastigt voksende byer under den industrielle revolution var langt værre end livet på landet. Men man skal huske, at når folk flyttede til byerne, var det med en forventning om en forbedring af levevilkårene på kortere eller længere sigt. Spørgsmålet er dog, om det var de nye muligheder, som byerne tilbød, eller om det var sociale og økonomiske problemer på landet, som fik folk til at bryde op. Man kan under den industrielle revolution – som i andre tilfælde af større migrationsbevægelser – tale om *push* og *pull*-faktorer. Push-effekten ("at skubbe") henviser til faktorer, som fik folk til at forlade landet; og pull-effekten ("at trække") til faktorer, som fik folk til at søge mod byerne. Blandt de ofte nævnte push-faktorer i 1700-tallets England var udviklingen på landet, hvor en effektivisering af landbruget skabte arbejdsløshed blandt de lavere klasser. Den såkaldte udskiftning (en proces, hvor jorden samledes i større enheder omkring den enkelte gård) ledte til forbedringer af udbyttet, men ramte også jordløse husmænd særlig hårdt, som levede af at sælge deres arbejdskraft. Samtidig med denne effektivisering skete der også en kraftig befolkningsvækst i England. Befolkningen fordobledes i perioden 1801-1851, og da der ikke var beskæftigelse på landet, som kunne opsuge den voksende befolkning, søgte folk i stigende grad mod byerne.

En anden push-faktor kunne være periodevise kriser. I Irland rasede en hungersnød i 1840'erne, som sendte en million irere ud af landet, primært til USA og England, hvor de ofte slog sig ned i industribyerne. Samlet set var 3% af den engelske befolkning fra Irland i 1861, men i en industriby som Liverpool, som også var havnebyen for nytilkomne irere, var der tale om godt en fjerdedel af byens indbyggere. Mange irere var ufaglærte og udgjorde en stor andel af arbejderne på tekstilfabrikkerne i Nordengland.

At industriarbejde var en pull-faktor for immigranter kan ses på migrationsmønstret. Urbaniseringen i England var størst i de nordengelske industribyer, hvor de nye tekstilfabrikker blev etableret, samt i London. I perioden 1801-1841 fordobledes Londons befolkning fra ca. en til to millioner indbyggere; og en by som Manchester voksede fra 75.000 til 235.000 indbyggere, og Liverpool fra 82.000 til 286.000 i samme periode.

ISBN 9788761685629

Nogle af de faktorer, som fik folk til at vandre fra land til by i England, var ligeledes til stede i Danmark. Også her havde landboreformerne omdannet de sociale skel på landet. Udskiftningen havde ført til, at en stærk gruppe af selvejerbønder opstod, mens en endnu større gruppe af husmænd og landarbejdere blev ringere stillet, da de måtte klare sig igennem med usikkert lønarbejde på gårde og godser. Samtidig var der også i 1800-tallet en hastigt voksende befolkning i Danmark, primært på grund af forbedrede sundheds- og ernæringsforhold, og begge disse push-faktorer sendte fattige landarbejdere mod byerne.

Væksten var størst i hovedstaden, som ved 1800-tallets begyndelse talte omkring 100.000 indbyggere, mens dette tal var fordoblet i 1870'erne. Ved århundredets slutning var København vokset til 450.000 indbyggere. Urbaniseringen var således også størst i sidste del af 1800-tallet, da industrialiseringen for alvor tog fart. En provinsby som Århus voksede ligeledes med hastig fart; i dette tilfælde pga. havnen og etableringen af jernbanen, hvor Århus blev et knudepunkt. Byen blev således mere end tredoblet i de tre sidste årtier af 1800-tallet. Alt i alt betød urbaniseringen, at mens 20% af Danmarks befolkning levede i byer i 1850, var denne andel fordoblet i år 1900.

I Japan kom tilgangen af arbejdere til industrien også hovedsageligt fra landet. Meiji-regeringens reformer havde nemlig ikke forbedret levevilkårene for Japans traditionelt forarmede bondebefolkning. Godt nok havde Meiji-styret afskaffet feudalismen, men de mange storstilede statslige investeringer, som var baggrunden for regeringens militære og økonomiske moderniseringsplaner, blev primært finansieret af Japans 28 millioner bønder. De betalte således høje skatter og vedblev med at leve på et eksistensminimum, hvorfor bondebefolkningen også i stigende grad søgte mod byerne. Urbaniseringsgraden i Japan var dog lavere end i de øvrige industrilande.

I USA var situationen en anden, da den væsentligste push-faktor ikke her var den interne migration fra land til by, men det forhold, at et stort antal immigranter fra Europa slog sig ned i USA. Omkring ti millioner europæere rejste til USA i perioden 1860-1890. Frem til slutningen af århundredet kom de fleste fra Nord- og Vesteuropa, men i det sidste årti ankom også et stort antal immigranter fra Syd- og Østeuropa. Push-faktoren for immigranter fra Europa kunne både være økonomisk – fx irere, som rejste efter hungersnøden i 1840'erne – eller politisk – som østeuropæiske jøder, udsat for forfølgelse i deres hjemlande. Med den hastige industrialisering i sidste del af 1800-tallet blev immigranter en vigtig bestanddel af arbejdsstyrken. Det er anslået, at mere end halvdelen af væksten i den industrielle sektor i perioden 1880-1920 blev udfyldt af immigranter, hvorfor en hastig urbaniseringsgrad også var et produkt heraf. I 1860 boede 17% af den amerikanske befolkning i byer, mens den tilsvarende andel i 1900 var 40%. En række af de amerikanske storbyer voksede til over en million indbyggere, fx New York med 1,5 millioner indbyggere i 1890.

ISBN 9788761685629

I USA betød indvandringen fra Europa, at der var en konstant tilførsel af arbejdskraft til den hastige industrialisering i sidste del af 1800-tallet.
iStockphoto.com/bauhaus1000

Arbejdsspørgsmål 5.1

Kan du:

- Forklare betydningen af den stærke befolkningsvækst på landet for industrialiseringen?
- Beskrive forskellen på henholdvis push- og pull-faktorer i forhold til migrationen fra land til by?

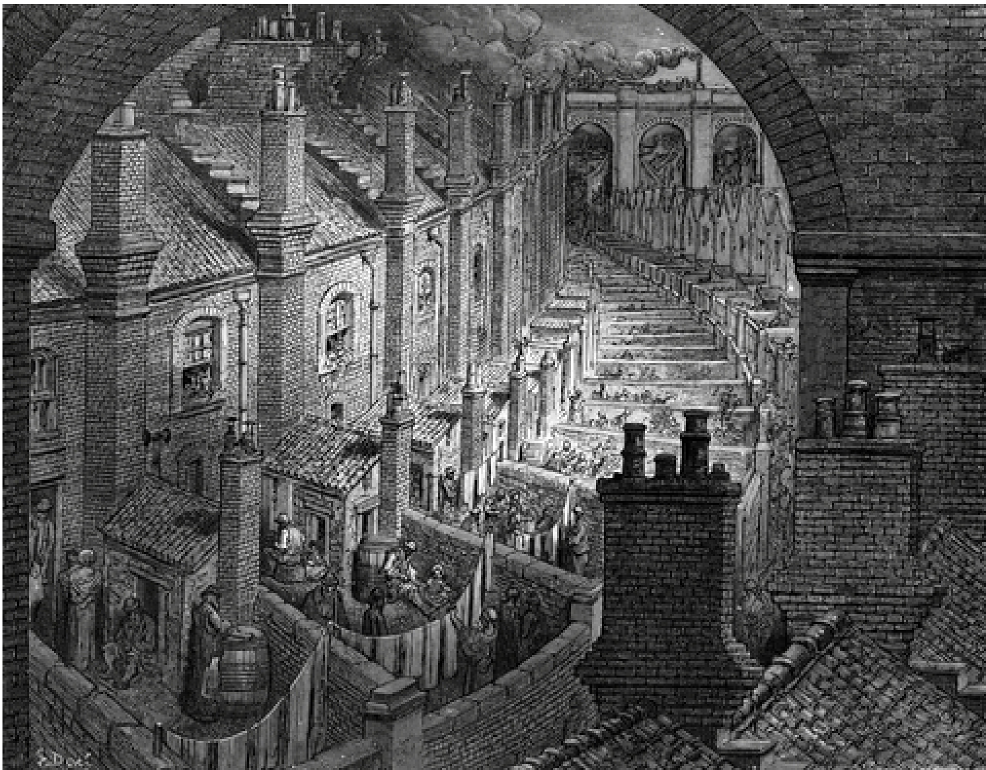
Boligforholdene i byen

Når byerne voksede, fulgte ofte et byggeboom, som både manglede planlægning og regulering. Boligspekulanter havde kronede dage, når nyankomne immigranter, desperate efter tag over hovedet, var parat til at acceptere endda meget ringe boligforhold. De typiske problemer i de hastigt opførte industribyer var overbefolkning, manglende adgang til rent drikkevand, åbne rendestene med stillestående vand, overfyldte latriner samt ophobning af affald fra huse, dyr og industrier. For det meste blev boliger til industriarbejdere bygget af private bygherrer, som først og fremmest skulle tjene profit på boligbyggeriet. Det betød, at

ISBN 9788761685629

arbejderboligerne under den tidlige industrialisering ofte var både små og af ringe kvalitet, og forskellige konstruktioner blev anvendt for at stuve flest mulige mennesker sammen på mindst mulig plads.

Den typiske arbejderbolig i de engelske industribyer var de såkaldt *back-to-back-huse*; små rækkehuse af to til tre etager med et rum på hver etage, hvor kun en af siderne havde vinduer. De tre øvrige mure stødte op til andre huse, så der var plads til så mange huse som muligt. Husene havde hverken indlagt vand eller toilet, så der fandtes fælles gårde med latriner mellem husrækkerne. Der kunne være op til et par hundrede mennesker, der delte en sådan latringård. Boligforholdene varierede ikke blot fra by til by, men også fra gade til gade. I de mest sammenstuvede områder – ofte beboet af irske immigranter – var det ikke unormalt at have seks mennesker per rum, ligesom kældre blev inddraget til beboelse.

Små rækkehuse, evt. med en mindre baggård, var den typiske arbejderbolig i de engelske industribyer. Husene var hastigt opført, og var ofte både fugtige og kolde. Mellem rækkerne af huse fandtes fælles latringårde.
iStockphoto.com/duncan1890

I mange amerikanske storbyer byggede man ikke blot husene tæt på hinanden, men også i højden for at spare plads. Lejlighedskomplekser med fem til syv etager stod så tæt, at der kun var en snæver luftsluse mellem de enkelte huse, og kun forsiden af huset, som vendte mod gaden, fik derfor tilstrækkeligt lys og luft. I de amerikanske storbyer byggede man

ISBN 9788761685629

også de såkaldte *railroad-lejligheder*, som mindede om togstammer, fordi de etværelses lejligheder lå på række langs en fælles gang, ofte med fælles toilet og køkken.

Boligkarré fra New Yorks Lower East side fra 1890. Det var et fattigt område, hvor mange immigranter fra Europa boede. Nogle kvarterer var helt domineret af en bestemt etnisk gruppe. Fx husede det jødiske kvarter 400.000 mennesker i 1920.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

I København byggede man ligeledes arbejderboliger både tæt og i højden. Her sløjfede man byens volde i 1850'erne, da den gamle middelalderby var ved at sprænges af byens 140.000 indbyggere, hvoraf mange var sammenstuvet i smalle og usunde gyder. Med nedlæggelsen af voldene fulgte et byggeboom i de nye brokvarterer dvs. Vesterbro, Nørrebro og Østerbro, hvoraf de to førstnævnte især husede arbejderklassen. Billige boliger for arbejderne opfør-

ISBN 9788761685629

tes her af boligspekulanter og bestod typisk af fire til fem etagers lejlighedsbyggeri i tætte karréer med anden og tredie baggård. De fleste lejligheder bygget til arbejderne rummede enten et eller to værelser, fælles lokummer i gården, og somme tider havde man heller ikke eget køkken. De første boligkarréer på Nørrebro blev etableret hastigt og uden central byplanlægning, så der i starten desuden manglede både brolægning og adgang til rent drikkevand. Vand blev hentet fra brønde ved Assistens Kirkegård, hvilket myndighederne dog måtte advare mod pga. risikoen for forurening fra ligenes forrådnelsesproces. Men på trods heraf var boligerne på broerne generelt bedre end dem, man kunne finde i indre by.

ISBN 9788761685629

ISBN 9788761685629

Indtil midt i 1800-tallet måtte Københavns voksende befolkning stuve sig sammen inden for de gamle volde, men da disse blev nedlagt, begyndte man at bygge nye arbejderboliger på Nørrebro og Vesterbro. Peder Madsens gang i det indre København var et eksempel på en af middelalderbyens gamle snævre gyder, hvor levestandarden for beboerne var ekstremt ringe og dødeligheden høj.
Chr. Neuhaus eftf/Nationalmuseet, Danmark

Arbejdsspørgsmål 5.2

Kan du:

- Beskrive, hvad der kendetegnede boligbyggeriet under industrialiseringen?
- Give eksempler på, hvordan man i etableringen af arbejderboliger forsøgte af skabe plads til flest mulige mennesker på mindst mulig plads?

Sundhed og sygdom i byerne

Generelt byggede man altså tæt for at maksimere profitten for bygherren, og *laissez faire* tankegangen, som var den herskende økonomiske ide i begyndelsen af 1800-tallet, diktere-rede, at hverken staten eller lokale myndigheder skulle regulere boligmarkedet. I England var man i den tidlige fase af industrialiseringen således tilbageholdende med at lovgive på området, fordi man mente, at indblanding i bygherrers rettigheder eller ligefrem udnævnelse af bygningsinspektører var en overtrædelse af den private ejendomsret. Et lovforslag i parlamentet i 1842 om regulering af byggeriet i byerne faldt netop af denne årsag. Man havde heller ikke før midten i 1800-tallet en reel forståelse for sammenhængen mellem boligforhold og sygdomme.

I midten af 1800-tallet kom der større fokus på behovet for statslig planlægning af bymiljøet, og det begyndte at blive tydeligt, at sammenstuvningen af mennesker og de ringe hygiejniske forhold var en kilde til sygdom og høj dødelighed. Især rækken af koleraepidemier, som ramte Europas storbyer, gjorde det klart, at man var nødt til at gøre en indsats for at forbedre hygiejne og sundhed i industribyernes slum. Den store koleraepidemi i 1848 slog 60.000 mennesker ihjel i England, heraf 14.000 alene i London.

ISBN 9788761685629

FUN.—August 18, 1866.
DEATH'S DISPENSARY.
OPEN TO THE POOR, GRATIS, BY PERMISSION OF THE PARISH.

Storbyerne i 1800-tallet var plaget af gentagne epidemier af kolera. Man mente, at det var byernes dårlige lugt og luft, som var årsag til sygdommen. Først senere fandt man ud af, at koleraens smittekilde var forurenet drikkevand. Koleraepidemierne var igangsættende for mange initiativer til forbedring af bymiljøet under industrialiseringen.
Mary Evans Picture Library/Ritzau Scanpix

I England var en af de vigtigste fortalere for reformer af bymiljøet Edwin Chadwick, som stod bag udarbejdelsen af en rapport om de sanitære forhold i byerne i 1842. Rapporten påviste rent statistisk, hvorledes boligforholdene var årsag til sygdom og overdødelighed i byerne, og han argumenterede for, at når arbejdernes produktivitet forværredes af dårligt helbred, var det dårligt for nationen som helhed. For eksempel var den gennemsnitlige levetid for en arbejder i Liverpool 15 år i 1840 (et tal, som dog skal ses i lyset af en ekstrem høj børnedødelighed, der nedbragte den gennemsnitlige levetid). Chadwicks løsningsforslag inkluderede bl.a. etablering af toiletter i husene og forbedring af rendesten og afløb, men det var ikke klart, hvem der skulle betale for sådanne reformer. Ikke desto mindre udmundede rapporten i vedtagelsen af den første nationale sundhedslovgivning i Storbritannien i 1848 og etableringen af en sundhedsstyrelse, som kunne fremme indsatsen for forbedringer i bymiljøet. Den praktiske udførelse var dog stadig hovedsageligt et ansvar for de lokale myndigheder og blev først gjort lovpligtig i 1875.

I USA var modstanden mod en national sundhedslovgivning om muligt endnu større. Man mente, at problemer i byerne skulle løses lokalt og ad frivillighedens vej. Efterhånden blev problemerne med overbefolkning og ringe hygiejniske forhold dog så slemme, at man måtte gribe ind. USA's største by New York havde nationens højeste dødelighedsprocent, og her stod en læge, Stephen Smith, bag en undersøgelse af de sanitære forhold i byen. Rapporten indeholdt bl.a. beskrivelser af overfyldte lokummer samt gader, der flød med hestegylle og blodigt affald fra slagterier. Steven Smiths rapport udmundede i, at New York, som den første amerikanske by, vedtog et sundhedsreglement og etablerede et sundhedsdepartement, hvilket blev en model for mange andre storbyer i USA. Omkring 1870 havde de fleste større byer således deres egne sundhedsdepartementer. Men det var også klart, at hvis spredning af epidemier skulle forhindres, måtte man lovgive, om end ikke på føderalt (dvs. nationalt) niveau, så i hvert fald i enkeltstaterne. Først i 1912 blev der på føderalt niveau etableret en sundhedsstyrelse i USA.

ISBN 9788761685629

Den dansk-amerikanske fotograf Jacob Riis blev kendt for at anvende kameraet i kampen mod sociale problemer i New Yorks fattige arbejder- og immigrantkvarterer. Han fotograferede især i The Lower East Side på Manhattan, ligesom han skrev artikler og bøger om problemerne, fx hans fotodokumentariske værk How the Other Half Lives. Riis' billeder chokerede samtiden med deres rå og usentimentale fremstilling af livet blandt de allerfattigste. Ullstein Bild/Ritzau Scanpix

Også i Danmark var det en række læger, som var ansvarlige for at sætte bymiljøet på dagsordenen. Især spillede Emil Hornemann, som også stod bag tiltagene mod børnearbejdet, en vigtig rolle. Han påpegede for eksempel risikoen for et koleraudbrud i København allerede før det store udbrud i 1853, og han var en ivrig fortaler for sanitære reformer. I en artikel fra 1851 skrev han med baggrund i erfaringerne fra London, at i København fandtes:

> ... *de samme disponerede Aarsager* (...) *nemlig slet luft af Overfyldning med Mennesker, eller af Ureenlighed overhovedet; Uddunstninger fra raadent Mudder, Fugtighed, slet Afløb, slet Drikkevand,*

Derfor forudsagde han også, at koleraen ville ramme her. Hornemann var heller ikke bange for at placere ansvaret hos politikerne, idet han mente, at myndighederne ignorerede de lægelige eksperters råd og advarsler. I artiklen fortsatte han således:

> *... ligesom i England, saaledes have ogsaa her de forskjellige Autoriteter endnu ikke den rette Interesse for de sanitære hensyn, og her som i England mangler det ikke på*

> *Tilfælde, hvor der er viist Modstand og Nølen ligeoverfor de af Lægerne og Sundhedsautoriteterne stillede Forbedringer og Forslag.*

På trods af advarslerne fra Hornemann kom forbedringerne af de sanitære forhold først efter, at koleraen rent faktisk havde taget livet af knap 5000 mennesker i København i 1853. I 1859 påbegyndtes etableringen af et nyt vandværk for byens beboere efterfulgt af et underjordisk kloaksystem i 1860.

Alt i alt var de politiske beslutningstagere langsomme til at tage affære. Tanken om, at staten aktivt skulle blande sig i boligforholdene for at fremme befolkningens sundhed, stred også i Danmark mod forestillinger om den private ejendomsrets ukrænkelighed, ligesom spørgsmålet om finansieringen af sådanne reformer gav anledning til politisk modstand.

Etablering af sunde arbejderboliger

Hvor nogle mente, at statslig regulering af det private boligmarked og det urbane miljø var vejen frem, var der andre, som ikke mente, man kunne vente på reformer fra oven, men tog mere direkte initiativer til skabelsen af sunde arbejderboliger. Etablering af sunde arbejderboliger i de store industribyer blev ofte igangsat af læger, præster eller andre med interesse for at forbedre de sociale vilkår. I London opførte arkitekten Henry Roberts sunde og rummelige arbejderboliger understøttet af private velgørenhedsorganisationer allerede i 1840'erne, og i København stod Lægeforeningen – igen med Emil Hornemann som en af drivkræfterne – bag etableringen af 240 arbejderboliger på Øster Fælled i København i 1850'erne; den såkaldte "Brumleby". Hornemann havde forsøgt at få de kommunale myndigheder til at støtte projektet økonomisk, men dette blev skudt ned med argumentet om, at det ikke var myndighedernes rolle at støtte socialt boligbyggeri, og at byggeriet skulle overlades til private entreprenører. Lægeforeningen etablerede derfor boligerne alene ved hjælp af privat indsamlede midler. På længere sigt gik arbejderbevægelsen også ind i det sociale boligbyggeri og begyndte at danne kooperative boligforeninger som Arbejdernes Byggeforening af 1865, der for eksempel stod bag Kartoffelrækkerne i København. Men på trods af sådanne initiativer var langt de fleste af de arbejderboliger, som blev bygget under industrialiseringen, dog fortsat spekulationsbyggeri etableret af private bygmestre for profit.

ISBN 9788761685629

Lægeforeningens Boliger, populært kaldet Brumleby, var et af de første sociale boligbyggerier i København. Boligerne blev bygget for private midler efter koleraepidemien i 1853 og skulle tjene som model for sunde arbejderboliger. Boligerne var små, men der var lys og luft mellem rækkerne af huse. Kvarteret havde desuden forskellige faciliteter som badeanstalt og brugsforening.
Henning Thempler/Ritzau Scanpix

Arbejdsspørgsmål 5.3

Kan du:

- Redegøre for forholdet mellem boligsituationen i industribyerne og de hygieniske tilstande?
- Forklare, hvorfor myndighederne ofte var forsigtige med at gribe ind overfor det uregulerede spekulationsbyggeri?
- Opstille argumenter for og imod offentlig regulering af boligbyggeriet?

Sociale problemer i byerne

Problemerne, som opstod med urbaniseringen, handlede dog ikke kun om det fysiske miljø, men med industribyernes vækst kom også en række nye sociale udfordringer. Fattigdom og nød kendtes også fra det førindustrielle samfund, hvor mange mennesker levede på et eksistensminimum. Men problemerne blev større med industrialiseringens gennembrud, fordi

ISBN 9788761685629

flere mennesker ramtes af sæsonpræget arbejdsløshed og stod uden sikkerhedsnet, når de økonomiske konjunkturer var nedadgående. Med sammenstuvningen af mange mennesker i byerne blev de sociale problemer ligeledes mere koncentrerede og kunne nemmere føre til uroligheder og protester, ligesom kriminalitet, prostitution og druk blev betragtet med bekymring af myndighederne.

I England blev en ny fattiglov indført i 1834, og denne lov kan ses som et udtryk for tidens bekymring for en voksende gruppe af fattige, som skulle forsørges af de offentlige kasser. Den nye lov havde som mål at nedbringe udgifterne til fattigforsorgen ved at gøre det skamfuldt at modtage hjælp. Der blev nu bygget arbejdsanstalter for folk, som var afhængige af fattigydelser, hvor fattiglemmer både skulle bo og arbejde, og hvor de var underlagt strikse reglementer. Familier blev for eksempel splittet ad, så kønnene levede adskilt. Vilkårene blev i det hele taget gjort så hårde, at man kun søgte hjælp i absolut yderste nød. Målet var jo at afholde folk fra at søge om hjælp, ligesom institutionaliseringen også betød en besparelse frem for at lade fattiglemmerne forblive i eget hjem. Implicit i denne lov var forestillingen om en voksende underklasse, som fik for mange børn, de ikke selv kunne forsørge. Også i Danmark byggede man i 1800-tallet fattiggårde ud fra princippet om, at offentlig fattighjælp skulle medføre tab af personlige rettigheder.

Bekymring over voksende udgifter til fattighjælp i England ledte til en ny fattiglov i 1834, som skulle nedbringe udgifterne ved oprettelsen af særlige arbejdsanstalter. Her måtte fattiglemmer bo og arbejde under ydmygende forhold for at være berettiget til at modtage hjælp.
Mary Evans/Mary Evans Picture Library/Ritzau Scanpix

ISBN 9788761685629

En anden udbredt bekymring i tiden var arbejderklassens voksende forbrug af alkohol. Drukkenskab var er reelt problem, for alkohol var billigt og let tilgængelig, og prisen på alkohol faldt, når det blev industrielt produceret. I Danmark blev De Danske Spritfabrikker fx grundlagt i 1881. Øl og brændevin var en fast bestanddel i arbejderkulturen, og det var ikke ualmindeligt for en mandlig arbejder at drikke en liter brændevin om ugen. Værtshuse skød op i industribyerne, for når boligforholdene var trange, foregik socialt samvær ude i byen. Samtidig måtte industriarbejderne vænne sig til en ny effektiv arbejdsdisciplin og et arbejdstempo ved maskinerne, som passede dårligt med druk på arbejdet, hvorfor det i stedet blev henlagt til fritiden.

Ligesom bekymringer om drikkeriet mente mange i samtiden også, at livet i byerne ledte til en vækst i kriminaliteten. I byerne var den sociale kontrol mindre pga. indbyggernes anonymitet og de upersonlige relationer. Befolkningstætheden og de små kår i hjemmene betød også, at man opholdt sig mere i det offentlige rum. Småkriminalitet, som ofte involverede børn, blev således set som en alvorlig konsekvens af urbaniseringen. En komite blev nedsat af det britiske parlament allerede i 1816 med det formål at undersøge ungdomskriminaliteten i den engelske hovedstad, da man mente, at unge, som slog sig sammen i tyvebander, var et alarmerende problem i London. Charles Dickens berømte roman *Oliver Twist* fra 1837 handler om kriminelle bander af børn og unge, som hærgede i byen. Frygten for kriminalitet betød også, at et moderne politi, som skulle opretholde lov og orden, så dagens lys. I London blev *The Metropolitan Police* oprettet i 1829, og i Danmark fik man efter dette engelske forbillede en politireform i 1863, der etablerede et system af gadebetjente, som patruljerede byens distrikter.

Prostitutionens indtog i industribyerne blev i tråd hermed også betragtet med voksende bekymring. Prostituerede var synlige i gadebilledet, og bordeller lå ofte side om side med beboelse. Kvinder endte i prostitution pga. manglende indtægtsmuligheder eller manglende netværk i byerne, men blandt samtidige kommentatorer blev prostitution ofte beskrevet som et moralsk problem, der netop hørte storbyen til. Prostitution som erhverv blev tolereret som et nødvendigt onde, mens de prostituerede blev reguleret med det formål at nedbringe spredning af kønssygdomme. I Danmark var prostitution fx legalt, hvis de prostituerede lod sig registrere hos politiet og mødte op til jævnlige lægeundersøgelser. I mange amerikanske storbyer indførtes fra 1870'erne lignende regulering af de prostituerede, mens man i England med lovgivning i 1860'erne gav politiet ret til at arrestere prostituerede med det formål at lade dem gennemgå lægeundersøgelser og, hvis der var tegn på smitte, lade dem tvangsindlægge. I Japan var der en lang tradition for prostitution, og erhvervet blev legaliseret under Meiji-styret og blev under den japanske industrialisering det næststørste erhverv for kvinder kun overgået af tekstilindustrien. Det var også her et overvejende urbant fænomen, og markedet for prostituerede voksede med industrialiseringen, fordi mange unge enlige mænd søgte mod byerne for at arbejde.

Det er svært at afgøre den præcise sammenhæng mellem problemer som druk, prostitution og kriminalitet og selve industrialiserings- og urbaniseringsprocessen. Men der er ingen tvivl om, at livet i byerne blev opfattet som en trussel mod den sociale orden, og at der blandt middel- og overklassen bredte sig en bekymring for de moralske konsekvenser, som det moderne storbyliv bragte med sig. Samtidig var der dog ikke altid en vilje til at se disse fænomener som sociale problemer, der havde rod i fattigdommen. Skylden blev ofte placeret hos individet selv. Afholdsbevægelsen, som var i kraftig vækst under 1800-tallets indu-

ISBN 9788761685629

strialisering i både England, Danmark og USA, betragtede fx alkoholisme som et individuelt, snarere end et socialt problem, hvorfor målet var at reformere den enkeltes livsførelse snarere end at arbejde for sociale forbedringer for underklassen.

Arbejdsspørgsmål 5.4

Kan du:

- Forklare, hvorfor sociale problemer blev mere synlige under industrialiseringen?
- Redegøre for myndighedernes opfattelse af årsagerne til sociale problemer som fattigdom, kriminalitet og prostitution.

Kilder til kapitel 5

Til kapitel 5 er udvalgt følgende fire kilder:

1. Edwin Chadwick: Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population (1842)
2. C.S. Engelsted: Beskrivelse af et fattigkvarter i Kjøbenhavn (1855)
3. Stephen Smith, The City That Was (1911)
4. Jacob Riis (1891)

Kilde 5.1: Edwin Chadwick (1842)

Edwin Chadwick var en af Englands mest berømte sociale reformatorer i midten af 1800-tallet. Han havde en baggrund i jura, men i samarbejde med en række læger påbegyndte han i 1838 en undersøgelse af folkesundheden i England. Undersøgelsen udmundede i en rapport i 1842, som fik stor offentlig opmærksomhed. Især var bymiljøet i industriområderne i fokus. Som et resultat af dette nedsatte det britiske parlament en sundhedskommission, og i 1848 vedtog man den første offentlige sundhedslovgivning i England.

ISBN 9788761685629

Edwin Chadwick: Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population, 1842

Efter en omhyggelig undersøgelse af det indsamlede materiale vil jeg gerne opsummere de vigtigste konklusioner, som jeg mener det peger på.

For det første i forhold til omfanget og virkningen af de onder, som er genstand for undersøgelsen:

At de forskellige former for epidemiske, endemiske og andre sygdomme, forårsagede, forværrede eller hovedsageligt forekommende blandt arbejderklassen, skabt af atmosfærisk forurening, der stammer fra nedbrydning af animalsk og vegetabilsk affald, fra fugt og snavs og tætte overfyldte boliger – er udbredt i alle dele af landet, uanset om der er tale om enkelte huse, små landsbyer, eller provinsbyer og større byer – ligesom de har vist sig at være udbredt i de usleste områder i hovedstaden.

At udbredelsen af sådanne sygdomme altid findes i forbindelse med de ovenfor anførte fysiske omstændigheder, og hvor disse omstændigheder fjernes ved kloakering, god rengøring, bedre lufttilgang og andre måder hvorpå, man kan mindske den atmosfæriske forurening, formindskes hyppigheden og intensiteten af sådanne sygdomme; og hvor fjernelsen af de skadelige årsager er fuldstændig, forsvinder sådanne sygdomme næsten helt.

At højere velstand i forhold til beskæftigelse og løn samt varieret og rigelig mad ikke har gjort nogen undtagelse for arbejderklassen i forhold til angreb af epidemiske sygdomme, som har været lige så hyppige og dødelige i perioder med økonomisk fremgang som i andre.

At gode vaner i forhold til renlighed hindres af mangelfuld vandforsyning.

At det årlige tab af liv grundet snavs og dårlig luft er større end tabet af døde eller sårede i hvilken som helst krig, landet har været involveret i i nyere tid.

At blandt de 43.000 enker og 112.000 forældreløse børn, der hører under fattigforsorgen i England og Wales, ser det ud til, at den største andel af dødsfald blandt familiens forsørgere var grundet de ovenfor anførte årsager, som kan fjernes; at deres alder var under 45 år; det vil sige 13 år yngre end den forventede levealder, som det har vist i den svenske befolkning.

At samfundets tab grundet den for tidlige død blandt familiers forsørgere er større end alle andre økonomiske byrder, som kan opregnes, som følge af deres sygdom og død.

(...)

At den yngre befolkning, som vokser op under sådanne giftige fysiske påvirkninger, har dårligere fysik og helbred end dem, som undgår sådanne påvirkninger.

ISBN 9788761685629

At den del af befolkningen, som er udsat for dette, er mindre modtagelig for moralsk opdragelse, og at virkningerne af uddannelse er ringere end blandt en sundere befolkning.

(...)

At den nuværende lovgivning til beskyttelse af folkesundheden, og det lovgivningsmæssige grundlag for at føre det ud i livet, som de lokale domstole, ikke bliver brugt. (...)

For det andet. Med hensyn til de midler, som kan bruges til at forbedre arbejderklassens nuværende sundhedsmæssige tilstand:

De primære og vigtigste foranstaltninger og samtidig de mest gennemførlige inden for den offentlige administrations virke er kloakering, fjernelse af affald fra beboelseskvarterer, gader og veje og forbedring af vandforsyningen. (...)

G. M. Young and W. D. Hancock, eds.: English Historical Documents, XII(1), 1833-1874, Oxford University Press, 1956, pp. 369-372. Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 5.1

1. Hvilke overordnede konsekvenser drog Chadwick af de uhygiejniske tilstande blandt arbejderklassen sammenlignet med andre faktorer?
2. Hvilke farer for befolkningens tilstand og for nationen i det hele taget advarede han imod? Er det din vurdering, at Chadwick havde tilstrækkelige beviser for sine påstande?
3. Hvordan vurderede han myndighedernes tiltag i forhold til folkesundheden?

Kilde 5.2: C.S. Engelsted (1855)

Lægen C.S. Engelsted beskrev i en artikel i Ugeskrift for Læger *i 1855 et fattigkvarter i det indre København. Der var tale om Klerkegade i indre by, som var et gammelt håndværkerkvarter oprindeligt anlagt i 1670'erne. I midten af 1800-tallet var det dog blevet til et overfyldt fattigkvarter, hvor mange tilflyttere fra landet endte. Husene eksisterer ikke mere, men blev fjernet i 1940'erne. Engelsteds beskrivelse, som blev bragt på foranledning af et udbrud af kolera i gaden i 1855, vidner om et tæt virvar af huse og baggårde, som både manglede luft, lys og kloakering.*

C.S. Engelsted: Beskrivelse af et fattigkvarter i Kjøbenhavn (1855)

(...) Det vil ved de fleste af disse Bygninger kun være til liden Nytte at man lader Gadedøren staae aaben baade Nat og Dag. Der vil alligevel ikke kunne strømme frisk Luft ind i Gaardsrummet. Gadedøren, som er snever og lille, er almindeligvis anbragt i den ene Ende af Husets Forside. Den fører ind til en Gang, der sædvanlig er smal, lav, mørk og sjelden lige, som leder ud til det smalle Gaardsrum, men hvorigjennem Luften vanskelig kan suges ind, fordi den altid møder en eller anden Hindring, enten en Trappe eller en lukket Trappegang, som forbinder Forhus og Baghus, eller en Latrinbygning, som er anbragt under denne Trappegang, eller Muren af Baghuset, som staaer i en ængstelig Nærhed af Forhuset. Ikke mindre vanskeligt er det for Lyset at trænge ind i disse smaa Gaardsrum. I den snevre Gang, som løber gjennem Forhuset, hersker der altid Tusmørke. Derigjennem trænger ingen Lysning ind i Gaarden. Det er derfor alene gjennem Aabningen foroven mellem Tagene at et sparsomt Lys kan trænge ned. Om Solstraaler kan der naturligvis ikke være Tale. Derfor have Murene, som vende ud til disse Gaarde, ogsaa et raat og fugtigt Udseende og i flere af Gaardspladserne er Jordbunden altid fugtig, saa meget mere som der i flere af disse, foruden et Latrin, findes en Pumpe .

Gjennem den slette Brobelægning udstrømme Dunster, der blande sig med Stanken fra Rendestenen, der løber (eller rettere skulde løbe) ud i Gadens Rendesten, fra Latrinerne og fra flere paa forskjellige Steder anbragte Vaskeindretninger, hvori Beboerne udhelde Spildevandet og hvori dette ofte bliver staaende og dekomponeres. I den vestlige Ende af Kvarteret, hvor Gaardspladsen er forholdvis rummeligere, bliver Luften desuden fordærvet ved Uddunstningerne fra to Kostalde. (...)

Ugeskrift for læger, 1855, vol 23, s. 356-357.

Spørgsmål til kilde 5.2

1. Hvilke forhold lagde Engelsted især vægt på som kilde til dårligt miljø?
2. Undersøg, hvad miasme-teorien var. Hvorfor lagde Engelsted så stor vægt på luftkvaliteten?

ISBN 9788761685629

Kilde 5.3: Stephen Smith (1911)

Stephen Smith, som var læge i New York, betragtes som en af de vigtigste pionerer inden for folkesundheden i USA. Han grundlagde bl.a. lobbyorganisationen 'The American Public Health Association', som stadig eksisterer i dag. I 1865 var han også ansvarlig for at udarbejde en rapport over folkesundheden i New York, hvis uhumske beskrivelser af tilstandene i byen kom til at danne grundlag for, at byen som den første i USA nedsatte et offentligt sundhedsdepartement. Rapporten blev senere udgivet i bogen 'The City that was' fra 1911. Uddraget stammer herfra.

ISBN 9788761685629

Stephen Smith: The City That Was (1911)

I perioden fra år 1622 til år 1866, en periode på 244 år, valgte man, at byen skulle være usund. Jorden forblev praktisk talt udrænet; drikkevandet kom fra overfladiske brønde, forurenet af gader, stalde, klosetter og andet snavs; der var ikke tilstrækkeligt med kloakker til at fjerne det ophobede affald; gaderne var fulde af affald; de for folkesundheden skadelige erhverv var placeret i boligområder; naturlige vandløb og åer blev afbrudt med opførelsen af gader og huse, hvilket medførte oversvømmelse af store områder og stillestående søer med forurenet vand.

Efter århundreder med forsømmelse af de sanitære forholdsregler kom der immigranter fra alle nationer i verden; repræsentanter for de fattigste og mest uuddannede dele af deres respektive nationer. Denne tilstrømning af mennesker førte til opførelsen af lejekaserner af grundejere, hvis ønske var at bygge boliger for den mindst mulige udgift, der kunne rumme det størst mulige antal mennesker. Disse elendige forfulgte mennesker blev mast sammen i mørke, dårligt ventilerede, ubeboelige bygninger, i kældre og loftsrum og i selve bygningen, indtil New York havde den største befolkningstæthed per kvadrathektar af samtlige civiliserede byer.

Man valgte altså ikke kun at bevare de naturlige ugunstige forhold, men man føjede med sindsro andre uhygiejniske faktorer til i byens udvikling.

Resultatet var uundgåeligt. New York blev gradvist det naturlige hjem for alle de smitsomme sygdomme og det foretrukne opholdssted for fremmede former for pest. Kopper, skarlagensfeber, mæslinger, difteri var hjemlige sygdomme, som folk var så fortrolige med, at de betragtede dem som en nødvendig del af barndommen. Malariafeber, forårsaget af myg fra marsken, som var perfekt for deres yngel, blev i efterårsmånederne regelmæssigt rapporteret at have vist sig med sin "sædvanlige udbredelse". Den "hvide pest" eller tuberkulose var fælles for både fattige og rige.

Med indvandrerne kom tyfus og tyfusfeber, som modstandsdygtigt spredte sig i lejekasernerne og decimerede de fattige lejere. I perioder kom den store orientalske pest, asiatisk kolera, og kastede sig over byen med dødelig energi, hvor den samlede sin enorme høst af døde. Selv gul feber, den store pest i troperne, opstod lejlighedsvist her og fandt et passende sted for sin udbredelse.

Manglende forbedringer af byens usunde forhold, og tendensen til at forværre det ved at bygge tæt, have usunde forretninger, samt ophobning af skrald og forurening fra gader, stalde og lokummer, forårsagede enorme ofre især blandt børn. Denne kendsgerning kan illustreres på det kraftigste ved følgende sammenligning af de officielle befolkningstal.

Det gennemsnitlige forhold mellem antal døde og det samlede befolkningstal, når det er normalt under gode sanitære forhold, er blevet vurderet af kompetente myndigheder til at være ca. 15 ud af 1.000 indbyggere. Dødsraten i New York var i de fem år, der gik forud for 1866, i gennemsnit 38 ud af 1.000 indbyggere, hvilket er 23 over det normale niveau på 15 ud af 1.000. I en by med en befolkning på 1.000.000, det anslåede befolk-

ISBN 9788761685629

ningstal i New York i 1865, betyder en dødsrate på 38 ud af 1.000, at der er 23.000 dødsfald årligt som følge af sygdomme, der kan forebygges.

[Om gaderne]

(...) Det første, der tiltrækker sig opmærksomhed i New York, er gadernes tilstand. Ingen kan være i tvivl om, at hvis gaderne i en tæt befolket del af en by fyldes af affald fra husholdningerne, vil der grundet den hurtige nedbrydning udskille sig en enorm mængde giftige gasser, som vil indhylle hele distriktet, trænge sig ind i boligerne og i høj grad gøre luften i nabolaget skadelig for folkesundheden.

[Om baggårde]

I baggårde findes generelt den mest skadelige af alle kilder til snavs og dårlig sundhed – lokummer og huller til affaldsvand. Disse drænes sjældent i kloakken, og kræver derfor, hvis de skal holdes rene, hyppig og trofast opmærksomhed fra gadefejeren. Rapporterne fra de sanitære inspektører viser, at dette arbejde er meget uregelmæssigt og ufuldkomment udført. Hundredvis af steder blev fundet, hvor disse gener eksisterede inden for, under eller ved siden af store lejekaserner, hvilket er roden til megen sygdom og død.

[Om slagterier]

Jeg vil nu henlede opmærksomheden på et særligt problem. New York har på nuværende tidspunkt inden for dens snævre grænser på otte kvadratmil, udover dens én million indbyggere, samt alle dens kommercielle og industrielle aktiviteter, også et stort antal af en anden stor plage, som i større eller mindre grad er ødelæggende for folkesundheden. Der er næsten 200 slagterier, hvoraf mange findes i de tættest befolkede områder. Til disse steder ledes konstant mængder af kvæg, svin og får, hvilket gør gaderne ekstremt beskidte, og fra dem strømmer blod og affald af den mest afskyelige karakter.

Stephen Smith: The City That Was, published by FRANK ALLABEN, Number Three West Forty-Second Street, 1911. Oversættelse: Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 5.3

1. Hvorfor havde New York ifølge teksten særlige udfordringer i forhold til folkesundheden?
2. Hvordan påvirkede det bymiljøet, at New York i så høj grad var beboet af nyligt ankomne immigranter?
3. I hvor høj grad var offentlig indgriben nødvendig for at løse de problemer, som Smith beskrev?

ISBN 9788761685629

Kilde 5.4: Jacob Riis (1891)

Den dansk-amerikanske fotograf og journalist Jacob Riis er mest berømt for sine dokumentariske fotografier af fattige emigranter i New York i slutningen af 1800-tallet. Mange af hans fotografier blev publiceret i bogen How The Other Half lives *i 1891. Bogen, der blev skrevet som en form for social reportage, blev populær i samtiden og var med til at sætte spørgsmålet om den sociale nød i de industrielle storbyer på den politiske dagsorden.*

ISBN 9788761685629

Jacob Riis: How The Other Half Lives, 1981

'Five cent a spot'. Beboerne ligger tæt pakket i en lejekaserne i Bayard Street, New York.
Gift of Alexander Alland Sr. with additional funds provided by the Lois and Bruce Zenkel Purchase Fund, 1982.

Beboet kælderrum i Ludlow Street, New York.
Gift of Alexander Alland Sr. with additional funds provided by the Lois and Bruce Zenkel Purchase Fund, 1982.

ISBN 9788761685629

Gyde med affald i Baxter Street Alley, New York
Gift of Alexander Alland Sr. with additional funds provided by the Lois and Bruce Zenkel Purchase Fund, 1982

Baggård i Baxter Street, New York
Gift of Alexander Alland Sr. with additional funds provided by the Lois and Bruce Zenkel Purchase Fund, 1982

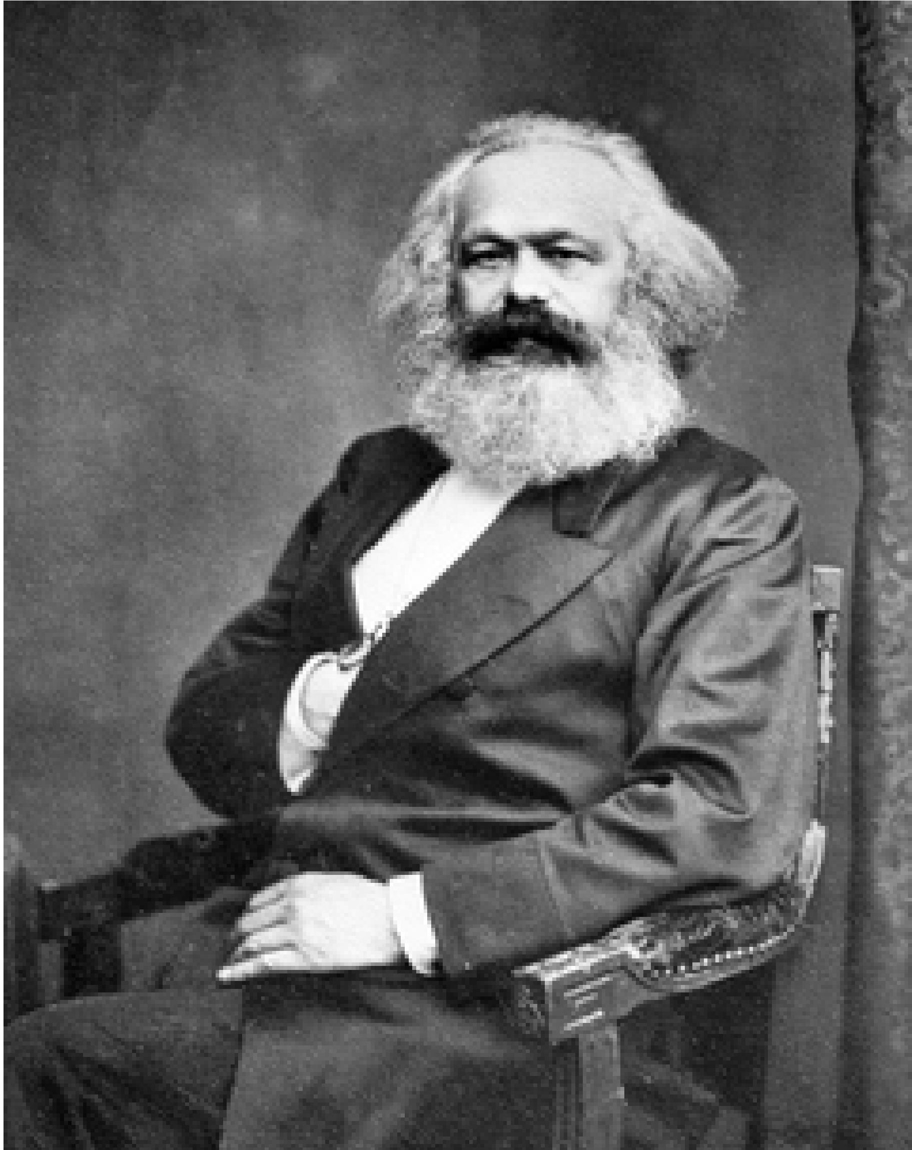
Spørgsmål til kilde 5.4

1. Prøv at undersøge, hvem Jacob Riis var. Hvad forsøgte han at opnå med sine billeder?
2. Mange af Riis' billeder fra slumkvarterne viser også de mennesker, som boede der. Hvilken betydning har det for vores forståelse af samspillet mellem mennesker og miljø?
3. Virker billederne opstillede eller realistiske?

ISBN 9788761685629

6. Den politiske magt

ISBN 9788761685629

Karl Marx (1818-1883). Karl Marx var en af socialismens væsentligste talsmænd i det 19. århundrede. Marx' analyse af samfundsudviklingen byggede på økonomiske teorier, som blev udgivet i værket Das Kapital i årene 1867-1883, mens det kortere kampskrift, Det Kommunistiske Manifest fra 1848, skulle samle socialister i kampen mod kapitalen.
John Jabez Edwin Mayal [Public domain]

Politisk set var industrialiseringen en vigtig tid, hvor nye ideologier opstod, og hvor en ny klasse, arbejderklassen, begyndte at udtrykke sin kritik af de eksisterende magtforhold i

samfundet. Liberalismen havde allerede i 1700-tallet ført en kamp for civile rettigheder som ytringsfrihed, forsamlingsfrihed og demokratiske styreformer. Men i løbet af 1800-tallet opstod også socialismen som politisk ideologi med en ny radikal forestilling om materiel og social retfærdighed. Socialismen byggede på den tanke, at der skulle fundamentale forandringer af den samfundsmæssige struktur til, hvis arbejdernes vilkår skulle ændres. Det kapitalistiske system, som byggede på den private ejendomsrets ukrænkelighed, skulle nedbrydes, og produktionsmidlerne overtages af folket, så bl.a. jord og fabrikker kom til at tilhøre fællesskabet. For den revolutionære socialismes grundlægger, Karl Marx (1818-1883), kunne en sådan forandring kun ske ved, at arbejderne tog magten ved revolution. Karl Marx arbejdede for den socialistiske revolution gennem sine skrifter, hvor han gav socialismen en teoretisk forklaringsramme. Men han var også medstifter af sammenslutningen af socialistiske organisationer i Europa, *Internationalen*, som i perioder blev betragtet med stor bekymring af de politiske magthavere. Bevægelsen gav for eksempel opbakning til arbejdskampe og inspirerede til etableringen af socialistiske bevægelser i de enkelte lande.

Karl Marx og Fridrich Engels: Det kommunistiske manifest, 1848

… med industriens udvikling vokser proletariatet ikke blot i tal; det trænges sammen i større masser, dets kraft øges, og det føler denne kraft mere. De forskellige interesser og livsvilkår indenfor proletariatet udlignes stadig mere, efterhånden som maskinerne mere og mere udvisker arbejdets forskellige art og næsten overalt trykker lønnen ned til samme lave niveau. Den voksende konkurrence indenfor bourgeoisiet og de handelskriser, der er følgen, gør, at arbejdernes løn bliver mere og mere svingende; den ustandselige forbedring af maskinerne, der udvikler sig i stadigt stigende tempo, gør hele deres stilling i tilværelsen mere og mere usikker, sammenstødene mellem den enkelte arbejder og den enkelte bourgeois får mere og mere karakter af et sammenstød mellem to klasser. Arbejderne begynder at danne sammenslutninger mod bourgeois'erne; de finder sammen for at forsvare arbejdslønnen. De stifter selv varige sammenslutninger for at have proviant under lejlighedsvise rebellioner. Enkelte steder bryder kampen ud i oprør.

I modsætning til Karl Marx mente andre socialistiske teoretikere, at arbejderne gradvist og ved at vinde indflydelse i det parlamentariske system skulle forandre det politiske system indefra. I mange lande opstod der egentlige socialistiske partier mod 1800-tallets slutning, og de fleste af disse søgte at vinde indflydelse gradvist og på demokratisk vis. Denne såkaldt reformistiske strategi betød, at arbejderpartierne ofte måtte indgå samarbejde med liberale partier for at vinde tilstrækkelig indflydelse og lave reformer til gavn for de lavere klasser.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 6.1

Kan du:

- Forklare, hvorfor Karl Marx mente, at industrialiseringen med tiden ville lede til det kapitalistiske samfunds undergang?
- Redegøre for forskellen mellem den revolutionære marxisme og den reformistiske strategi?

Politiske reformer i Storbritannien

Det var primært England, Karl Marx havde i tankerne, da han i midten af 1800-tallet forudsagde, at proletariatet ville rejse sig i en voldelig revolution mod det kapitalistiske system. Realiteten blev dog, at arbejderklassen her kun langsomt og gradvist fik del i den politiske magt, og at det i lige så høj grad skyldtes politiske forandringer ovenfra som socialt pres nedefra.

Det britiske parlament var omkring år 1800 en anden institution, end den vi kender i dag. Det var et to-kammer system, hvor Overhuset (*House of Lords*) bestod af adelsfamiliernes overhoveder og kirkens øverste embedsmænd, mens der i Underhuset (*House of Commons*) sad velhavende borgere. Kun personer med betydelig ejendom kunne stemme til parlamentsvalgene. På den måde afspejlede det politiske system den sociale struktur, som havde eksisteret siden middelalderen, hvor magt var baseret på ejerskab af jord eller magtposition i kirken.

Et voksende problem var også, at valgdistrikterne pga. byernes hastige vækst var ude af trit med befolkningsfordelingen. I nogle valgdistrikter på landet boede ganske få vælgere, men de havde alligevel en repræsentant i parlamentet, mens voksende industribyer som Manchester og Liverpool ofte slet ikke var repræsenterede. I begyndelsen af 1800-tallet voksede den politiske utilfredshed derfor i industribyerne. I 1819 forsamledes ca. 60.000 mennesker i Manchester til en demonstration for at kræve almindelig stemmeret. Demonstrationen var tillige forårsaget af økonomisk krise, og mange følte, at politisk forandring var nøglen til sociale forbedringer. De lokale myndigheder slog hårdt ned på den ellers fredelige demonstration, hvor også kvinder og børn deltog, og da militæret blev sat ind for at arrestere demonstrationens ledere og opløse forsamlingen, tilspidsedes situationen. 15 mennesker døde som konsekvens af militærets hårde fremfærd. Begivenheden blev kendt som Peterloo Massakren og ledte til, at parlamentet udstedte nye love, som forbød større politiske forsamlinger.

Peterloo Massakren gav den politiske opposition dens første martyrere og samlede både arbejdere og borgerskabet omkring kravet for politiske reformer. For ikke blot arbejderne, men også den nye industrioverklasse var uden indflydelse i det politiske system, som var kontrolleret af det traditionelle aristokrati og kirken. Med deres voksende økonomiske betydning var det ikke overraskende, at fabriksejerne også ønskede del i den politiske magt. I 1830'erne indledtes derfor en kampagne for at gøre parlamentet mere repræsentativt. Kam-

ISBN 9788761685629

pagnen blev igangsat af liberale kræfter i parlamentet, som frygtede, at hvis parlamentet ikke selv tog skridt til etableringen af et mere repræsentativt underhus, så ville kravet om reformer eskalere og føre til politisk uro. Trods modstand fra de konservative blev den første valgreform derfor vedtaget i 1832, hvilket betød, at industribyerne blev politisk repræsenterede. Men demokratiet var stadig begrænset, da reformen kun gav godt 14% af alle mænd stemmeret. Det var således kun de velhavende klasser, som kunne leve op til ejendomskravene i den nye valgretsreform, og langt de fleste arbejdere var fortsat udelukket fra indflydelse. Reformen var derfor kun i begrænset omfang en afspejling af de nye klasseforhold, som opstod med industrialiseringen.

Chartistbevægelsen

Tanken om almindelig stemmeret uden skelen til indtægt og ejendom forsvandt derfor ikke. Tværtimod var valgreformen i 1832 en stor skuffelse for de grupper, som stadig stod uden for indflydelse, og krav om yderligere politiske reformer levede videre i den såkaldte chartistbevægelse, som var aktiv i England fra ca. 1838 til 1848. Chartisterne var en af de første politiske bevægelser organiseret af arbejderklassen, men der var netop tale om en løst organiseret bevægelse og ikke et politisk parti. Chartistbevægelsens metoder var primært at indkalde til demonstrationer og lave underskriftindsamlinger, og man fremlagde tre separate begæringer til parlamentet i perioden 1838-1848 med kravet om almindelig stemmeret, som dog i alle tre tilfælde blev afvist.

Efter 1848 var bevægelsen desuden i opløsning. Den sidste chartistdemonstration i 1848 blev effektivt blokeret af politi og militær, som var mødt talstærkt op for at forhindre demonstranterne i at krydse Westminster Bridge til det britiske parlament. Historikere har diskuteret, hvorfor chartistbevægelsen slog fejl, og har her bl.a. hæftet sig ved, at den i virkeligheden bestod af flere forskellige grupper med forskellige mål. Der var således ikke en klar politisk ideologi, men tilhængerne inkluderede både liberale og socialister. Der var også uenighed om midlerne. Man kunne enes om at rejse krav til parlamentet, men havde ikke en strategi for, hvad der skulle gøres, når disse blev afvist. En anden faktor var, at bevægelsen i perioder manglede bredere opbakning i arbejderklassen. Chartistbevægelsen stod således stærkest i år med økonomisk depression, mens dens opbakning faldt, når konjunkturerne forbedredes. For det tredje var myndighedernes måde at nedkæmpe bevægelsen på også hårdhændet. Ikke mindre end 150.000 politifolk samt 8000 soldater var udkommanderet ved den sidste chartistdemonstration i 1848. Bevægelsen døde således uden at nå sine mål, men dens program blev dog indarbejdet i senere reformer. En ny valgreform så dagens lys i 1867, som rent faktisk udvidede stemmeretten til en stor del af arbejderklassen. På dette tidspunkt var Det Liberale Parti nemlig blevet overbevist om, at arbejderklassen også burde have stemmeret.

ISBN 9788761685629

Chartistbevægelsen repræsenterede arbejderklassens krav om udvidelse af valgretten til bredere grupper i samfundet. Samtidig var bevægelsen et tidligt udtryk for politisk engagement blandt arbejderklassen og dermed en forgænger for etableringen af det senere Labour Party.
British Library

Først i år 1900 blev et egentligt arbejderparti dannet ud af en række mindre socialistpartier og fagbevægelsen, og i 1906 fik dette nye arbejderparti, kaldet *Labour*, 29 kandidater valgt ind i underhuset. Arbejderklassen havde nu sine egne folkevalgte repræsentanter, som dog stadig var afhængige af samarbejdet med det langt talrigere liberale parti. Det nye parti var som sagt dannet ud af flere mindre grupperinger, nogle af dem socialister og revolutionære; mens andre – og især fagbevægelsen – lænede sig op ad Det Liberale Parti og ønskede at bevare et tæt samarbejde med dette. På trods af den interne uenighed repræsenterede partiet som helhed den reformistiske tanke om, at forbedringer for arbejderklassen skulle ske gradvist inden for det eksisterende politiske system.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 6.2

Kan du:

- Forklare, hvorfor Karl Marx mente, at en revolution blandt arbejderklassen først ville bryde ud i England?
- Redegøre for, hvorfor chartismebevægelsen gik i opløsning, før den havde opnået sine mål?
- Forklare, hvordan konservative politikere kunne argumentere imod, at underklassen og middelklassen skulle have valgret?

Danmark

I Danmark blev grundloven indført i 1849, før industrialiseringen for alvor slog igennem. De valgkriterier, som blev lagt fast, var i forhold til tiden forholdsvis demokratiske. Valgret havde mænd over 30 år, som havde egen husholdning, og det havde omkring 73% af mænd over 30 år. I 1866 blev valgretten dog indskrænket. I kølvandet på Danmarks nederlag mod Tyskland i 1864 og tabet af Slesvig skete en grundlovsrevision, og i den forbindelse fik de konservative kræfter i Rigsdagen foranlediget en indskrænkning i stemmeretten, så Landstinget blev domineret af de vælgere, der betalte mest i skat. Resultatet blev en langvarig konflikt mellem Landstinget, som var domineret af partiet Højre (godsejernes parti), og Folketinget, hvor partiet Venstre (bondepartiet) havde flertal. Konflikten handlede om, hvem der havde ret til at danne regering, og tilspidsedes især fra 1875, da højremanden Estrup blev regeringsleder og regerede ved hjælp af provisoriske (dvs. midlertidige) dekreter, som reelt satte Folketinget uden for indflydelse.

Imens denne konflikt rasede, opstod et nyt arbejderparti, Socialdemokratiet. Partiet opstod ud af fagbevægelsen i 1871 som en dansk afdeling af den internationale socialistbevægelse. I 1877 var det lykkedes myndighederne at true og bestikke partiets stifter Louis Pio til at emigrere til USA. I det tomrum, som opstod herefter, blev det besluttet at genrejse partiet som et selvstændigt parti adskilt fra fagbevægelsen.

Efter nyetableringen af partiet i 1878 slog Socialdemokratiet ind på en reformistisk linje, hvor man søgte at skaffe arbejderne bedre vilkår ved hjælp af lovlige midler frem for konfrontation, og de følgende årtier blev vigtige for partiets konsolidering. I 1884 blev de to første socialdemokratiske kandidater valgt ind i Folketinget, og i 1901 blev dette øget til 14 medlemmer. Partiavisen Social-Demokraten blev omlagt til en avis med bredere appel og fik kraftigt stigende oplagstal i løbet af 1890'erne, så det i begyndelsen af 1900-tallet blev landets største dagblad. I samme periode voksede medlemstallet støt, og der blev etableret et landsdækkende net af partiafdelinger. Udvidelsen af valgretten blev et omdrejningspunkt i Socialdemokratiets kamp. Man arbejdede for, at alle borgere i samfundet fik én stemme. Som det hed i det første partiprogram fra 1888 ønskede man: "*Almindelig, lige og direkte Valgret med hemmelig Afstemning til alle Stats- og Kommuneinstitutioner for Mænd og Kvinder fra 22 Aars Alderen*", hvilket blev endeligt nået med grundlovsrevisionen i 1915.

ISBN 9788761685629

A. C. Meyer var socialdemokratisk medlem af Folketinget fra 1895-1932. Han var en berømt taler og rejste rundt i landet som flittig agitator for partiet i en periode, hvor det blev grundlagt som en folkelig bevægelse også uden for hovedstaden.
Københavns Museum

Arbejdsspørgsmål 6.3

Kan du:

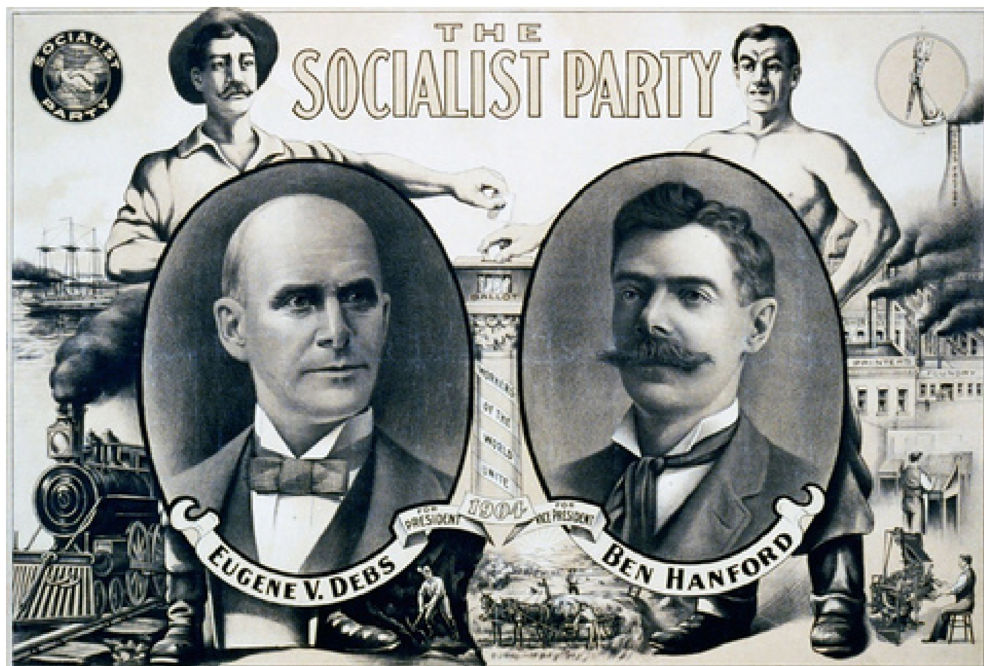
- Forklare, hvad forfatningskampen var og hvilke motiver, de konservative kræfter havde for at begrænse underklassens og middelklassens politiske indflydelse?
- Forklare, hvad det betyder, at man slog ind på en reformistisk linje, og vurdere, hvilken betydning det havde for arbejderbevægelsens konsolidering?

USA

Det bliver ofte antaget, at den socialistiske bevægelse aldrig havde nogen væsentlig politisk betydning i amerikansk politik. Det er dog til dels misvisende, for selvom det amerikanske socialistparti aldrig blev stærkt nok til at true de to etablerede partier – Demokraterne og Republikanerne – fik det trods alt knap en million stemmer ved præsidentvalget i 1912, eller 6% af stemmerne. Den socialistiske bevægelse talte også kendte personligheder som forfat-

ISBN 9788761685629

teren og journalisten Upton Sinclair, som i sine bøger havde fokus på de elendige arbejdsvilkår i miner og i industrien. Bl.a. beskrev han immigrantarbejderes vilkår i slagtehallerne i Chicago i romanen *The Jungle*; en bog som fik så stor opmærksomhed i samtiden, at den føderale regering greb ind overfor slagterierne.

Det socialistiske partis grundlægger i USA Eugene V. Debs opstillede til præsidentvalget i USA ikke mindre end fem gange. I 1912 opnåede han en million stemmer, så det er ikke korrekt at antage, at socialismen i USA var helt uden betydning.
Wikimedia Commons

I sammenligning med de europæiske industrilande er det dog korrekt, at den socialistiske arbejderbevægelse aldrig stod særlig stærkt. Både samtidige kommentatorer og senere historikere har undret sig over dette. USA var trods alt et af de lande, hvor kapitalismen udviklede sig mest ureguleret. Et af de første forsøg på at forklare denne tilsyneladende mangel på klassebevidsthed blandt amerikanske arbejdere blev formuleret af den tyske socialist Werner Sombart. Han udgav i 1906 en bog med titlen *Why is there no Socialism in the United States?* Sombarts analyse havde de europæiske industrilande som sammenligningsgrundlag, og han fokuserede på de bedre levevilkår, som fandtes for de amerikanske arbejdere i forhold til bl.a. indtægt og boligforhold. Han hæftede sig desuden ved en optimisme, som kendetegnede det amerikanske samfund, samt patriotisme og religiøsitet, der gjorde, at arbejderne følte sig inkluderet og så sig som en del af "Guds udvalgte folk". En anden samtidig kommentator, den irsk-amerikanske avisredaktør E.L. Godkin, skrev i 1867, at de sociale klasseskel, som man kendte fra Europa, ikke kendtes i Amerika, fordi mulighederne for social fremgang var større, og forskellene mellem klasserne mindre. Godkins forklaring lagde således vægt på det, vi med et moderne udtryk kalder for social mobilitet. I relation hertil var der altid muligheden for at flytte vestpå. Adgangen til billig jord var ifølge den såkaldte

frontier thesis, som historikeren Turner formulerede i 1893, nøglen til USA's manglende klassekonflikter.

En anden forklaringsmodel tager udgangspunkt i de politiske faktorer og forklarer den tilsyneladende manglende klassekamp med, at kampen for almindelig stemmeret allerede var vundet, i hvert fald når man kun tager hvide mænd i betragtning, da valgretten i begyndelsen af 1800-tallet i langt de fleste stater var udvidet til at gælde alle hvide mænd uden skelen til ejendom. Der var således ikke behov for at samle sig i opposition til det eksisterende politiske system, da man allerede følte sig inkluderet.

Andre forklaringer har desuden fokuseret på, at USA's historie som immigrantsamfund skabte en splittet arbejderklasse, hvor tilstedeværelsen af mange forskellige etniske grupper gjorde det svært at samles som én politisk bevægelse med fælles værdier og en fælles klassebevidsthed. Ikke blot var der forskel på kultur, religion, sprog og traditioner, men nogle grupper udsattes også for direkte racisme fra den etablerede arbejderbevægelse.

Arbejdsspørgsmål 6.4

Kan du:

- Beskrive forskellene i det politiske system i USA og i de europæiske industrilande?
- Vurdere, hvilke årsagsforklaringer der er mest sandsynlige, når man skal forklare, hvorfor socialismen aldrig kom til at stå stærkt i USA?

Japan

I Japan var den historiske kontekst for etableringen af arbejderpartier anderledes end i de vestlige lande, fordi man først sent og ret pludseligt havde påbegyndt en egentlig industrialisering. Man havde heller ikke den samme politiske tradition for at diskutere liberale frihedsrettigheder, som havde eksisteret i Vesten siden oplysningstiden. Med Meiji-styrets statskup i 1868 fulgte en periode med gennemgribende politiske og samfundsmæssige forandringer, herunder økonomiske reformer, afskaffelse af feudalsystemet, omstrukturering af hæren og et nyt uddannelsessystem. Det var alt sammen ideer, som skulle fremme Japans evne til at modstå presset fra imperialistiske magter. Tanken var jo, at man skulle modernisere på vestlig vis for at undgå at blive opslugt af vestlige stormagter. En politisk modernisering lå således også i kortene, men et reelt demokrati lod dog vente på sig.

Meiji-regeringen var i udgangspunktet et elitært styre, hvor kejseren havde markant indflydelse og egenhændigt valgte sin regering. I 1870'erne rejste der sig en oppositionsbevægelse bestående af grupper i samfundet, som søgte en mere aktiv politisk rolle. De første partier blev dannet, og de krævede med inspiration fra Vesten, at der skulle tilvejebringes et begrænset demokrati med en folkevalgt nationalforsamling. En række regeringskritiske aviser så desuden dagens lys, men dette fik hurtigt regeringen til at indføre censur. Presset fik dog også kejseren og regeringen til at love en ny forfatning, som blev endeligt vedtaget i

ISBN 9788761685629

1890. I udformningen af denne forfatning bibeholdt man en stærk kejsermagt. Det forblev bl.a. kejseren, som udnævnte ministrene, der kun var ansvarlige overfor ham, og kejseren kontrollerede også hæren og kunne opløse parlamentet. Det nystiftede parlament var desuden kun en begrænset imødekommelse af kravene om demokratiske reformer. I overhuset sad medlemmer af adelen samt repræsentanter udpeget af kejseren, og i underhuset sad folkevalgte repræsentanter. Men da det kun var mandlige borgere, som betalte en vis skat, der kunne stemme – reelt 5% af befolkningen – var bønder og arbejdere uden stemmeret helt frem til 1925.

Til trods for vedtagelsen af en forfatning og etableringen af et parlament i Japan i 1890 vedblev den brede befolkning at være uden reel politisk indflydelse. På billedet ses kejserens erklæring af en forfatning, men det er også tydeligt, at den kejserlige magt fortsatte med at være enorm selv herefter.
Jean S. and Frederic A. Sharf Collection

De fleste oppositionspartier i Japan var inspireret af liberalismen, men i 1890'erne begyndte socialistiske grupperinger også at dukke op. Det første socialistparti blev dannet i år 1901, men blev umiddelbart efter dets dannelse opløst af myndighederne. Et arbejderparti med socialistiske rødder blev således knust samtidig med, at al fagforeningsdannelse blev forbudt i Japan. De konservative, nationalistiske kræfter var, trods den moderniseringsproces som Japan havde gennemgået på andre områder, fast besluttet på at slå hårdt ned på enhver trussel mod det elitære kejserstyre. Undertrykkelsen af socialistpartiet fortsatte, og i 1911 blev 12 socialistledere og aktivister hængt for at planlægge et attentat mod kejseren. Alt i alt blev den socialistiske bevægelse aldrig en bred massebevægelse i Japan, men forblev et parti for en snæver intellektuel elite.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 6.5

Kan du:

- Forklare, hvorfor den politiske frihed i Japan var forholdsvis begrænset?
- Vurdere, i hvor høj grad kulturelle forhold spillede ind, når man skal forklare, hvorfor arbejderbevægelsen stod svagt i Japan?

Kilder til kapitel 6

Til kapitel 6 er udvalgt disse tre kilder:

1. Samuel Smiles: Selfhelp (1859)
2. En chartistisk anmodning til parlamentet (1838)
3. Louis Pio: Socialisten (1872)

Kilde 6.1: Samuel Smiles (1859)

Samuel Smiles var en skotsk forfatter og reformater. Selvom han oprindeligt havde støttet chartistbevægelsen blev han efterhånden overbevist om, at forbedringer for de lavere klasser skulle komme gennem individuel selvhjælp snarere end lovgivning. Hans mest berømte bog, Self-help*, fra 1859 blev en bestseller og er sommetider beskrevet som "den victorianske liberalismes bibel".*

ISBN 9788761685629

Samuel Smiles: Self-Help (1859)

"Himmelen hjælper dem, der hjælper sig selv", er et kendt ordsprog, der kort udtrykker en enorm menneskelig erfaring. Selvhjælpsånd er roden til sand vækst hos den enkelte; og når det kommer til udtryk hos mange, udgør det en ægte kilde til national styrke. Hjælp udefra gør ofte en svagere, mens hjælp, der kommer indefra, altid er fornyende. Det, der bliver gjort *for* mænd eller klasser, fjerner i en vis grad lysten og behovet for at gøre det selv; og når mænd oplever for meget vejledning og styring, er den uundgåelige tendens at gøre dem forholdsvist hjælpeløse.

Selv de bedste institutioner kan ikke give en mand aktiv hjælp. Måske er det bedste, de kan gøre, at give ham frihed til at udvikle sig selv og forbedre sin individuelle tilstand. Men til alle tider har man været tilbøjelige til at tro, at ens lykke og velvære skulle sikres ved hjælp af institutioner snarere end gennem egen opførsel. Derfor er troen på lovgivning som et middel til menneskelig fremgang altid blevet overvurderet. At udgøre den milliontedel af en lovgivning ved at stemme på en eller to mænd hver tredje eller femte år, uanset hvor samvittighedsfuldt denne pligt udføres, kan kun udøve ringe aktiv indflydelse på et menneskes liv og karakter. Desuden bliver det hver dag tydeligere og tydeligere, at regeringens indflydelse er negativ og restriktiv snarere end positiv og aktiv; bestående hovedsagelig i beskyttelse – beskyttelse af liv, frihed og ejendomsret. Derfor har de vigtigste "reformer" i de sidste 50 år hovedsageligt bestået i at afskaffe love. Men der er ingen lovgivning, der kan gøre den dovne mand flittig, den ødsle sparsommelig, eller den berusede ædru; selvom ethvert individ kan opnå alle disse ting, hvis han selv vil, ved at bruge sine egne frie handlingskræfter og udøve selvfornægtelse. Al erfaring viser, at en stats værdi og styrke afhænger langt mindre af dens institutioner end af dens mænds karakter. For nationen er kun det samlede antal individers styrke, og civilisation som sådan er kun et spørgsmål om personlig forbedring.

National fremgang er summen af individuel arbejdsomhed, energi, og retfærdighed, ligesom nationalt forfald er [summen] af individuel lediggang, egoisme og last. Hvad vi er vant til at påberåbe som store sociale onder, vil for det meste kun være udvækster ud af vores eget forvanskede liv; og selvom vi muligvis bestræber os på at skære dem ned og udrydde dem gennem lovgivning, springer de blot op igen med stor frugtbarhed i en anden form, med mindre menneskets liv og karakter radikalt forbedres. Hvis dette synspunkt er rigtigt, følger det, at den højeste patriotisme og filantropi ikke så meget består i at ændre love og institutioner, som at hjælpe og stimulere mænd til at hæve sig selv op og forbedre sig gennem deres egen frie og uafhængige handling.

J. T. Ward, ed.: The Factory System, Vol. I, Birth and Growth, Barnes & Noble, 1970), pp. 82-84. Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 6.1

1. Hvilken kritik fremsatte Samuel Smiles af politiske reformer og lovgivning?
2. Hvilke evner tillagde han individet?
3. Hvordan ville en socialistisk agitator mon forholde sig til hans synspunkter?

Kilde 6.2: En chartistisk anmodning (1838)

I 1838 indgav den chartistiske bevægelse nedenstående anmodning til det britiske underhus (som på engelsk kaldes 'The House of Commons'). Bevægelsens tilhængere kom primært fra arbejderklassen. Mange havde haft forhåbning om, at en ny valgretsreform, som i 1832 havde udvidet valgretten til middelklassen, også ville blive implementeret længere nede ad den sociale rangstige. Da dette ikke skete, begyndte man med den chartistiske bevægelses dannelse at formulere arbejderklassens politiske krav. Der var ikke tale om et samlet politisk parti med en fælles ideologi, men om en mere løs bevægelse, hvis stærkeste middel var en række store demonstrationer og underskriftindsamlinger i 1830'ernes og 1840'ernes England. Bevægelsen betragtes som en forløber til dannelsen af et egentligt arbejderparti i slutningen af århundredet.

ISBN 9788761685629

En chartistisk anmodning til parlamentet, 1838

Til 'The House of Commons' i Det Forenede Kongerige Storbritanniens og Irlands Parlament, en anmodning fra undertegnede, jeres lidende landsmænd.

I ydmyghed ønsker vi at vise, at vi, underskrivere af denne anmodning, bor i et land, hvis købmænd er kendt for foretagsomhed, hvis fabrikanter er meget dygtige, og hvis arbejdere er kendt for deres arbejdsomhed.

Selve landet er godt, jorden er rig, og temperaturen sund; der er rigeligt med varer i handelen; der er adskillige gode havne; vores hjemlige kommunikation overgår alle andre.

I 23 år har vi haft fred.

På trods af denne nationale velstand og med mange muligheder for at drage fordel af den, er vi overvældede af offentlige og private lidelser.

Vi er hårdt underlagt skatter; som ikke desto mindre er langt mindre end vores regering ønsker; vores handelsfolk er på konkursens rand; vores arbejdere sulter; kapitalen giver ingen fortjeneste, og arbejdet ingen vederlag; den faglærte arbejders hjem er tomt, og pantelånerens lager er fuldt; fattighuset er overfyldt, og fabrikken er forladt.

(...)

Energien i et mægtigt rige er blevet spildt for at opbygge selviske og uvidende mænds magt, og dets ressourcer gået tabt for deres fortjeneste.

Det, som er bedst for nationen, er blevet ofret for at imødekomme én gruppes interesser; de få har styret i de fås interesse, mens flertallets interesser er blevet forsømt eller uforskammet og tyrannisk trampet på.

Det var folkets forventning, at et middel til at løse de fleste, hvis ikke alle, deres klager, ville ske med [valgrets]reformen i 1832.

De lærte, at de skulle betragte denne lov som et middel mod målet; som vejen til en forbedret lovgivning, hvor massernes vilje endeligt ville blive imødekommet.

De er blevet dybt og bittert vildledt.

Den frugt, der så så smuk ud for øjet, er blevet til støv og aske, da den blev plukket.

Reformen har medført et magtskifte fra én dominerende gruppe til en anden og efterladt folket lige så hjælpeløst som før.

Vores slaveri er blevet skiftet ud med en læreplads i friheden, hvilket kun har forværret den smertefulde følelse af social fornedrelse ved at tilføje et bestandigt udsat håb.

Vi kommer til det ærefulde [under]hus for i al ydmyghed at fortælle jer, at denne tingenes tilstand ikke må have lov til at fortsætte; at det ikke kan fortsætte længe uden

ISBN 9788761685629

meget alvorligt at bringe tronens stabilitet og rigets fred i fare; og at hvis vi ved Guds hjælp og alle lovlige og forfatningsmæssige måder kan få en ende på det, er vi fuldt ud besluttet på, at det hurtigt skal slutte.

Vi fortæller det ærede [under]hus, at mesterens kapital ikke længere må fratages dens behørige belønning; at de love, der gør mad dyrt, og de [love], der ved at gøre pengene få, gør arbejdskraften billig, skal afskaffes; at skatter skal lægges på ejendom, ikke industri; at det, som er godt for de mange, siden det er det eneste retfærdige resultat, skal være regeringens eneste målsætning.

Som en væsentlig begyndelse på disse og andre nødvendige ændringer; som midler, hvorved befolkningens interesser effektivt kan blive bekræftet og sikret, kræver vi, at disse interesser bliver betroet til folket.

Når staten skal forsvares, når den skal bruge penge, kan ingen påberåbe sig hverken fattigdom eller uvidenhed.

Da det er påkrævet, at vi alle støtter og overholder lovene, giver både naturen og fornuften os ret til at kræve, at i udarbejdelsen af lovene skal alle stemmer høres.

Vi udfører frie mænds pligter; vi bør også have frie mænds privilegier.

VI KRÆVER ALMINDELIG STEMMERET

(...)

Den almindelige stemmeret alene kan og vil bringe sand og ægte fred i nationen; vi er dertil overbeviste om, at det også vil skabe velstand.

Vi vil derfor bede det ærede [under]hus om at tage denne anmodning i betragtning; og at gå langt i jeres bestræbelser for, med de forfatningsmæssige midler, at få vedtaget en lov, der giver alle voksne mænd med raskt sind og uden kriminel domfældelse stemmeret til Parlamentet; og gøre alle fremtidige valg af parlamentsmedlemmer til hemmelige afstemninger; og fastlægge, at varigheden af de således valgte parlamenter aldrig må overstige et år; og afskaffe alle ejendomskvalifikationer for [parlaments]medlemmerne; og sørge for deres vederlag under deltagelse i deres parlamentariske opgaver.

William Lovett: "The Life and Struggles of William Lovett, Kessinger Publishing, 2007, (1838). Oversættelse: Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 6.2

1. Hvilke argumenter fremførte tekstens forfatter for indførelse af almindelig stemmeret?
2. Hvordan er tonen i teksten?
3. Hvilke grunde kunne parlamentet eventuelt have haft i 1832 til kun at udvide stemmeretten, så det gjaldt for overklassen og dele af middelklassen, men udelukkede arbejderklassen?

Kilde 6.3: Louis Pio (1872)

Lederen af den socialistiske bevægelse i Danmark, Louis Pio, var præget af en marxistisk tankegang, og han forsøgte i en række artikler i partibladet Socialisten *af anskueliggøre disse tanker for de danske arbejdere. I nedenstående uddrag kritiserede han den indbyggede uretfærdighed, der ifølge ham var en del af det kapitalistiske samfund, hvorfor fundamentale ændringer af hele samfundsstrukturen var nødvendig.*

ISBN 9788761685629

Louis Pio: Socialisten, 1872

Den tanke, der ligger til grund for socialismen, er den, at mennesker er hinandens lige og derfor bør have lige adgang til denne jords materielle og åndelige goder (...) Det er en udvidelse af begrebet "menneskerettigheder". Når jeg er blevet sat ind i tilværelsen, får jeg med det samme også rettigheder. Der er da ingen, der har lov til at dræbe mig eller sætte mig ind i et mørkt rum, berøve mig solens lys eller brugen af mine egne kræfter og evner. Når, som det er tilfældet i fabriklande, at børn sættes til arbejder, hvorved de legemligt og åndeligt ødelægges – man kan godt kalde det mord – da er der ingen, der har lov til at tillade det, hverken forældrene eller fabriksherren eller nogen som helst i samfundet.

Der er heller ingen, der således som det har været brug i oldtiden og til dels også i nutidens samfund, har lov til at gøre mig til sin ejendom, til sin træl. (...)

Når jeg bliver sat ind i en tilværelse på Guds grønne jord, skulle jeg så ikke med det samme have fået ret til nogen part af denne jord, hvorpå jeg træder, nogen ret til de marker, som når jeg dyrker dem, kan give mig deres frugter (...) Eller er min naturlige ret forgået med kulturen? Kan det betage mig min ret, at nogle før mig har troet, at de havde ret til at tage alt i besiddelse, så der intet blev til overs til mig. Hvem giver samfundet ret til ved love at ordne retten til at tage i besiddelse og at efterlade ved arv på en måde, som krænker min ret? Eller er samfundet fritaget for alt hensyn til kommende slægter, og er jorden blot for dem, der nu lever og ikke også for dem, der kommer efter os?

(...)

Er sandheden ikke den, at såvel før som nu er det væsentligst den besiddelsesløse arbejder, der ved sit arbejde forøger slægtens kapitaler, forøger den arv, som den nulevende slægt kan efterlade de følgende. Det er ham, der forbedrer deres jorder, rørlægger og mergler dem, det er ham, der bygger deres bygninger og laver deres maskiner. Men han, der væsentligst producerer alt, han får det mindste af det, og hans børn må intet få deraf. Er det naturligt? Er det tværtimod ikke en dyb krænkelse af retfærdighedens evige love? Når man da må indrømme, at jorden er til for dem, der fødes på den, og ingen med rette kan sige, at den og deres goder er til for hans skyld alene og ikke for alles, hvad er så naturligere end at lade jorden og alt, hvad den ene slægt forarbejder og opsamler efter den anden, at lade det altsammen være slægtens fælleseje, der kan komme os alle til gode. (...)

Hyldtoft, Askgaard og Christiansen: Det industrielle Danmark, s.63-65, 1981.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 6.3

1. Hvad kritiserede Pio ved det kapitalistiske samfunds struktur og lovgivning?
2. Hvordan koblede han disse tanker til forestillingen om universelle menneskerettigheder?
3. I hvor høj grad gjorde Pio den socialistiske tankegang tilgængelig for almindelige mennesker gennem sprog og argumentationsform?

ISBN 9788761685629

7. Fritid og forbrug

I fremstillinger af den industrielle revolution er der en tendens til at fokusere på produktionssiden og de teknologiske forandringer, hvorimod man ofte overser efterspørgslens rolle. Den industrielle revolution hang dog ikke blot sammen med ændringer i produktionen, men også i forbruget. Ifølge historikeren Harold Perkins var efterspørgslen efter forbrugsgoder i 1700-tallet "den ultimative økonomiske årsag til den industrielle revolution".

Harold Perkins: The Origins of Modern English Society, 1969

Det var i kraft af den elastiske efterspørgsel i forbrug, at England adskilte sig, og udviklede et økonomisk forspring, i forhold til landene på kontinentet. Det inddelte hierarki med den sociale mobilitet, sammen med en købekraft blandt grupper i samfundet, som i andre lande nærmest ikke var i berøring med pengeøkonomi, skabte en social imitation, en "holden trit med naboerne", et konkurrencepræget forbrug, som berørte alle i samfundet fra aristokratiet og helt ned til arbejderne.

Harold Perkins: "The Origins of Modern English Society", Routledge, 2002, (1969).

Omvendt var den mekaniserede produktionsmåde også med til at øge forbruget, når nye varer blev tilgængelige til en billigere pris.

Det kan være svært at afgøre, hvad der slog igennem først: Øget forbrug eller industriel produktion. Måske kan det heller ikke udredes som et kausalt forhold, men mere korrekt er det at sige, at de to processer hørte sammen i en gensidig afhængighed. Under alle omstændigheder er det en del af industrialiseringens historie, at menneskers forhold til ting og til forbrug også begyndte at forandre sig, og at butikker og detailhandel, samt reklamefolk og underholdningsindustrien var med til at fremme et masseforbrug, som man ikke tidligere havde kendt til.

Forbrugsrevolutionen

Ifølge nogle historikere var der ligefrem tale om en forbrugsrevolution i den vestlige verden i 1700-tallet, som så eskalerede i midten af 1800-tallet. Mange faktorer gjorde, at nye forbrugsvarer blev tilgængelige. Den globale handel voksede med de europæiske stormagters erhvervelse af imperier, og nye varer blev udbredte, fx sukker og tobak. Hustandsindtægterne forøgedes, så flere mennesker havde råd til at købe forbrugsvarer, og man efterspurgte i stigende grad også luksusvarer som møbler, sølvtøj, glas og porcelæn, tøj og hatte.

Synet på forbrug og luksus ændrede sig også. Den traditionelt kristne sammenkædning af rigdom og synd blev fra slutningen af 1700-tallet udfordret af de liberalistiske økonomers

ISBN 9788761685629

positive syn på forbrug som en progressiv kraft i samfundet. Den skotske økonom Adam Smith fremhævede, at et lands velstand ikke bestod i dets besiddelse af guld og sølv, men i dets evne til at producere. Forfølgelsen af materielle behov, i den udstrækning det skabte større efterspørgsel, var derfor et gode for samfundet. Personlig stræben efter nydelse og komfort ville få hjulene til at rulle og øge produktionen, hvorved alle menneskers forbrugsmuligheder i sidste ende blev forbedret.

Forbrugsrevolutionen startede i overklassen. Det var her, man først begyndte at vise sin status frem ved luksuriøst indrettede boliger, moderigtigt tøj og voksende forbrug af te, kaffe, sukker og tobak. Men der skete ligeledes en velstandsstigning i perioden, som slog igennem blandt det bedre borgerskab. I middelklassen forsøgte man således også at udtrykke sin status eller forsøde dagligdagen med forbrugsgoder. Nogle producenter udnyttede bevidst ønsket om materielle statussymboler også længere nede ad den sociale rangstige. Den engelske porcelænsfabrik Wedgwood lavede for eksempel billige reproduktioner af overklassens porcelæn, så folk, der ikke havde råd til det fineste porcelæn, stadig kunne efterligne overklassens stil.

I Japan fik forbrug som en kilde til social anseelse en særlig betydning under industrialiseringen, idet efterligning af vestlig mode og livsstil blev et tegn på, at man var et oplyst og dannet menneske. Det var især velstillede folk i byerne, som begyndte at anskaffe sig vestlige forbrugsgoder i form af tøj, sko, lommeure og paraplyer.

I den tidlige fase af industrialiseringen var mulighederne for at tage del i forbrugsrevolutionen yderst begrænsede for arbejderklassen. Den tidlige industrielle revolution skabte et hidtil ukendt proletariat, og her levede man på eksistensminimum og havde knap nok råd til at dække de basale behov. Hvis det økonomiske overskud var til stede, foretrak arbejderne mere fritid end højere forbrug. Men efter 1850 steg arbejdernes lønninger mange steder, samtidig med at arbejdstiden blev reguleret, så man også her så en tendens til øget forbrug.

ISBN 9788761685629

ISBN 9788761685629

Forbrug af vestlige luksusgoder blev i Japan en markør for social status, og både mænd og kvinder iklædte sig vestlig mode.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

Arbejdsspørgsmål 7.1

Kan du:

- Redegøre for forholdet mellem forbrugsrevolutionen og den industrielle revolution?
- Forklare, hvorfor grupper i samfundet begyndte at øge deres forbrug af industrielt fremstilllede varer?

Forandringer i detailhandlen

Forbrugsrevolutionen havde også indflydelse på, hvordan man solgte og markedsførte forbrugsgoder, og i løbet af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev en række markedsføringsmæssige strategier udviklet, som skulle opmuntre almindelige mennesker til at øge deres forbrug og efterspørge nye produkter. Der skete først og fremmest ændringer i detailhandelen. Traditionelt var denne lokalt forankret. Man handlede på markeder, i specialforretninger og i lokale købmandsbutikker. Folk købte ting, når der var et særligt behov for noget, man ikke selv kunne producere. Butikker var ikke indrettet med det formål, at kunden selv skulle gå rundt og bese forskellige valgmuligheder. Ofte måtte man bestille en vare hos en håndværker. Om det var møbler eller tøj, så måtte kunden forklare, hvad man ønskede, og sommetider indgå i forhandlinger om produktets udformning, pris og levering. På markeder var der større mulighed for at se og røre varerne, men igen kunne der være tale om forhandling om pris og kvalitet.

I anden halvdel af 1800-tallet begyndte dette at ændre sig. Der opstod landsdækkende butikskæder, som ved at opkøbe store partier af industrielt fremstillede varer kunne udkonkurrere mindre, lokalt forankrede butikker. Den skotske entreprenør Thomas Lipton – senere kendt som en af de store importører af te – åbnede fx sin første butik i Glasgow i 1871, *The Lipton Market*, og omkring 1914 ejede han ikke mindre end 500 butikker i Storbritannien. I USA fik postordrehandelen stor udbredelse og gav folk uden for de større byer mulighed for at deltage i forbrugsrevolutionen. Men det var især stormagasinerne, som stod som symbolet på den nye tids forbrugsideal. Med stormagasinernes udvikling blev butikkerne langt større, end man havde kendt tidligere, ligesom der blev handlet med mange forskellige varer, så både færdigsyet tøj, hatte, køkkenting, møbler og legetøj kunne være samlet på et sted. Det var dog ikke blot størrelsen, som adskilte stormagasinerne fra tidligere tiders indkøbstraditioner. Også selve indkøbsoplevelsen var under forandring. I stormagasiner kunne man besøge en butik uden et specifikt køb i tanken, og man kunne blot gå rundt og bese varerne. Indkøb var således ikke blot tænkt som en praktisk aktivitet, men blev også en form for adspredelse.

ISBN 9788761685629

I England blev de første stormagasiner allerede etableret i slutningen af 1700-tallet, og ved 1800-tallets slutning var der stormagasiner ikke blot i London, men også i byer som Manchester, Liverpool og Newcastle. Ved 1900-tallets begyndelse var de ikoniske stormagasiner i London som *Whiteley's*, *Harrod's* og *Selfridges* grundlagt. I København blev *Illum* åbnet i 1891, og *Magasin du Nord* stod færdigbygget efter udenlandsk forbillede i 1893. *Magasin du Nord* havde desuden filialer spredt ud over landet samt eget væveri og møbelfabrik i København.

I Japan fortsatte ældre indkøbstraditioner med at eksistere længe. Traditionelle markeder dominerede daglighandlen, mens aristokratiets kvinder modtog sælgere i eget hjem. Butikker var specialiserede, og der var særlige traditioner, som at tage skoene af, når man besøgte en butik. Varerne var ikke udstillede, men kunderne skulle betjenes af en assistent, som fandt varerne frem, ligesom priser ikke var faste, men skulle forhandles. De første japanske stormagasiner efter vestligt forbillede begyndte dog snart at dukke op. Et ikonisk stormagasin som *Mitsukoshi* i Tokyo så dagens lys i 1904 og voksede på kort tid til en 5-etagers bygning med tagterasse og moderne opfindelser som rulletrapper og elevatorer. Det var steder som disse, der tilbød japanske forbrugere vestligt tøj og introducerede kvindelige butiksassistenter.

Men det var USA, som blev indbegrebet af stormagasinernes land. Det første stormagasin var *Macy's* i New York åbnet i 1858. I USA bredte stormagasinerne sig ikke blot i de største byer, men også i større provinsbyer. Stormagasinerne dominerede detailhandelen fra 1890'erne, da de ofte kontrollerede store summer af kapital og var i stand til at udkonkurrere og opkøbe mindre butikker. De største stormagasiner kunne have over 100 forskellige specialafdelinger, ikke blot for traditionelle varer som færdigsyet tøj, parfume, køkkenudstyr og mad, men også møbler, tæpper, klaverer og fotografiapparater blev tilgængelige. De nye stormagasiner begyndte ligeledes at tilbyde kontoordning og kredit samt mulighed for at returnere varer.

Stormagasinerne udviklede nye strategier for at tiltrække kunder, herunder at gøre selve besøget til en æstetisk oplevelse. Butiksvinduer, som udstillede varerne på en tiltrækkende måde, var et nyt middel inden for marketing. Store facader af stål og glas blev normen og gav butikkerne et tiltrækkende og moderne image. Mannequindukker dukkede op i vinduesudstillingerne, som skiftede hver uge, så de ikke blot reflekterede skiftende moder, men også højtider eller særlige temaer. Butikkernes fysiske design ændrede sig for at gøre besøget så komfortabelt som mulig. Man erstattede almindelige døre med svingdøre, så mange mennesker kunne komme og gå samtidig, og man indførte rulletrapper og elevatorer. Man udstillede bevidst de billige tilbud langt væk fra indgangen, hvorved folk blev tvunget længere ind i butikken. Varer blev vist frem i glaskabinetter og glasdiske med belysning og spejle, så de kunne beses fra alle sider, og spejle blev også introduceret i interiøret for at give illusion om plads, lys og luft.

ISBN 9788761685629

Sclesinger and Mayers ni-etagers stormagasin bygget i 1899 i Chicago er berømt for sit design med de store butiksvinduer, hvor varer kunne udstilles, samt den smukt ornamenterede indgangsfacade af jern.
iStockphoto.com/stevegeer

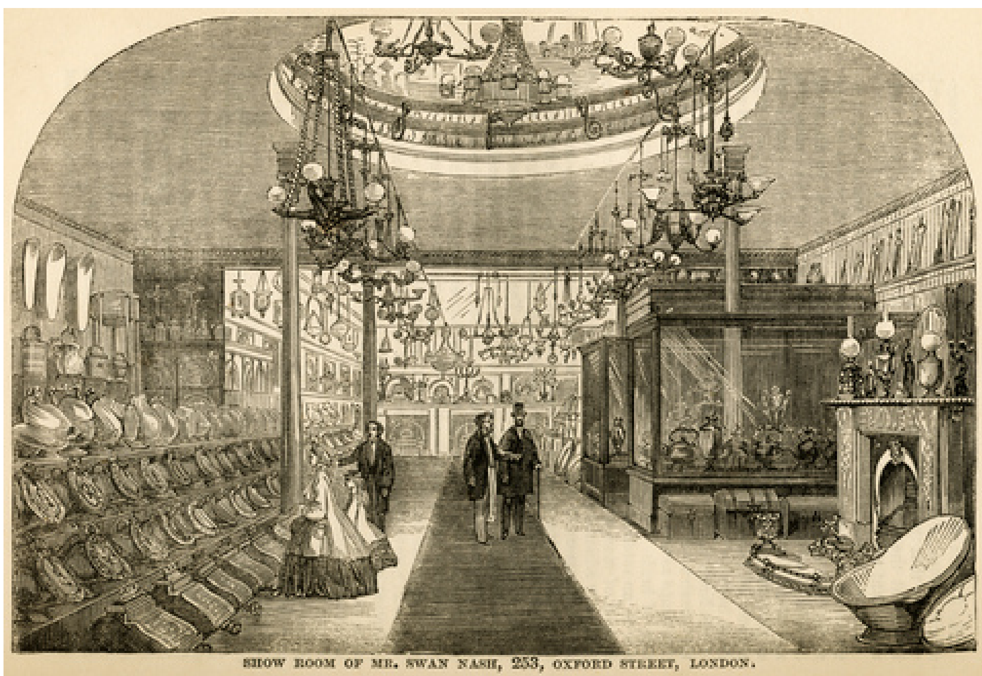
Markedsføring og reklame

Med til at fremme forbruget var også udviklingen af en moderne reklameindustri. Reklamer i aviser og tidsskrifter havde man kendt i flere århundreder, men reklamen begyndte at finde nye udtryksformer i slutningen af 1800-tallet. Indtil da havde man mest benyttet sig af reklametekster uden illustrationer indsat i avisernes spalter med samme teksttype som almindelige artikler. Men nu sørgede de nye kreative reklamebureauer og professionelle tekstforfattere for, at både tekst og illustration fungerede som blikfang. I stedet for at sætte teksten i spalter vandt helsidesannoncer frem, og reklamer fik et nyt udtryk med farveillustrationer og med fotografiets udbredelse. Dameblade med titler som *Ladies Home Journal* og *Good Housekeeping* begyndte også at blive populære i USA i 1880'erne. Disse var ikke reklameblade i egentlig forstand, men med deres fokus på husholdning og mode var de med til at fremme en kvindelig forbrugskultur, ligesom de også promoverede særlige varemærker og produkter.

Farverig og forførende emballage vandt også frem, som skulle markedsføre nye produkter med synlige varemærker snarere end blot fungere som indpakning. En anden udbredt form for det, vi med et moderne ord kalder *branding,* var reklamekortet. Reklamekort var små dekorerede kort, som med deres smukke, farverige illustrationer af for eksempel mennesker

og dyr, eller figurer fra kendte børnebøger kædede et bestemt produkt sammen med luksus, glæde og underholdning. Sådanne gratis reklamekort, der på bagsiden havde information om det konkrete produkt, var populære samleobjekter blandt både voksne og børn i slutningen af 1800-tallet.

Det offentlige rum ændrede sig ligeledes med reklamernes udbredelse. Visuelle reklameplakater fik plads i gaderummet, ligesom de første elektriske lysreklamer blev sat op og udgjorde et nyt moment i gadebelysningen, som på nærmest hypnotiserende vis insisterede på de forbipasserendes opmærksomhed. Lysreklamer dukkede først op i USA i midten af 1890'erne, og København fik sin første lysreklame i 1907. Alt i alt forandrede reklamebranchen menneskers forhold til forbrug. I stedet for at appellere til en reflekteret overvejelse over tingenes kvalitet og nytteværdi, talte man nu direkte til følelserne.

I lang tid bestod avisreklamer mest af tekst, men på denne reklame for en møbelbutik i London fra 1865 ses et tidligt eksempel på integration af tekst og billede.
iStockphoto.com/whitemay

Arbejdsspørgsmål 7.2

Kan du:

- Redegøre for, hvordan detailhandelens fremkomst var med til at forandre forbrugs- og indkøbsvaner?
- Beskrive, hvordan reklame og marketing bidrog til at skabe en ny forbrugskultur?

ISBN 9788761685629

Fritid og underholdning

Forbrugsrevolutionen betød ikke blot, at flere varer blev tilgængelige, men også at en kommerciel underholdningsindustri skød op, som gav folk nye muligheder for oplevelser i fritiden. Dette gjaldt også arbejderne. For selv om arbejdsdagene var lange, førte den gradvise nedsættelse af arbejdstiden i løbet af 1800-tallet til, at flere kunne bruge en del af deres tid på fritidsaktiviteter, kultur og underholdning.

Den nye kommercielle underholdningsindustri var primært et urbant fænomen. Karakteristisk for denne var, at man mere var tilskuer end deltager, og at den passede ind i den moderne regulerede arbejdsrutine med en skarp opdeling mellem arbejde og fritid. I storbyernes kultur var der bl.a. værtshuse, restaurationer, teatre, varietéer og dansesaloner, og der var aftenbelysning i form af gaslamper (senere elektrisk gadebelysning), så man kunne tilbringe tiden ude om aftenen. Der var parker, som gav adgang til grønne friarealer og bevægelse, og hvor orkestre spillede om søndagen. Forlystelsesparker, som fx Tivoli, der åbnede i 1843, samlede folk på tværs af klasseskel. Omkring århundredeskiftet begyndte de første biografer at dukke op, de såkaldte *Nickleodeons,* som viste ganske korte film, der gav folk et afbræk fra hverdagens og arbejdslivets trummerum. I Danmark blev Nordisk Film etableret i 1906, og der blev anlagt biografteatre i København og andre større byer i samme årti.

ISBN 9788761685629

Tivoli åbnede i 1843, fordi det opfyldte et behov i tiden for et folkeligt forlystelsessted. Parken var dog i 1800-tallet meget anderledes end i dag. Det var mest kendt for musikopførelser, teater og varieté, samt ikke mindst forevisning af fremmede kulturer (fx indere eller afrikanere) og friluftskulisser med temaer fra fremmede verdensdele.
Københavns Museum, F-samlingen

Professionel sport var en anden form for underholdning, som blomstrede op med urbaniseringen og industrialiseringen, og som især blev en adspredelse for arbejderklassen. I England i 1860'erne havde mange arbejdere tidligere fri om lørdagen og kunne gå til fodboldkamp, som begyndte at blive organiseret i lokale klubber. Hvor man ikke længere fandt et naturligt tilhørsforhold i landsbyfællesskabet, kunne ens lokale fodboldhold bibringe ikke blot spænding og underholdning, men også en følelse af identifikation og fællesskab. Fodboldhold opstod ofte i tilknytning til fabrikker og industrier, som for eksempel Arsenal F.C. der blev dannet af arbejderne på en ammunitionsfabrik i udkanten af London i 1886.

Livet i byen skabte desuden et behov for at søge ud i naturen. Badehoteller for de højere klasser havde eksisteret siden 1700-tallet, men med industrialiseringen og jernbanernes etablering begyndte arbejderklassen også at søge mod havet. Især i England blev det populært at tage til de mange badebyer med strandpromenader, som skød op efter 1850. En badeby som Blackpool var populær blandt arbejderklassen, ikke mindst fordi det var inden for rækkevidde af arbejderne i de nordengelske tekstilfabrikker. Man flokkedes hertil, når fabrikkerne blev lukket ned en uge hvert år for eftersyn af maskinerne.

ISBN 9788761685629

Efterhånden som arbejdstiden blev kortere, blev der også mere fritid, og ikke kun blandt overklassen og middelklassen, men også blandt arbejderne, begyndte man at besøge de populære badebyer som fx Blackpool Beach i Nordengland.
The Granger Collection/Ritzau Scanpix

Arbejdsspørgsmål 7.3

Kan du:

- Forklare, hvad det betyder at underholdning og fritid blev kommercialiseret?
- Redegøre for, hvilke forhold der bestemte arbejdernes forbrug af underholdning?

Kritik af forbrugersamfundet

Både masseforbrug og massekultur voksede som vi har set frem i takt med industrialiseringen. I første del af perioden var det stadig eliten, som førte an i denne udvikling, men i sidste halvdel af det 19. århundrede deltog arbejderklassen også i stigende grad i forbrugskulturen. Der voksede også nye idealer frem, som fokuserede på materielle ting som et middel til at opnå lykke. Det at besidde de nyeste produkter og følge de skiftende moder blev et mål i sig selv, og tingenes brugs- eller nytteværdi var ikke nødvendigvis længere det mest essentielle.

ISBN 9788761685629

Den gældende økonomiske liberalisme så på denne vækst i efterspørgsel og produktion som et gode, der gjorde samfundet rigere for alle. Der var dog også røster fremme i tiden, som betragtede forbrugsrevolutionen med bekymring. I 1899 udgav den amerikanske sociolog Thorstein Veblen en indflydelsesrig bog om den gruppe i samfundet, han kaldte *the leisure class* (den arbejdsfri klasse), og han introducerede begrebet *conspicuous consumption* (det iøjnefaldende forbrug). Hvad han mente hermed var, at der havde udviklet sig en gruppe i samfundet, for hvem forbrug ikke primært handlede om at dække et praktisk, materielt behov, men om at demonstrere social status. Især velstillede grupper i samfundet købte sig ifølge Veblen til social anseelse ved at udstille deres ødselhed; det man også kan kalde statuskonsumption. Efterhånden blev dette statusforbrug udvidet til også at omfatte fritidsfornøjelser. Hvordan man anvendte sin fritid, og hvor meget man lod sig underholde, var derfor også en social markør.

Selvom Veblen som udgangspunkt talte om de mere velstående klasser i samfundet var en vigtig pointe, at denne nye livsstil havde en afsmittende virkning på andre sociale klasser. Han mente nemlig, at de riges bevidste synliggørelse af deres ødselhed vakte beundring hos de lavere klasser, hvorfor man længere nede ad den sociale skala ligeledes forsøgte at efterligne overklassens forbrugs- og fritidsvaner, så godt det nu kunne lade sig gøre. Hele samfundet blev dermed præget af en stræben efter materiel status og ultimativt af spild af tid og penge. Ifølge Veblen var det iøjnefaldende fritid og forbrugs nytte for forbrugeren nemlig at finde i "*det element af spild som findes i begge. I det ene tilfælde er det et spild af tid og i det andet et spild af ting. I begge tilfælde er der tale om måder, hvorpå man demonstrerer sin rigdom*…"

Ifølge Veblen var industrialiseringen og urbaniseringen sociale faktorer, som bidrog til denne udvikling sammenlignet med livet på landet. Veblen påstod således, at den moderne industribys anonymitet gjorde behovet for at iscenesætte sig selv rent materielt endnu mere presserende.

Thorstein Veblen: The Theory of the Leisure Class (1899)

Det moderne industrisystems krav placerer ofte individer og husholdninger ved siden af hinanden uden at der er megen kontakt andet end at være placeret side om side. Ens nabo – teknisk set – er ofte ikke ens sociale nabo eller endda bekendtskab. Men alligevel har deres forbigående gode mening om én stor nytteværdi. Det eneste egentlige middel til at imponere med ens økonomiske evne overfor sådanne usympatiske observatører af ens dagligliv er ved en konstant evne til at betale. I det moderne samfund er man også oftere deltager i store sammenkomster med mennesker, som man ikke er bekendt med i hverdagen; på steder som i kirker, teatre, dansesteder, hoteller, parker, butikker og lignende. For at imponere disse forbigående observatører og bevare sin selvtilfredshed under deres observation, skal de synlige tegn på ens økonomiske styrke være meget tydelige for alle.

Thorstein Veblen: "The Theory of the Leisure Class", Macmillian, 1899.

ISBN 9788761685629

Veblens originalitet lå i hans forståelse af, hvordan psykologiske mekanismer og sociale konventioner kunne være med til at præge forbrugsmønstre. I dag finder mange måske hans moralske kritik af forbrug anakronistisk, mens andre genkender hans kritik i de anti-forbrug bevægelser, som også er opstået i nyere tid. I lyset af hans samtids fremherskende vækstideologi lignede hans kritik dog mest af alt en enlig svale. For intet syntes at kunne stoppe det voksende forbrug af materielle goder, som slog igennem med forbrugsrevolutionen, og som gradvist begyndte at sprede sig i alle samfundsklasser. Et godt eksempel på dette er udbredelsen af automobilen. I begyndelsen af det 20. århundrede var bilen det ultimative luksusgode. Da de første biler kom på markedet, var det kun de rigeste, som havde råd til at anskaffe sig en. Men med udviklingen af Ford T-modellen i USA i begyndelsen af 1900-tallet skabte Henry Ford en bil, som var så rentabel at producere – dels pga. introduktionen af det intensive samlebåndsarbejde på fabrikkerne – at bredere grupper efterhånden også fik råd til at anskaffe sig bil. Og hvis en lavere pris ikke var tilskyndelse nok, kompenserede arbejdsgiverne for det monotone arbejde ved at tilbyde arbejderne på Fordfabrikken kreditmuligheder, så de også med tiden blev gjort til købedygtige forbrugere.

Arbejdsspørgsmål 7.4

Kan du:

- Redegøre for Thorstein Veblens kritik af forbrugersamfundet?
- Give en vurdering af hans analyse af sammenhængen mellem livet i industrisamfundet og det øgede behov for statuskonsumption?

Kilder til kapitel 7

Til arbejdet med kapitel 7 er udvalgt en serie amerikanske reklamer.

Kilde 7.1: Amerikanske reklamer

Den amerikanske reklameindustri kom i hastig vækst, da den amerikanske industrialisering for alvor blev skudt i gang i sidste del af 1800-tallet. Professionelle reklamefolk blev ansat til at markedsføre de mange nye industrielt producerede varer, som blev tilgængelige i butikker, stormagasiner og postordrefirmaer.

McLoughlin's Toys for Girls and Boys! – Legetøjsreklame (1870).
Duke University Libraries. Emergence of Advertising in America: 1850-1920

The Kodak. Reklame for kamera (1888).
Duke University Libraries - Emergence of Advertising in America: 1850-1920

ISBN 9788761685629

Something for Momma. Reklame for mel og bagemidler (1893).
Duke University Libraries - Emergence of Advertising in America: 1850-1920

Home Secrets. Reklame for maltekstrakt (1898).
Duke University Libraries - Emergence of Advertising in America: 1850-1920

ISBN 9788761685629

Singer. Reklame for symaskine (1901).
Duke University Libraries - Emergence of Advertising in America: 1850-1920

Spørgsmål til kilde 7.1

1. Hvilken udvikling inden for markedsføring afspejles i reklamerne i perioden 1870-1901? Overvej både reklamernes opsætning, brug af illustrationer og tekst.
2. Hvem var reklamernes målgruppe?
3. På hvilken måde afspejler reklamerne et samfund, hvor folk i højere og højere grad begyndte at forbruge industrielt producerede varer?

ISBN 9788761685629

8. Industrisamfundets mentalitet og kultur

I de tidligere kapitler er det blevet belyst, hvordan industrisamfundet påvirkede produktions- og arbejdsforhold samt befolkningens levevilkår og den politiske udvikling, og det er svært at overvurdere betydningen af disse materielle og sociale forandringer. Men den industrielle revolution medførte også kulturelle og bevidsthedsmæssige forandringer. Det var i denne periode, man så etableringen af det, man med en bred betegnelse kalder det moderne samfund, hvor det traditionelle landbosamfund var i opbrud, og folk begyndte at orientere sig mod en bredere omverden. Der skabtes på den ene side et massesamfund, hvor det enkelte menneske let kunne føle sig som en lille overset brik i en stor og uoverskuelig sammenhæng, og hvor tendensen var, at alt og alle skulle standardiseres. På den anden side skabtes også forudsætning for en individualiseringsproces, hvor individet i højere grad selv måtte finde sine værdimæssige tilknytninger i en omskiftelig verden. Dette kapitel ser på, hvilken indflydelse industrialiseringen havde på mentalitet, kultur og identitetsdannelse. Der vil blive fokuseret særligt på forandringer i forhold til kønsroller og familie, i forhold til kirke og religion og i forhold til national identitet. Det er vigtigt at understrege, at der ikke er tale om en lineær proces, hvor moderniteten fejede alt det gamle af bordet, men om en række overordnede tendenser, som igen kunne udmønte sig på forskellig vis i forskellige nationale kontekster.

Kvinder og kønsroller under industrialiseringen

Der er almindelig enighed om, at industrialiseringen havde stor betydning for kvinders stilling både på arbejdsmarkedet og i hjemmet, men her hører enigheden dog op. For hvor nogle historikere har ment, at industrialiseringens betydning for kvinder var overvejende positiv, har andre set det som en proces, der forværrede kvinders rolle i samfundet. Optimisterne i denne debat har argumenteret for, at industrialiseringen gav kvinder mulighed for at tjene deres egne penge og opnå større uafhængighed, mens pessimisterne har pointeret, at kvinders jobmuligheder var begrænset til det dårligst lønnede og mindst attraktive arbejde i industrien, og at adskillelsen mellem hjem og arbejde forværrede kvinders status.

Kvinders indtog på tekstilfabrikkerne i Nordengland under den første industrielle revolution er et kendt eksempel på, at de blev inddraget på arbejdsmarkedet i et helt nyt omfang. Her udgjorde kvinderne over halvdelen af arbejdsstyrken, men de teknisk set mest krævende opgaver var de udelukket fra, ligesom mandlige industriarbejdere tjente over dobbelt så meget som kvinderne i gennemsnit. Men til trods for lønforskelle og ulige adgang til det mere statusprægede arbejde, gav lønarbejdet på fabrikker uden tvivl mange kvinder en højere grad af personlig frihed og større mobilitet, end de kunne opnå ved andet arbejde fx som tjenestepiger. Den første store tekstilfabrik i USA, Lowell Mill i Massachusetts, var i begyndelsen af 1800-tallet ligeledes kendt som en mulighed for unge kvinder for at opnå en vis grad af økonomisk og personlig frihed. Også her tjente kvinder kun halvdelen i forhold til mænd, men det blev alligevel betragtet som en attraktiv mulighed, der tiltrak mange unge kvinder fra landet.

ISBN 9788761685629

Kernefamilien som ideal

Ifølge nogle historikere medførte adskillelsen mellem hjem og arbejde, at kvinders sociale position i familien blev forringet. I det gamle landbosamfund foregik en væsentlig del af produktionen i hjemmet, og kvinder spillede en vigtig rolle i forbindelse med familiens økonomiske aktivitet, hvilket gav dem en særlig status, selv inden for den traditionelle patriarkalske ramme, som eksisterede i det førindustrielle samfund. Men med den industrielle revolution og lønarbejdets udbredelse blev arbejde og produktion noget, som foregik uden for hjemmet, og idealet om den udearbejdende mand, som forsørgede familien, mens kvinderne primært tog sig af børn og husholdning, vandt frem. Med andre ord når produktionen blev flyttet ud af husholdningen, blev kvindens rolle reduceret. Manden blev familiens hovedforsørger, mens kvinder i højere grad udgjorde en billig og fleksibel arbejdskraftressource. Det var da også i høj grad unge ugifte kvinder, som fandt arbejde i industrien især i USA og England, mens gifte kvinder – i den grad det var muligt – befandt sig uden for gruppen af lønarbejdere.

Idealet om manden som familiens eneforsørger havde konsekvenser for de indbyrdes relationer i familien. Når familien ikke længere var et arbejds- og produktionsfællesskab, begyndte man i stedet at lægge vægt på familien som et følelsesmæssigt fællesskab. Slægtens betydning svandt, og de arrangerede ægteskaber blev sjældne, mens forestillingen om kvinden som indbegrebet af hjemlig intimitet vandt frem. Der opstod således en adskillelse mellem privatsfæren og den offentlige sfære, som var baseret på køn: Kvinden blev kædet sammen med hjemmet og børneopdragelsen, og manden med livet uden for hjemmet, herunder lønarbejde, produktion og politik. Langt fra alle arbejderfamilier kunne opretholde en arbejdsdeling mellem en udearbejdende mand og en hjemmegående kvinde, og mange kvinder måtte supplere mandens indtjening med lønarbejde samtidig med, at de tog sig af børnepasning og husholdning. Men denne nye familiestruktur – kernefamilien med far, mor og børn frem for den udvidede husholdning man kendte fra landet – blev det nye ideal. Denne familieform blev først udbredt i middelklassen, men blev gradvist også det familieideal, som arbejderklassen stræbte mod i den udstrækning, det var en økonomisk mulighed. Det blev i vidt omfang opfattet som en falliterklæring for en gift mand at have en udearbejdende kone.

Det kan virke paradoksalt, at den tidlige industrielle revolution i så høj grad anvendte kvindelig arbejdskraft, mens selvsamme proces i det lange løb skabte en modreaktion mod kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet. Men fra mange fronter blev der udtrykt bekymring for de kvindelige arbejdere i industrien. En af bekymringerne gik på fabrikskvindernes moral, fordi man frygtede, at fabriksarbejdet ødelagde kvinders fysiske såvel som åndelige tilstand. Kvindelige industriarbejdere var ifølge kommentatorer i samtiden bl.a. i fare for at blive drikfældige pga. det monotone arbejde, og de gik på gaden sent om aftenen pga. de lange arbejdsdage og negligerede opdragelsen af deres børn. Udearbejdende kvinder – især fabriksarbejderne – kom dermed til at repræsentere et modbillede til det victorianske kvindeideal om den dydige hjemmegående kvinde, som sørgede for børn og familie.

ISBN 9788761685629

En af bekymringerne i forhold til kvinders indtog i industrien var, at børnepasning og husholdning blev negligeret. Mindre børn, som var for små til at arbejde, var ofte overladt til sig selv, når forældrene var på arbejde.
Københavns Stadsarkiv

Kvinderne og arbejderbevægelsen

Det blev også et mål for arbejderbevægelsen, at familien helst skulle bestå af en udearbejdende far, en hjemmegående mor og børn, der skulle have lov til at være børn. For de mandlige arbejdere var der mere på spil end blot en bekymring for kvindernes ry og rygte. Kvinder accepterede en lavere løn og blev derfor betragtet som løntrykkere. Kunne de udelukkes fra arbejdsmarkedet, ville det derfor gavne mændene. Især i perioder med arbejdsløshed kunne mandlige arbejdere frygte, at kvinderne stjal deres arbejde. I stedet for at arbejde på en forbedring af lønnen for både mænd og kvinder, arbejdede de faglige organisationer derfor for en begrænsning af kvindearbejdet i industrien. Arbejderbevægelsen var således med til at få kvinder væk fra arbejdsmarkedet, og målet var, at mænd kom til at tjene en løn, så de kunne forsørge en familie. I England blev kvinders arbejdstid nedsat i 1840'erne i takt med arbejdstiden for børn, og det kan hævdes, at frem for at beskytte kvinderne tjente en sådan lovgivning det formål at begrænse deres adgang til arbejdsmarkedet. Grundlæggeren af den danske socialistiske arbejderbevægelse Louis Pio argumenterede også for en begrænsning af kvinders arbejde, og hans argumenter lå i tråd med tidens forestilling om kvinden som hjemmets frelsende engel:

ISBN 9788761685629

Louis Pio: Om "Fabrikarbejderne", 1871

Indskrænkningen af Kvindernes Arbejde vil have en meget stor Indflydelse. For Øjeblikket er Arbejderens Hjem, naar hans Kone er Fabrikarbejderske, et uhyggeligt, snavset Rum; hun kan hverken sørge for ham eller Børnene i nogensomhelst Retning, og Følgen deraf bliver, at han tilbringer sin Fritid i slet Selskab og øder sine Penge til Brændevin. Kan man gengive Børnene deres Moder og Manden hans Hustru, da vil meget være vundet saavel i moralsk som i pekuniær Henseende.

Louis Pio: Om "Fabrikarbejderne", Socialistiske Blade I-II, 1871.

Fagbevægelsen var også længe om at inkludere kvinderne i de faglige organisationer, og i de tilfælde, hvor kvinder vandt væsentlige arbejdskampe – som for eksempel de kvindelige tændstikarbejdere i London i 1889 – var det ofte foranlediget af, at enkeltstående kvinder tog sagen i egen hånd. Der var altså tilsyneladende en konflikt mellem en proces, der skabte nye former for lønarbejde for kvinder, og samtidens diskurs, der italesatte kvindens rette plads som værende i hjemmet.

Efterhånden begyndte arbejderbevægelsen dog også at kæmpe for mere lighed for kvinderne. På det politiske plan blev det første krav til indførelsen af almindelig kvindelig stemmeret i Danmark indskrevet i det socialdemokratiske partiprogram, Gimleprogrammet, i 1876. Kvindemodstanderne havde ikke længere flertal i partiet, og det krævede nu *Almindelig, lige og direkte Valgret med hemmelig Stemmeafgivning for ethvert Medlem af Staten, baade Mænd og Kvinder, fra det 22de Aar til alle Stats- og Kommune-Institutioner.* Også de socialistiske bevægelser i England begyndte i slutningen af 1800-tallet at acceptere kvindelige medlemmer. Da det engelske arbejderparti *Labour* blev dannet, tillod man i modsætning til de øvrige politiske partier at give kvinder ret til medlemskab. Men det var ikke før 1912, at partiet som det første i England gav deres fulde opbakning til kravet om kvindelig stemmeret. Vejen var således lang, før kvinder blev ligestillet politisk. Først i 1915 fik danske kvinder stemmeret. I England skete det i 1918, og i USA i 1920. I Japan, hvor det gængse samfundssyn vedblev at være udpræget patriarkalsk trods kvindernes indtog i industrien, blev kvindelig stemmeret først indført efter 2. Verdenskrig.

Arbejdsspørgsmål 8.1

Kan du:

- Beskrive, hvordan industrialiseringen påvirkede kvinders stilling på arbejdsmarkedet og i hjemmet?
- Forklare, hvorfor fagbevægelsen langt hen ad vejen forsøgte at begrænse kvinders arbejde i industrien?

ISBN 9788761685629

Kirke og religion

Ligesom familiemønstre og kønsroller blev påvirket af industrialiseringen, havde de sociale forandringer også en afsmitning på kirke og religion. I de fleste industrialiserede lande så man over tid en nedgang i kirkens betydning og en øget sekularisering i samfundet. Sekularisering opfattes da også som et af de karakteristiske træk ved det moderne samfund. Mange arbejdere følte sig fremmedgjorte overfor de ofte prangende kirker i byerne, og på grund af byernes hastige vækst var kirkernes størrelse også tit ude af trit med befolkningsudviklingen. I England voksede byerne fx så hurtigt i 1800-tallet, at der langt fra var plads til alle kirkegængere til gudstjeneste, og mange blandt arbejderklassen havde slet ingen tilknytning til de etablerede kirker. En undersøgelse af befolkningens religiøse vaner i 1851 viste fx, at kun 41% af befolkningen havde været i kirke på en bestemt søndag. I en tilsvarende undersøgelse fra 1881 var andelen af kirkegængere blandt befolkningen faldet til godt en trediedel af befolkningen. Sådanne tal siger ikke nødvendigvis noget entydigt om befolkningens religiøse overbevisninger, men er kun et vidnesbyrd om et fald i kirkelig praksis. Det må alligevel betragtes som et aspekt af verdsliggørelsen, når befolkningen i mindre og mindre grad følte en tilknytning til kirken som institution.

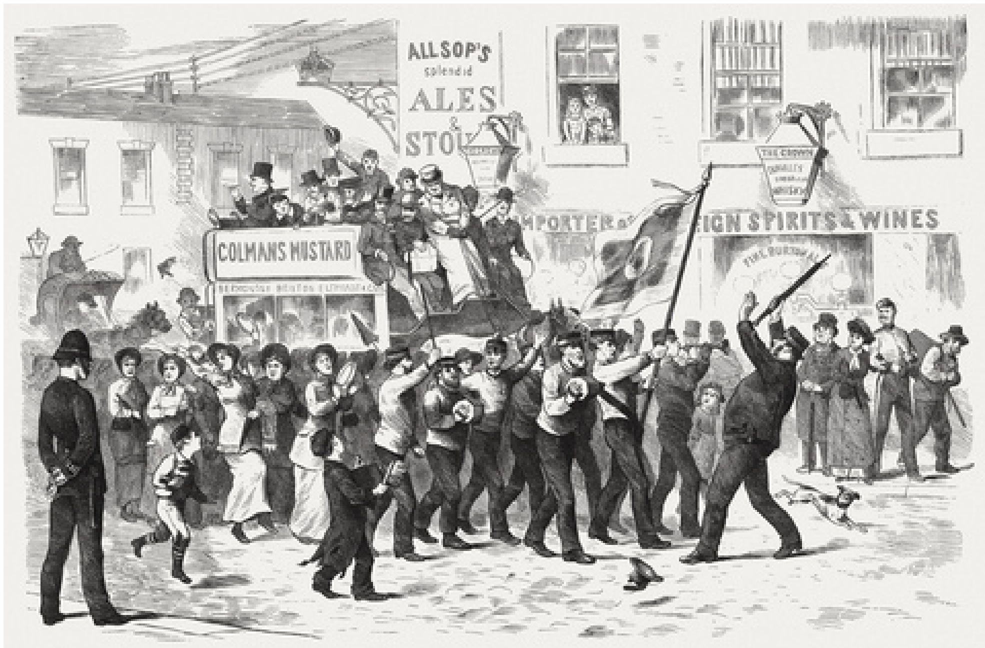
Der kan være flere årsager til, at tilknytningen til den etablerede kirke faldt blandt arbejderklassen i industribyerne. Lange arbejdsdage gav ikke megen tid og overskud til kirkegang, ligesom der heller ikke i storbyerne var det samme sociale og kollektive pres for at gå i kirke, som man kendte fra det traditionelle landbosamfund. I samtiden beskyldte man også byernes nye konkurrerende tilbud – herunder værtshuse, sportskampe og forlystelsessteder – for at bidrage til den faldende kirkegang. En anden grund kunne være, at mange arbejdere følte, de etablerede kirker repræsenterede eliten, ligesom store dele af den socialistiske arbejderbevægelse var modstandere af religion i det hele taget. Karl Marx betragtede religion som "falsk bevidsthed" og dermed også kirken som et middel i overklassens undertrykkelse af arbejderklassen.

At industrialisering automatisk ledte til øget sekularisering er dog en generalisering, som overser flere aspekter. For det første er forestillingen om fyldte kirker i de "gode gamle dage" i nogle tilfælde en myte. For Danmarks vedkommende var der ikke fyldte kirker på landet i 1800-tallet, og det er her anslået, at den ugentlige kirkegang var ca. 10%, mens det i byerne omkring år 1900 lå på ca. 6%. Forskellen var således mindre, end man nødvendigvis skulle antage.

For det andet var der også eksempler på, at religiøse vækkelsesbevægelser rent faktisk vandt frem netop i sammenfald med industrisamfundets etablering. Det var for eksempel tilfældet i England, hvor det især var den såkaldte metodisme, der kom til at stå stærkt blandt arbejderne. Metodismen, som blev grundlagt af præsten John Wesley i 1700-tallet, er en retning inden for protestantismen, der lægger vægt på den personlige vækkelse frem for ydre ritualer. Wesley kritiserede den etablerede kirke for at være ude af trit med udviklingen under industrialiseringen, hvorfor en religiøs vækkelse blandt arbejderne var nødvendig. Bevægelsen søgte bl.a. at fremme en mere personlig trostilegnelse ved at etablere missionshuse og søndagsskoler i industribyerne. Den nød stor opbakning blandt arbejderne, som så det som en bevægelse, der i modsætning til den etablerede kirke ikke kun var for eliten. Wesleys budskab var på ingen måde socialt revolutionært. Tværtimod tilskyndede han til loyalitet mod Gud, konge og fædreland. Men ved at give arbejderklassen en stemme, og

ISBN 9788761685629

ved at fremme et religiøst betinget lighedsprincip, tiltrak den arbejderklassen, for i vækkelsesbevægelsen var man lige overfor Gud, og troen var afgørende.

Nye kristne vækkelsesbevægelser opstod i de industrielle storbyer. I 1865 skabte Daniel Booth The Salvation Army, eller Frelsens Hær, som den kom til at hedde i Danmark. Med militære symboler som uniformer, titler og marchmusik kæmpede bevægelsen på samme tid mod fattigdom gennem deres nødhjælpsarbejde, men også for en ny form for indlevet kristendom ved at fremme den gudelige vækkelse blandt arbejderne.
iStockphoto.com/ZU_09

Endelig skal man også holde sig den nationale forskel for øje. I USA vedblev kirke og religion for eksempel at spille en væsentligere rolle end i andre industrisamfund. Faktisk viser opgørelser over kirkegang i USA under industrialiseringen, at både medlemskab af kirker samt andelen af kirkegængere var højere i byerne end på landet. Tilmed var andelen af folk i byerne, som var medlem af en kirke, voksende i perioden 1890-1906. I USA under industrialiseringen var billedet altså det modsatte af de sekulariseringshypoteser, som historikere ofte har fremsat.

Man skal således passe på med at sætte lighedstegn mellem industrialisering og sekularisering, men der er ingen tvivl om, at troen blev udfordret i denne periode. Det var i 1800-tallet, at folk som Karl Marx og Charles Darwin gav ammunition til kirkens og religionens kritikere. De religiøse institutioner mistede deres monopol på at tolke virkeligheden, og den enkelte blev i det lange løb nødt til selv at træffe sine trosmæssige valg, hvorfor den religiøse sfære som sådan mistede indflydelse. Industrialiseringens og klassesamfundets opståen var en faktor i denne proces, men ikke den eneste, ligesom industrialiseringen ikke altid var en proces, som førte til decideret verdsliggørelse, men udviklingen kunne også lede religiøse strømme i nye retninger.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 8.2

Kan du:

- Redegøre for den socialistiske arbejderbevægelses kritik af religion?
- Forklare, hvorfor mange arbejdere i industribyerne følte sig fremmedgjorte overfor de etablerede kirker?
- Vurdere, hvilke faktorer der kan forklare væksten i kirkeligt liv i USA under industrialiseringen?

Nationalisme

Mens kristendommen blev udfordret som fælles værdisystem, var der andre værdier, som til gengæld vandt frem i 1800-tallet. Nationalismen fik for eksempel stor indflydelse i Europa fra slutningen af 1700-tallet. Nationalisme betegner den opfattelse, at nationen bør være den identitetsbærende enhed i samfundet, og rent politisk udmøntede det sig i krav om, at statsdannelser skulle være i overensstemmelse med nationen eller folket. Nogle historikere og samfundsteoretikere har set en sammenhæng mellem nationalismens opståen i 1800-tallet og den tidsmæssigt sammenfaldende industrialisering. Ifølge denne tankegang er nationalismen nemlig et produkt af industrialiseringen og de behov, som denne proces skabte for en stærkere og mere aktiv stat. Udviklingen af nationalfølelse tjente således som civilisatorisk redskab i etableringen af den moderne stat, hvor letfattelige nationale symboler blev brugt til at konstruere en ny kollektiv bevidsthed.

En af de teoretikere, som har knyttet industrialiseringen sammen med nationalismens opståen, er den tjekkisk-britiske filosof og sociolog Ernest Gellner. Han argumenterede for, at nationalismen bundede i de strukturelle krav, som industrisamfundet stillede. Den moderne industristats ledere havde bl.a. brug for en befolkning, som kunne kommunikere og mobiliseres på nationalt plan, og Gellner lagde vægt på den sproglige standardisering som en del af dette mål fremmet ved introduktionen af almene skolesystemer. Et andet mål var at skabe et fællesskab, som folk kunne identificere sig med i en tid med stor rodløshed. Industrialiseringen og urbaniseringen medførte, at traditionelle sociale fællesskaber var i opbrud, og nationalismen blev en erstatning for disse. Fælles sprog og kommunikation, uddannelse og kultur var således de integrerende elementer, som skulle knytte befolkningen sammen i stedet for de traditionelle sociale relationer.

ISBN 9788761685629

Christen Købke: Udsigt fra Dosseringen ved Sortedamssøen mod Nørrebro (1838). Nationalstatens opståen i det 19. århundrede er af nogle samfundsteoretikere blevet betragtet som et resultat af industrialiseringen og statens behov for at knytte befolkningen sammen i en tid med store samfundsmæssige forandringer. Nationalfølelsen bidrog således til at skabe en ny form for fællesskab på tværs af klasseskel i en tid med stor rodløshed. Det nationale fokus er fx tydeligt til stede i Christian Købkes romantiske maleri fra 1838, hvor Dannebrog vejer over Sortedamssøen i København.
SMK

Skolereformer

Hvis man skal følge Gellners argumentation, var uddannelsesreformer således redskaber i hånden på statsledere, der ønskede at påvirke befolkningens leve- og tænkemåde. Almene skolesystemer blev i mange vestlige lande indført eller udbygget i 1800-tallet. For eksempel fik Danmark allerede i 1814 en landsdækkende skolereform med skolepligt for alle børn. I England, hvor den industrielle revolution startede, kom den første nationale skolelovgivning til gengæld først i 1870; ligesom skolegang først blev gjort obligatorisk for alle børn i 1880. Indtil da havde lovgivningen været fragmenteret, og etableringen af skoler var i høj grad udsprunget af privat eller kirkeligt initiativ. Når man fra ca. 1870 begyndte at se det som en statslig opgave at sikre almen skolegang, var det bl.a. med det argument, at det ville hjælpe Storbritannien til at opretholde sin position som en af de ledende industrinationer på et tidspunkt, hvor denne position var truet.

ISBN 9788761685629

I Japan blev statsskoler oprettet med en uddannelsesreform i 1872, så alle børn blev undervist efter direktiver, som udsprang fra regeringen (i stedet for traditionelle tempelskoler), og i Japans tilfælde kan man med en vis ret fremhæve, at staten hermed forsøgte at fremme en fælles national kultur. Den japanske industrialisering blev skabt fra oven og betragtet som et led i en styrkelse af den centrale kejsermagt efter Meiji-restaurationen. Uddannelsesreformen var således blot én af en række reformer, som blev indført i det nationale fællesskabs navn med det formål at styrke centralmagten og knytte nationen sammen. Sådanne reformer blev betragtet som nødvendige, hvis Japans statiske samfund skulle forandres og dermed skabe grobund for modernisering samt industriel og økonomisk vækst.

Infrastruktur og kommunikation

Der er andre eksempler på, at befolkninger blev knyttet tættere sammen under industrialiseringen. Helt konkret blev nationer bundet sammen fysisk med jernbanernes etablering, som gjorde det lettere at rejse mellem landsdelene, samt andre kommunikationslinjers udbredelse. I Danmark fik man fx et postdampskib i 1828, som sejlede mellem Nyborg og Korsør, og fra midten af århundredet var der daglig postgang i alle danske købstæder. I England kørte de første posttog allerede i 1830, og i Japan fik man i 1886 et statsligt post- og telegrafvæsen.

En kraftig vækst i avisers oplag og udbredelse er et andet eksempel på, at industrialiseringen bandt befolkninger sammen på nationalt plan. Fra midten af århundredet betød opfindelsen af rotationspressen nemlig, at avisers og tidsskrifters oplagstal kunne øges, og de kunne distribueres til hele landet med den forbedrede transport og postudbringning. De nationale massemediers tid var begyndt. Industrialiseringen kan således også siges at have bidraget til en moderniseringsproces, som knyttede befolkninger sammen på tværs af lokale og regionale skel.

Industrialiseringen knyttede også nationer sammen fysisk med væksten i infrastruktur som jernbaner, broer og dampskibe. På billedet ses Eads Bridge over Mississippi floden åbnet i 1874.
iStockphoto.com/whitemay

Den første danske jernbanestrækning, der forbandt Roskilde og København, blev åbnet i 1847. Herefter gik det stærkt med udviklingen af jernbaner i hele kongeriget. Jernbanedriften var vigtig for eksporten af både landbrugs- og industrivarer, ligesom etableringen af jernbanen også i sig selv skabte industriel produktion. Jernbanen var også væsentlig i forhold til at binde nationen sammen og mindske regionale skel.

Arbejdsspørgsmål 8.3

Kan du:

- Redegøre for Gellners opfattelse af sammenhængen mellem industrialiseringen og nationalismen?
- Give konkrete eksempler på, hvordan industrialiseringen gjorde de enkelte nationers befolkninger mere homogene?

ISBN 9788761685629

Kilder til kapitel 8

Til kapitel 8 er der udvalgt fire kilder.

1. Peter Gaskell: On the Working Conditions in the New Factories (1836)
2. Orestes Brownson: The Laboring Classes (1840)
3. Socialdemokraten - Om kvinder i industrien (1887)
4. Britisk rapport om kvinderne i minerne (1842)

Kilde 8.1: Peter Gaskell (1836)

Peter Gaskell var en engelsk læge, som stod bag flere kritiske beskrivelser af den industrielle revolutions konsekvenser for befolkningen i 1830'erne. Han var bl.a. stor tilhænger af regulering af arbejdsvilkår og arbejdstid. Han beskæftigede sig desuden med konsekvenserne af fabriksarbejdet for familiestrukturen og især for de mange kvinder, som blev ansat i tekstilindustrien.

Peter Gaskell: On the Working Conditions in the New Factories (1836)

... Den største ulykke – den mest ugunstige forandring, som er resulteret af fabriksarbejdet – er opbruddet i familiebåndet, ødelæggelsen af hjemmet og af alle de sociale forpligtelser, som burde eksistere mellem forældre og børn på den ene side og børnene selv på den anden. (...)

At samle så mange unge af begge køn i fabrikkerne har været en kilde til moralsk sammenbrud. Den varme luft, kontakten mellem modsatte køn, eksempler på, at man tillader dyriske drifter, har alt sammen bidraget til en meget tidlig udvikling af seksuel lyst. Faktisk er de kvinder, som er beskæftiget i fabrikker, i denne henseende meget lig kvinder i det tropiske klima; (...) deres seksuelle tilbøjeligheder opnås næsten samtidig med deres kvindelighed . (...)

[Fabrikanterne] betragter de mennesker, som mases ind i hans fabrik fra klokken syv om morgenen til kl. otte om aftenen som blot en del af hans maskineri, bestemt til at udføre en given mængde arbejde til den lavest mulig omkostning. For ham er deres lidenskaber, vaner eller forbrydelser uinteressante, som om det ikke var en fejl ved det system, han var tilhænger af.

J. T. Ward, ed., The Factory System, Vol.II: "Birth and Growth", Barnes & Noble, 1970, (1836), p. 19. Oversat af Helle Folkersen.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 8.1

1. Hvorfor blev fabriksarbejdet opfattet som en trussel mod familien som institution? Var udfordringen størst i forhold til kvindelige eller mandlige arbejdere?
2. I hvor høj grad kunne sådanne argumenter bruges, hvis man var tilhænger af mere regulering af arbejdsforholdene?
3. Hvordan vil I vurdere Gaskells måde at appellere på samt hans bevisførelse?

Kilde 8.2: Orestes Brownson (1840)

Orestes Brownson var en amerikansk forfatter, præst og samtidig aktiv i den tidlige amerikanske arbejderbevægelse. I sit essay The Laboring Classes *fra 1840 forudsagde han en fremtidig klassekrig mellem arbejdere og arbejdsgivere. Hans løsningsforslag var dog for radikalt for samtiden: Han foreslog bl.a., at man skulle afskaffe arveret på ejendom og i stedet anvende midlerne til at give bedre uddannelse til arbejderklassens mænd og kvinder. Hans bekymringer på de arbejdende kvinders vegne havde dog også en moralsk side, som kommer til udtryk i nedenstående uddrag.*

Orestes Brownson: The Laboring Classes (1840)

Når vi rejser gennem landsbyer med fabrikker, fremstår de fleste af dem pæne og blomstrende. Arbejderne er velklædte, og godt betalte, siges det. Det siges også, at de er sunde, tilfredse og glade. Dette er den pæne side af billedet; det, som fremvises for de fremtrædende besøgende. Der er en mørk side, moralsk såvel som fysisk. Blandt de almindelige arbejdere får ingen af dem nogle kompetencer med som løn. Nogle er (…) godt betalte, og nu og da kører en tilsynsførende i egen vogn. Men den store masse slider deres helbred ned samt deres ånd og moral, uden at blive bedre stillet end da de begyndte på arbejdet. Dødeligheden i disse fabriksbyer er ikke høj, må vi indrømme, for når de fattige piger ikke længere kan arbejde, rejser de hjem for at dø. Det gennemsnitlige arbejdsliv, for de piger, der kommer til Lowell , fra for eksempel Maine, New Hampshire og Vermont, er kun omkring tre år, er vi blevet forsikret om. Hvad bliver der af dem? Få af dem gifter sig nogensinde; færre vender tilbage til deres oprindelige sted uden et blakket omdømme. "Hun har arbejdet på en fabrik" er næsten nok til fuldstændigt at ødelægge selv en god og dydig piges rygte.

The Boston Quarterly Review, 1840. Oversat af Helle Folkersen.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 8.2

1. Bomuldsfabrikken Lowell i Massachusetts gik for at være en mønsterfabrik, der passede på de unge kvindelige arbejdere. Hvad var Orestes Brownsons kritik af dette billede?
2. Hvad var hans største bekymring på kvindernes vegne?
3. På hvilket grundlag byggede han sine påstande? Hvordan vurderer du hans argumentation?

Kilde 8.3: Socialdemokraten (1887)

Den omfattende brug af kvindelig arbejdskraft i fabrikkerne ledte ofte til bekymring både i forhold til kvindernes arbejdsvilkår og i forhold til familiestruktur og kønsrelationer i det hele taget. Mange var også bange for, at kvinderne ville tage mændenes arbejde eller være løntrykkere. Mens nogle derfor advarede mod kvindearbejdet i det hele taget, begyndte andre at argumentere for, at kvinderne ikke skulle udelukkes fra arbejdspladsen, men at man skulle arbejde for lige løn og arbejdsvilkår med de mandlige arbejdere. Denne diskussion blev taget op i den danske arbejderavis 'Socialdemokraten' i 1887.

ISBN 9788761685629

Om kvinder i industrien, Socialdemokraten (1887)

Opsvinget i Fabriksvirksomheden, som karakteriserer den kapitalistiske Storproduktion, har i den sidste Snes Aar gjort sig stærkt gældende herhjemme, og Betjeningen af Maskinerne er ikke vanskeligere eller mere anstrængende, end at Kvinder (og Børn) i overordenlig mange Tilfælde kan udfylde Mandens Plads i Produktionen. Heraf kommer det da, at Fabriksvirksomhederne i stedse tiltagende Omfang benytter Kvinder, medens de af Maskinkraften endnu skaanede Haandværksfag med egentlig professionel Uddannelse tæller forholdsvis faa Kvinder. Hvad Fabriksarbejdet angaar, viser Industrilisterne for København endogsaa, at der i adskillige Erhverv er beskæftiget et større Antal Kvinder end Mænd (…) Ifølge Kontorchef Rubins Oplysninger i "Nationaløkonomisk Tidsskrift" om de københavnske Kvinders Erhvervsforhold, har Antallet af de i Haandværk og Industri beskæftigede Kvinder fra 1855-1885 mer end fordoblet sig.

(...)

Det viser sig saaledes, at Omraadet for Kvinders Erhværv udvides betydeligt, selv om dette just ikke sker af Hensyn til Kvinden, men væsenligst for at skaffe Kapitalen billigere Arbejdskraft paa Markedet.

Denne sidste Omstændighed er det, som ved Siden af at være baade de arbejdende Mænds og Kvinders Ulykke tillige gør mange Medborgere til Modstandere af Kvindernes Indtræden paa Erhværvsomraaderne. De ser allerede i Aanden, hvorledes Mændene bliver Tjenestepiger, Barnepiger og Madtilberedere, ligesom det alt skal være paa visse Steder i Tyskland, hvor Kvinden med den billige Arbejdskraft gaar paa Arbejde, medens Manden med sine større Krav maa blive hjemme og passe Huset. En saadan Verden finder vi med Rette for at være fuldstændig akavet.

Men det er ikke desto mindre med Urette, at denne sociale Kvindebevægelse mødes med Had! Fejlen er ikke Kvindernes, men Samfundets, d.v.s. Kapitalismens og Udbytningens. Og i Stedet for at modarbejde Kvindeerhværvet gælder det altsaa om at løfte det op i Højde med det mandlige Erhværv.

Dette vil kun kunne naas, naar de arbejdende Kvinder søger at værne deres Interesser ved Sammenslutning.

Saa længe dette ikke er sket, vil lav Løn for Kvinde og Mand, Konkurrence, Interessemodsætninger og Samfundsulykker, saasom Fattigdom og Prostitution, blive Resultatet. (...)

Socialdemokraten, 1887.

ISBN 9788761685629

Spørgsmål til kilde 8.3

1. Hvor stor var væksten i andelen af kvindelige arbejdere i industrien fra 1855-1885 i København ifølge artiklen?
2. Hvilke problemer skabte dette for kvindelige og mandlige arbejdere ifølge artiklen?
3. Hvad foreslog artiklens forfatter skulle til, hvis problemerne skulle løses?
4. Hvem kunne artiklens målgruppe være?

Kilde 8.4: Britisk rapport om kvinderne i minerne (1842)

I 1838 druknede 26 børn i en kulmine i Barnsley i Nordengland, da minen blev oversvømmet. Den tragiske begivenhed satte arbejdsforholdene for de mere end 200.000 engelske minearbejdere i offentlighedens fokus, og især for de mange kvinder og børn, som arbejdede i minerne. Mindre børn var typisk ansat som "trappers" – dvs. til at åbne og lukke døre i skakterne – og ældre børn og kvinder som "coal drawers" (også kaldet coal hurriers), der trak de fyldte kulvogne op fra minerne. Den offentlige opmærksomhed resulterede i en parlamentsrapport i 1842 og en lov samme år, der forbød, at børn under ti år og kvinder arbejdede under jorden. Rapporten, der ledte frem til loven, byggede på interviews med mindreårige børn samt kvindelige minearbejdere. Ud over de farlige arbejdsforhold fokuserede rapporten også på de særlige bekymringer, man kunne have på kvindernes vegne, når de var sammen med mandlige arbejdere i minerne. Man forsøgte således at appellere til Victoriatidens moralske bekymringer for at få loven vedtaget.

ISBN 9788761685629

Britisk rapport om kvinder i minerne (1842)

Betty Harris, 37 år: Jeg blev gift, da jeg var 23, og jeg begyndte i kulminen, da jeg blev gift. Da jeg var 12 år gammel, begyndte jeg at væve; jeg kan hverken læse eller skrive. Jeg arbejder for Andrew Knowles i Little Bolton (Lancashire) og tjener nogle gange 7 shillings om ugen, nogle gange mindre. Jeg arbejder som *drawer* og arbejder fra 6 om morgenen til 6 om aftenen. [Jeg] stopper omkring en time midt på dagen for at spise middag; spiser brød og smør; Jeg får intet at drikke. Jeg har to børn, men de er for små til at arbejde. Jeg arbejdede som *drawer*, da jeg ventede mig. Jeg kender en kvinde, der er gået hjem og har vasket sig, gået i seng, født et barn og gået på arbejde igen på under en uge.

Jeg har et bælte rundt om taljen og en kæde mellem mine ben, og jeg går på hænder og fødder. Gangen er meget stejl, og vi er nødt til at holde fast i et reb; og hvis der ikke er noget reb, noget andet, vi kan få fat i. Der er seks kvinder og omkring seks drenge og piger i den mine, hvor jeg arbejder; det er meget hårdt arbejde for en kvinde. Minen er meget våd, hvor jeg arbejder, og vandet står altid over vores træsko, og jeg har set det op til mine lår; det regner frygteligt meget ind gennem taget. Mit tøj er gennemblødt næsten hele dagen lang. Jeg har aldrig været syg, undtagen da jeg lå i barselsseng.

Min kusine passer mine børn om dagen. Jeg er meget træt, når jeg kommer hjem om aftenen; Jeg falder i søvn nogle gange, før jeg bliver vasket. Jeg er ikke så stærk, som jeg var, og kan ikke længere klare mit arbejde så godt, som jeg plejede. Jeg har trukket [kulvogne], indtil huden faldt af mig; bæltet og kæden er værst, når vi venter barn. Min mand har slået mig mange gange, hvis jeg ikke var klar. Jeg var ikke vant til det i begyndelsen, og han havde kun lidt tålmodighed.

Jeg har kendt mange mænd, som slår deres *drawers*. Der er mænd, som misbruger dem, og nogle af kvinderne har født uægte børn.

Great Britain, Parliamentary Papers, 1842, Vol. XV, p. 84. Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 8.4

1. Hvordan blev arbejdet som drawer beskrevet? Prøv at finde en samtidig illustration ved at søge på ordet "coal drawer".
2. Hvilke særlige problemer var der for kvindelige arbejdere i minerne ifølge interviewet?
3. Hvad siger det om opfattelsen af kvindelige arbejdere, at loven fra 1842 forbød kvinder, men stadig tillod ansættelsen af drenge over 10 år i minerne?

ISBN 9788761685629

9. Perspektiver på den industrielle revolution

I perioden fra ca. 1750-1910 gennemgik verden omfattende forandringer; teknologiske og produktionsmæssige såvel som økonomiske, sociale, politiske og kulturelle. Disse forandringer ændrede ikke blot enkelte lande, men også de globale relationer og magtforhold. Nogle dele af verden undergik en hastig udvikling, mens andre forblev uberørte. Befolkninger flyttede sig i takt med udviklingen, ligesom teknologi og kapital migrerede fra sted til sted.

Hvis man skal se på de globale perspektiver af denne udvikling, er der især to ting, som har været genstand for diskussion. For det første har man diskuteret, hvorfor det især var i Vesteuropa og USA – altså den vestlige verden og ikke fx i Kina, Indien eller Mellemøsten – at industrialiseringen først slog igennem. For det andet har man diskuteret, om den vestlige verdens industrialiseringsproces kan bruges som en model for andre nationers økonomiske udvikling.

Den industrielle revolution som resultat af Vestens værdier

I slutningen af det 19. århundrede blev den industrielle revolution ofte betragtet som et vidnesbyrd om, at Vesteuropa havde udviklet en af de mest avancerede civilisationsformer i verdenshistorien. Disse antagelser retfærdiggjorde ikke blot politisk kontrol i form af imperialisme, men også økonomisk udnyttelse af naturressourcer fra resten af verden. Men i lyset af afkoloniseringen efter 2. Verdenskrig blev denne forestilling om Vestens dominans udfordret. Vestens industrielle og økonomiske forspring blev ikke længere betragtet som en naturlig følge af civilisatorisk eller racemæssig overlegenhed, men man blev interesseret i at identificere de historiske faktorer, som kunne forklare forskellene. I denne debat har fronterne primært stået mellem de historikere, som betragter den vestlige kultur som bærer af særlige kvaliteter, overfor historikere som mere eller mindre betragter det som et udtryk for heldige omstændigheder.

I den første gruppe finder man den britiske historiker David Landes. Han har lagt vægt på, at de politiske systemer og kulturelle normer, som fandtes i Vesten, fremmede privat initiativ og virkelyst, hvilket igen var igangsættende for den industrielle revolution. I en artikel med den sigende titel "Hvorfor Europa og Vesten? Hvorfor ikke Kina?" har Landes argumenteret for, at Kina helt tilbage til det 13. århundrede var længere fremme end Vesten rent teknologisk (fx i tekstilfremstilling, i udnyttelsen af kul og i jernfremstilling), og at det derfor var andre faktorer end de rent teknologiske og ressourcemæssige, som gjorde, at man ikke her oplevede en industriel revolution. I stedet fremhævede han, hvordan den manglende politiske frihed i Kina sammenlignet med Vesten samt statens indblanding på det private marked forhindrede økonomisk udvikling.

ISBN 9788761685629

David Landes: Hvorfor Europa og Vesten? Hvorfor ikke Kina? 2006

For det første manglede Kina et frit marked og institutionaliserede ejendomsrettigheder. Den kinesiske stat intervenerede altid på det private marked – for at overtage bestemte områder, for at forbyde eller begrænse andre, for at manipulere priser, for at modtage bestikkelser. På nogle tidspunkter var regeringen motiveret af ønsket om at fastholde arbejdskraften i landbruget eller kontrollere vigtige ressourcer (fx salt og jern); af hunger efter indtægter. (...) Denne statsintervention og indblanding stødte mod unddragelse og modstand; faktisk nødvendiggjorde statens behov en vis tolerance overfor ulydighed. Alligevel var målet, idealet, den uendelige tilstand af immobilitet.

Journal of Economic persepctives, vol 20, 2006, s. 6. Oversat af Helle Folkersen.

I Vesteuropa var regenterne derimod ifølge Landes mere lydhøre overfor befolkningernes politiske rettigheder og økonomiske interesser. Dette skyldtes den interne konkurrence mellem de europæiske nationer, hvilket stod i modsætning til det kinesiske kejserrige, hvor kejserne dyrkede en isolationistisk politik og på grund af imperiets størrelse kunne regere uden at tage hensyn til befolkningernes interesser. Der var ifølge Landes også kulturelle faktorer som den kristne kirkes respekt for manuelt arbejde (fx munkeordeners interesse i at udnytte deres ressourcer mest effektivt), men den afgørende faktor var dog respekten for det frie marked. I den forstand afspejler Landes' tolkning liberalismens værdinormer. Den industrielle revolution i de vestlige lande var således ikke en tilfældighed eller et udtryk for held, men et resultat af politisk tænkning, økonomisk frihed og kulturelle normer, som var fremmende for videnskabelig og teknologisk udvikling.

ISBN 9788761685629

ISBN 9788761685629

Der fandtes kulminer i Kina langt tilbage i tiden, og Englands adgang til kul kan ifølge historikeren David Landes derfor ikke forklare, hvorfor England var ledende i den industrielle revolution.
Wikimedia/Public Domain

Moderniseringsteori

Hvis man betragter den vestlige verdens industrialisering som resultat af særlige samfundsmæssige og politiske strukturer, er der ikke langt fra at tænke, at den vestlige model for udvikling kan gentages i udviklingslande. Den såkaldte *moderniseringsteori*, som blev fremført af den amerikanske liberale økonom Walt Rostow allerede i 1960, byggede netop på tanken om, at man kunne opstille en model for modernisering baseret på den vestlige verdens industrielle udvikling, som udviklingslande kunne efterligne. Ifølge Rostows teori pegede de historiske erfaringer fra Vestens industrialisering nemlig på, at industrilande gennemgik fem centrale udviklingsfaser fra traditionelle landbrugssamfund til moderne industrisamfund, og med udgangspunkt i disse faser skulle man understøtte udviklingslande i at opnå et lignende industrielt take-off ved at skabe de samme samfundsmæssige forudsætninger.

Afhængighedsteori

Mens moderniseringsteoretikerne således har anskuet den industrielle revolution som et forbillede for andre lande, har andre historikere og økonomer sat spørgsmålstegn ved denne model. Kritikere finder man inden for den såkaldte *afhængighedsteori*, som opstod i 1960'erne repræsenteret af bl.a. Immanuel Wallerstein. Han argumenterede for, at der med den industrielle revolution og Vestens imperialisme var blevet skabt en global arbejdsdeling, som fastholdt udviklingslande som producenter af råstoffer, hvorved deres egen industrialisering og økonomiske vækst blev hindret. Wallerstein opererede med kategorierne centrum og periferi, hvor sidstnævnte blev udbyttet af centrum, som var de dominerende industrilande. Hvis periferien skulle udvikles, skulle landene snarere frigøres fra verdenshandelen, som fastholdt dem i dette udbytningsforhold. Wallersteins model tog udgangspunkt i en marxistisk tænkning, når han fremførte, at industrilandenes rigdom var sket på bekostning af udviklingslandene. Den vestlige verdens industrielle udvikling fremstod således ikke som den ideelle model, som blot skulle efterlignes, men mere relevant var det at hjælpe udviklingslandene med at løsrive sig fra den etablerede globale verdenshandel.

ISBN 9788761685629

Ifølge den såkaldte moderniseringsteori byggede Vestens industrialisering på udbytning af den tredie verden. Dette kritiske syn på industrialiseringen betød også, at Vesten udvikling ikke blev opfattet som en model, som ikke-industrialiserede land skulle forsøge at efterligne. iStockphoto.com/ilbusca

Den industrielle revolution som resultat af heldige omstændigheder

Den tysk-amerikanske økonom Andre Gunder Frank har opponeret både mod Landes' historiske analyse og Rostows moderniseringsteori. Ligesom Wallerstein argumenterede Frank også for, at Vestens industrialiseringsproces ikke kunne være en model for udviklingslande i det 20. århundrede, da det netop var kontakten med den vestlige verden, som havde hindret udvikling i ikke-industrialiserede lande og tvunget disse ind i rollen som producenter af råvarer i den globale økonomi.

Frank har desuden været kritisk overfor Landes' historiske analyse af, hvilke faktorer som adskilte Vesten fra resten af verden, og han har beskyldt Landes for at repræsentere en såkaldt *eurocentrisk* tilgang til spørgsmålet, dvs. en tendens til udelukkende at tage udgangspunkt i vestlige normer. Både Landes og Frank udkom i slutningen af 1990'erne

ISBN 9788761685629

med bøger, hvor de på forskellig vis forsøgte at forklare Vestens ledende rolle under den industrielle revolution. Men hvor Landes i bogen *The Wealth and Poverty of nations* – og i lighed med hans synspunkter beskrevet ovenfor – tog udgangspunkt i de forskellige politiske og kulturelle normer i Vesten og Kina, var Franks bog *Reorient: Global Economy in the Asia Age* langt mere kritisk overfor Vesten. Frank mente, at der intet naturgivent var over Vestens førende rolle i industrialiseringen. Vesten havde blot været heldig i den forstand, at opdagelsen af Amerika og det økonomiske boom, som dette afstedkom, var igangsættende for den industrielle udvikling. Særlige kulturelle eller politiske omstændigheder var derfor ikke afgørende.

Andre Gunder Frank: Reorient: Global Economy in the Asia Age, 1998

Europa løftede sig ikke ved at trække sig selv op i sine egne økonomiske stropper og bestemt ikke takket være nogen form for europæisk særegenhed i form af rationalitet, institutioner, entrepreneurskab, teknologi, genialitet, kort sagt i form af race.

Reorient: Global economy in the Asia Age, University of California Press, 1998. s. 4 & s. 332-334 & 343. Oversat af Helle Folkersen.

Faktisk var Kina, ifølge Frank, Europa overlegent helt frem til det 18. århundrede. Der var derfor heller ikke tale om en længerevarende og kontinuerlig udvikling mod Vestens dominerende position, men en sen og – i lyset af Asiens økonomiske boom i nyere tid – forholdsvis kortvarig udvikling. Den industrielle revolution var ifølge Frank blot "*en uforudset begivenhed i en del af Europa som et resultat af en ulige struktur og ujævn proces i verdensøkonomien som helhed*".

En anden historiker, som også har afvist, at politiske eller kulturelle værdier var afgørende, er den amerikanske historiker Kenneth Pomeranz. I bogen *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy* fra 2000 var udgangspunktet for analysen ligeledes en sammenligning af Kinas og Vestens udvikling. I lighed med Frank forklarede Pomeranz også Vestens dominans som et resultat af en serie af heldige omstændigheder, hvor adgangen til kul og opdagelsen af Amerika var særlig vigtige. Kul var den vigtigste energiressource under den industrielle revolution, og placeringen af store og ikke mindst let tilgængelige kulforekomster i England var altafgørende. For godt nok havde Kina også kul, men det var placeret i tyndtbefolkede områder i det nordvestlige Kina langt væk fra produktionsstederne. Den anden heldige omstændighed var opdagelsen af Amerika og den efterfølgende tilgængelighed af råvarer som bomuld, sukker og tobak, der kunne anvendes industrielt, samt det generelle økonomiske løft, som dette afstedkom.

Kort sagt kan man sige, at på den ene side af debatten står historikere, som mener, at den vestlige verden besad en række kvaliteter som politisk og økonomisk frihed samt en kultur og mentalitet, som var åben overfor innovation og ny teknologi, hvilket gjorde samfundene mere produktive og økonomisk fremskredne i det lange løb. I modsætning hertil står historikere, som mener, at det var pga. en række heldige omstændigheder, at den vestlige verden

ISBN 9788761685629

fik et forspring under den industrielle revolution; med andre ord, at det var et resultat af geografi og geologi snarere end kultur og politik.

Arbejdsspørgsmål 9.1

Kan du:

- Beskrive de væsentligste forskelle mellem David Landes og Andre Gunder Franks analyser af årsagerne til Vestens industrialisering?
- Identificere, hvilke politiske ideologier som henholdsvis moderniseringsteorien og afhængighedsteorien var baseret på?
- Redegøre for, hvilke heldige omstændigheder historikere har identificeret som værende altafgørende i forhold til den industrielle revolution i England?
- Vurdere, hvordan Japans industrialiseringsproces passer ind i forhold til disse forskellige tolkninger?

Arven fra den industrielle revolution

Uanset, hvordan man forklarer Vestens førende rolle under den industrielle revolution, kan man ikke være i tvivl om, at følgerne af denne har haft betydning globalt, og at den udvikling, som startede i England i midten af 1700-tallet, er blevet et verdensomspændende anliggende. Men rollerne er i dag byttet rundt. Industrien er ikke længere en dominerende sektor i de vestlige lande, som nu karakteriseres som service- og informationssamfund, og globaliseringen og en ny international verdensorden har betydet, at den industrielle produktion af alt fra elektronik til tøj er flyttet fra de vestlige lande til fx Kina og andre dele af Fjernøsten. Industrisamfundet har således gennemgået store forandringer, samtidig med at verden er blevet bundet sammen økonomisk.

En anden forandring angår de politiske og klassemæssige forhold, for ligesom industrialiseringen forandrede de politiske strukturer med tilblivelsen af den socialistiske arbejderbevægelse, har udviklingen fra industrisamfund til post-industrielt informationssamfund igen ført til en ny situation. Først og fremmest har industrisamfundets traditionelle klassesystem med en overklasse, en middelklasse og en arbejderklasse været under opbrud, og særligt den klassiske arbejderklasse er under afvikling. Der findes selvfølgelig stadig sociale forskelle, men ifølge sociologer kan de ikke blot defineres ud fra erhverv eller adgang til økonomiske ressourcer. Derimod er de såkaldt *kulturelle ressourcer* blevet vigtige markører for ens sociale tilhørsforhold (fx livsstil, sundhed og kulturforbrug). De klassebaserede partipolitiske tilhørsforhold (fx forestillingen om en arbejderklasse, som stemmer til venstre for midten) er derfor heller ikke længere tydelige, og ofte betyder værdipolitik mere for partivalg end økonomisk politik. I tråd hermed har også arbejderbevægelsen mistet både medlemmer og politisk indflydelse i mange af de tidligere vestlige industrinationer.

På den anden side kan man heller ikke se bort fra, at med industrialiseringen opstod kulturelle og sociale normer, som stadig har betydning. Denne bog har fokuseret på forandringer af livsformer på flere områder bl.a. forholdet mellem arbejde og fritid; på produktivitetsbe-

ISBN 9788761685629

grebets forandring med dets krav om, at den enkeltes adfærd skal være rationel og tilpasses teknologien; på opfattelsen af familien som en særlig privat intimsfære; og på udviklingen af et masseforbrug med moderne markedsføringsteknikker samt forandringer i kommunikation og transport; alt sammen områder, der har præget den måde, vi lever på i dag. Under industrialiseringen i 1800-tallet startede også en befolkningsvækst og en urbaniseringsproces, som siden da har været eksplosiv. I år 1800 var der knap en milliard mennesker i verden; i dag er tallet steget til 7,6 milliarder, og over halvdelen af disse bor i byer. Der er således mange tråde i nutiden, som umiskendeligt peger tilbage på den industrielle revolution. Mange af disse forandringer betragtes som et gode for samfundet, der har bidraget til materiel vækst og øget velfærd, mens andre har haft negative konsekvenser.

Befolkningsvækst og urbanisering er en af de vigtigste konsekvenser i dag af den industrielle revolution. På billedet ses den berømte Shibuya Crossing i Tokyo, kendt som verdens mest travle fodgængerfelt.
iStockphoto.com/Starcevic

Et aspekt, som ikke er berørt i denne bog, men som også har sin oprindelse i den industrielle revolution, er opfattelsen af naturen som en ressource, man kan udnytte maksimalt i industriens og den økonomiske væksts tjeneste. Under industrialiseringen ændrede landskabet sig, når skovområder blev ryddet for tømmer til byggeindustrien og for at give plads til byer, til jernbaner og til opdyrkning af mere landbrugsjord til at føde en voksende befolkning. Luft- og vandforurening, som vi kun i de seneste årtier er begyndt at forstå konsekvenserne af, startede ligeledes med industrialiseringen. Allerede under den industrielle revolution mærkede man konsekvenserne heraf. Kulkraft, som drev dampmaskinerne, skabte problemer med smog i storbyerne, og udledning af tungmetaller som kviksølv og bly forurenede naturen. Men en bevidsthed om konsekvenserne for miljøet og sundheden kom

ISBN 9788761685629

først langt senere. Kul anvendes stadig i dag som fossilt brændstof, mens vi er afhængige af olie i fly, skibs- og biltransporten samt i produktionen af industrivarer som mobiltelefoner og computere. I dag eksisterer der dog en erkendelse af, at vi kan løbe tør for sådanne energikilder, og at anvendelsen af disse har negative konsekvenser for klodens klima og miljø. Men industrialiseringen skabte også en livsstil, som har gjort os afhængige af fossile brændstoffer, hvorfor udviklingen i dag ikke kun handler om en ændring af vores adfærd, men fokus er på at udvikle bæredygtige alternativer.

Menneskets forhold til naturen ændrede sig fundamentalt med den industrielle revolution, og vores afhængighed af energikilder, som blev grundlagt med industrialiseringen, er en af de vigtigste udfordringer i fremtiden.
iStockphoto.com/MikLav

På godt og ondt lever vi altså med arven fra den industrielle revolution, og begrebet er blevet en fast bestanddel af vores ordforråd. Mange taler fx om, at vi er på vej ind i den 4. industrielle revolution, hvor den hastige udvikling inden for kunstig intelligens og robotteknologi vil transformere vores produktionsformer, levemåde og forbrug i lige så høj grad som under den første industrielle revolution. I moderne fabrikker er mennesker allerede erstattet af maskiner, men også andre sektorer, bl.a. sundhedssektoren og transportindustrien, står til at ændre sig dramatisk under den 4. industrielle revolution. Som under den første industrielle revolution vil nye teknologier blive designet med det mål at forbedre menneskers liv, men der vil også opstå nye udfordringer og konflikter, som vil nødvendiggøre politisk handling på både nationalt og globalt niveau.

ISBN 9788761685629

Arbejdsspørgsmål 9.2

Kan du:

- Opsummere de væsentligste forskelle mellem industrisamfundet og det post-industrielle samfund?
- Give eksempler på, hvordan industrialiseringen stadig har betydning for den måde, vi lever på i dag?
- Vurdere, om arven fra den industrielle revolution har været primært positiv eller negativ?

Kilder til kapitel 9

Til kapitel 9 er udvalgt to kilder:

1. David Landes: Why Europe? Why then? (1998)
2. Andre Gunder Frank: Reorient (1998)

Kilde 9.1: David Landes (1998)

David Landes var en amerikansk økonomisk historiker og forfatter til bogen The wealth and Poverty of Nations: Why some are so rich and some so poor *fra 1998. I bogen forsøgte han ved hjælp af en komparativ analyse at forklare, hvorfor det var i Vesten, og især England, at den industrielle revolution startede. Landes lagde vægt på betydningen af kulturelle faktorer som intellektuel frihed samt frie politiske forhold. Landes er af andre blevet anklaget for at repræsentere en såkaldt eurocentrisk holdning.*

ISBN 9788761685629

David Landes: Why Europe? Why then? (1998)

Hvad afgjorde, hvor og hvornår den industrielle revolution brød igennem? Spørgsmålet er i virkeligheden todelt. For det første må man spørge, hvorfor og hvordan et land kunne bryde med vaner og etableret viden og skabe en ny produktionsmåde? Der findes andre eksempler i historien på, at man anvendte mekaniseret og maskindreven kraft, uden at det resulterede i en industriel revolution. Man kan nævne Sung Dynastiet i Kina (spinding af hamp, jernfremstilling), middelalderens Europa (vand- og vindmølleteknologi), det tidlige moderne Italien (silkespinding, skibsbygning), Hollands "guldalder". Så hvorfor skete det endeligt i det 18. århundrede?

For det andet må man spørge, hvorfor det skete i Storbritannien frem for en anden nation?

(...)

Når jeg skal svare på det første spørgsmål, vil jeg understrege den gradvise udvikling i form af akkumulering af viden og *knowhow*; samt gennembrud, der overskred tærskler. Vi har allerede bemærket begrænsningerne inden for islamisk og kinesisk intellektuel og teknologisk udvikling, ikke blot den manglende udvikling, men en institutionalisering af forhindringerne. I Europa var det modsat; der var en konstant opbygning. I Europa, som andre steder, havde videnskab og teknologi deres op- og nedture, deres styrker og svagheder, skiftende centre afhængigt af politik og personlige forhold. Men hvis jeg skal udpege de særligt vigtige europæiske kilder til succes, vil jeg understrege tre forhold:

(1) Den voksende intellektuelle frihed;

(2) Accept af uenighed i form af udviklingen af en fælles kritisk metode, det vil sige etableringen af en bestemt norm for bevisførelse anerkendt, anvendt og forstået på tværs af nationale og kulturelle grænser;

(3) Opfindelsen som nyskabelse, det vil sige at skabe procedurer for forskning og dens spredning.

Frihed: Kampen for intellektuel frihed gik tilbage til middelalderens konflikter om traditionens gyldighed og autoritet. Europas dominerende opfattelse udsprang af den romerske kirke – en opfattelse af naturen defineret af de hellige skrifter, forenet med den antikke viden snarere end ændret af den. Den blev defineret i form af skolastikken, et filosofisk system (inklusiv naturfilosofi), der fremmede en følelse af almagt og autoritet.

Nye ideer blev nødvendigvis opfattet som manglende respekt og potentiel trussel i denne lukkede verden – som de gjorde i islam. I Europa blev accepten imidlertid lettere, hvis de indebar en praktisk anvendelighed og hvis de blev beskyttet af herskere, der søgte vinding og fordel i forhold til deres rivaler. Det var således ikke et tilfælde, at det var i Europa, man begyndte at dyrke det nye og fremskridtet. (...)

Ældre holdninger hang naturligvis ved. (...) Men i Europa var kirkens magt begrænset af kravene fra de sekulære myndigheder (Cæsar vs. Gud) og fra den ulmende religiøse

ISBN 9788761685629

uenighed. Sådanne kætterier var ganske vist ikke oplyste i intellektuelle og videnskabelige anliggender, men de undergravede dogmatiske holdninger og fremmede dermed det nye. (...)

Metode: Blot at observere var ikke tilstrækkeligt. Man skal forstå og kunne give ikke-magiske forklaringer på naturfænomener. Usete ting havde ingen troværdighed. Der var hverken plads til enhjørninger, basilisker eller salamandere. Hvor Aristoteles forklarede fænomener ved tingenes "væsentlige" natur (himmelske objekter bevæger sig i cirkler; jordiske op eller ned), sagde den nye filosofi, at det var omvendt: Naturen var ikke i tingene; tingene var (og flyttede sig) i naturen. Man begyndte desuden at opfatte matematikken som værdifuld i forhold til at forklare observationer og formulere resultater. (...) En sådan tilgang åbnede vejen for målrettede eksperimenter. (...)

Denne kombination af iagttagelse med måling, verifikation og matematisk deduktion – den nye metode – var nøglen til erkendelse. Dens praktiske succes var sikkerhed for, at den ville blive beskyttet og tilskyndet, uanset hvilke konsekvenser det havde. Intet som dette udviklede sig andre steder. (...)

Etablering af praksis: Den tredje institutionelle søjle i vestlig videnskab var etableringen af en praksis for nye opfindelser. Her fandtes en bred, men spredt gruppe af videnskabsmænd, som arbejdede i forskellige lande og talte forskellige sprog – men alligevel udgjorde et fællesskab. Hvad der blev opdaget i et land, blev hurtigt udbredt til andre, dels pga. et fælles videnskabeligt sprog, Latin; dels pga. en tidlig etablering af posttjenester; men primært fordi folk bevægede sig i alle retninger.

(...)

Storbritanniens tidlige teknologiske overlegenhed på vigtige områder var i sig selv en præstation – det var hverken givet af Gud eller tilfældigt, men et resultat af arbejde, opfindsomhed, fantasi og foretagsomhed. Pointen er, at Storbritannien havde forudsætningerne; men Storbritannien skabte det også selv. For at forstå dette, skal man ikke kun se på de materielle fordele (...), men også de ikke-materielle værdier (kultur) samt institutioner. Sådanne værdier og institutioner er så velkendte for os (det er derfor, vi kalder dem moderne), at vi tager dem for givet. De repræsenterer imidlertid en stor forandring fra tidligere normer, og blev kun accepteret over tid efter at være mødt med ihærdig modstand. (...)

Lad os begynde med at beskrive det ideelle tilfælde, det samfund, der teoretisk set er bedst egnet til at skabe materiel fremgang og generel berigelse. Vi skal huske, at dette ikke nødvendigvis er et "bedre" eller et "overlegent" samfund (ord, der skal undgås), blot et, der er bedre egnet til at producere varer og tjenester. Et sådant ideelt samfund for vækst og udvikling ville være et, hvor man:

1. Var i stand til at betjene, styre og skabe produktionsapparater, samt skabe, udvikle og mestre ny teknologi.
2. Var i stand til at formidle denne viden og *know-how* til den unge generation, hvad enten det drejede sig om formel uddannelse eller træning af lærlinge.

ISBN 9788761685629

3. Udvalgte mennesker til job efter deres kompetence og fortjeneste; forfremmede og degraderede på grundlag af deres præstationer.
4. Skabte mulighed for individuel eller kollektiv virksomhed; tilskyndede til initiativ, konkurrence og efterligning.
5. Lod folk nyde og forvalte frugten af deres arbejde og foretagsomhed.

Sådanne standarder har logiske konsekvenser: Lighed for kønnene (hvorved man fordobler puljen af talent); ingen forskelsbehandling på baggrund af irrelevante kriterier (race, køn, religion osv.); samt en præference for videnskabelig (resultatorienteret) rationalitet frem for magi og overtro (irrationalitet).

Et sådant samfund ville også have politiske og sociale institutioner, der favoriserede opfyldelsen af disse større mål; det ville f.eks:

1. Sikre den private ejendomsret, som tilskynder til opsparing og investering.
2. Sikre den personlige frihed – både mod tyranni og mod privat uorden (kriminalitet og korruption).
3. Håndhæve kontrakter. (...)
4. Sørge for en stabil regering, ikke nødvendigvis demokratisk, men styret af offentligt kendte regler (en regering styret af love snarere end af personer). (...)
5. Sørge for en lydhør regering. (...)
6. Sørge for en redelig regering, så økonomiske aktører ikke forsøger at få fordele eller privilegier inden eller uden for markedet. (...)
7. Tilvejebringe en moderat, effektiv, sparsommelig regering. Resultatet ville være at holde skatterne nede, begrænse regeringens fordring på det økonomiske overskud, og undgå privilegier.

(...)

Intet samfund har nogensinde matchet dette ideal. (...) Dette paradigme viser ikke desto mindre en historisk tendens. Det er de kvaliteter, som har fremmet økonomisk og materiel fremgang. Det repræsenterer en markant afvigelse fra tidligere sociale og politiske samfundstyper; og det er ikke tilfældigt, at den første industrielle nation også var den første til at nærme sig en sådan ny social orden.

For det første havde Storbritannien fordel af at være en nation. Med det mener jeg ikke blot at være underlagt en hersker, ikke blot en stat eller en politisk enhed, men en selvbevidst enhed kendetegnet ved fælles identitet og loyalitet og ved ligestilling i forhold til civil status. (...) Storbritannien var desuden ikke bare en nation. Det var en tidligt moderne, industriel nation. Vi må huske på, at det vigtigste træk ved et sådant samfund er evnen til forandring og tilpasning til nye ting og nye måder, så betydningen af, hvad der er "moderne" og "industrielt" altid forandrer sig. En væsentlig forandring var: Befolkningens stigende frihed og sikkerhed. (...)

The wealth and Poverty of Nations, Abacau (London) 1999, s. 200-219 (uddrag). Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 9.1

1. Hvilke faktorer havde ifølge Landes været fremmende for vestlig tænkning og videnskab siden renæssancen?
2. Hvilke politiske og kulturelle forudsætninger var ifølge Landes vigtige for, at den industrielle revolution opstod netop i Storbritannien, og hvorfor mente han ikke, at en sådan revolution kunne være sket i et ikke-vestligt samfund?
3. Hvilken ideologi ser du Landes som en repræsentant for?

Kilde 9.2: Andre Gunder Frank (1998)

Andre Gunder Frank var en tysk-amerikansk sociolog og økonomisk historiker. Han var tilhænger af den skole inden for økonomien, som man kalder world-system theory, hvor man flyttede fokus fra udviklingen inden for enkelt nationer til globale socio-økonomiske relationer. I bogen 'Reorient: Global Economy in the Asian Age' fra 1998, forsøgte han at forklare, hvordan økonomisk magt havde skiftet fra Asien til Europa og tilbage igen. Især var han kritisk overfor historiske analyser, der betragtede Vestens teknologiske og økonomiske udvikling som en unik proces, hvilket ifølge Frank var et udtryk for eurocentrisme. Frank gik så langt som til at beskrive Vestens opstigning rent verdenshistorisk som en kortvarig afvigelse omkring år 1800 i en udvikling, der ellers var, og er, domineret af Asien. Vestens opstigning var således tilfældig og ikke et resultat af en særlig vestlig kultur. Det var også stærkt hjulpet på vej af de vestlige landes kolonisering af Amerika fra omkring år 1500 og den tilførsel af sølv herfra, som i en periode gjorde det muligt for europæerne at få fodfæste på det asiatiske marked.

ISBN 9788761685629

Andre Gunder Frank: Reorient (1998)

Forestillingen om et europæisk, efterfulgt af et vestligt, "hegemoni" over resten af verden er underforstået i de fleste historiske, sociale, "videnskabelige" og populære bøger og opfattelser. Politisk hegemoni kommer til udtryk i megen nyere litteratur om internationale forhold. (...) De beviser, der er blevet præsenteret i kapitel 2, 3 og 4, er tilstrækkelige til at begrave ethvert krav på historisk sandfærdighed af et sådant politisk, økonomisk eller endda kulturelt hegemoni på globalt plan af nogen dele af, eller endda af hele Europa, før år 1800. På intet tidspunkt i løbet af de fire århundreder [1400-1800], der er blevet gennemgået her, var nogen økonomi eller stat i stand til at udøve nogen betydelig grad af hegemoni eller endda kontrol over økonomien, de politiske forhold, kulturelle forhold, eller verdenshistorien som helhed. Hvis verdensøkonomien overhovedet havde et regionalt produktionsmæssigt og kommercielt knudepunkt, var det i Asien, og det var centreret i Kina. Europa var i alle henseender marginalt.

I endnu mindre grad var nogen dele af Europa i stand til at udøve hegemonisk magt eller økonomisk kontrol i, eller over, hele verden (...) De europæiske og atlantiske økonomier, for ikke at nævne de civile samfund, var stillestående i forhold til verdensøkonomien. De spillede ikke engang en betydelig teknologisk førerrolle. De europæiske stater var alt i alt små spillere rent politisk i forhold til Ming/Qing Dynastiet, Mogulriget, Det Ottomanske Rige eller endda Safavideriget. På baggrund af sådanne beviser, bør man så ikke revidere hele begrebet "hegemoni"?

Hvordan løftede Vesten sig så op, hvis hverken den eller dens produktionsmåde var usædvanlig, og man ikke engang havde forhåbninger om hegemoni før år 1800? Den uundgåelige konklusion er, at der må have været andre faktorer til stede, eller at nogle endnu ikke forklarede forhold fik disse faktorer til at arbejde for dem. Vi har set, at de fleste bestræbelser på at besvare dette spørgsmål hidtil har haft et forkert fokus, fordi man kun ledte efter disse faktorer i Europa. Men da Vesten var en del af den globale verdensøkonomi, kunne Vesten ikke løfte sig op af sig selv. I stedet må Vestens opstigning forklares inden for selve verdensøkonomien. Derfor er det nytteløst at kigge efter årsagerne udelukkende, eller endda primært, i Vesten eller dele af den – medmindre motivet for at gøre det er ideologisk, det vil sige for at klappe sig selv på ryggen og tale andre ned som værende mere inkompetente.

(...)

Vestens opstigning i Europa var således ikke et resultat af, at man trak sig selv op. (...) Den (cykliske) tilbagegang af de asiatiske økonomier og regionale hegemonier lettede denne europæiske opstigning.

(...)

I modsætning til megen historieskrivning og samfundsteori var det ikke den påståede forudgående europæiske "udvikling", der gjorde den parat til at lette efter år 1800. Det vil sige, at Vestens opstigning efter år 1800 ikke var et resultat af en "kontinuerlig" europæisk udvikling siden renæssancen, og endnu mindre takket være dens græske eller jødiske rødder (...) Den industrielle revolution var en uforudset begivenhed, der

ISBN 9788761685629

fandt sted i en del af Europa som et resultat af en ulige og ujævn proces i verdensøkonomien som helhed. (...)

Måske ville det være bedre at fokusere på to vigtige afvigelser i den tidlige moderne tid i en ellers kontinuerlig historisk udvikling i den globale økonomi: Den ene [afvigelse] var den columbianske udveksling , efter den nye verdens indlemmelse under den gamle efter år 1500. Den anden [afvigelse] var den demografiske og økonomiske udveksling og måske også det miljømæssige pres på ressourcerne i forholdet mellem Asien og Europa, som afledte den industrielle revolution omkring år 1800. Begge dele var dog kun afvigelser skabt af den verdensøkonomiske udvikling. I begge tilfælde var europæerne i højere grad redskaber end initiativtagere i den globale udvikling.

Reorient: Global economy in the Asia Age, University of California Press, 1998. s. 4 & s. 332-334 & 343. Oversat af Helle Folkersen.

Spørgsmål til kilde 9.2

1. Hvorfor afviste Frank tanken om Vestens hegemoni før år 1800?
2. Hvad var denne tanke ifølge Frank et udtryk for?
3. Hvordan adskilte Frank sig fra Landes i sit syn på, hvad der forårsagede den industrielle revolution?

ISBN 9788761685629